

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
TAPYBOS KATEDRA

VYTAUTAS BUTVILAS

Dailės magistrantūros (specializacija – meno istorija) studentas

**ŠIAULIŲ ARCHITEKTŪRA – MIESTO ISTORIJOS LIUDININKĖ
(RAIDA IKI 1945 METŲ)**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas
prof. habil. dr. V. Rimkus

Recenzentas
laborantas V. E. Grimža

Šiauliai, 2008

ŠIAULIAI UNIVERSITY
FACULTY OF ARTS
DEPARTMENT OF PAINTING

VYTAUTAS BUTVILAS
Master Student in Art (Art History)

**ŠIAULIAI ARCHITECTURE – THE WITNESS OF THE CITY’S
HISTORY
(THE DEVELOPMENT UNTILL 1945)**

MASTER THESIS

Supervisor
Professor Doctor Habilitated V. Rimkus

Reviewer
Laboratory Assistant V. E. Grimža

Šiauliai, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	5
I. RENESANSAS.....	12
I.1. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia.....	13
II. KLASICIZMAS.....	28
II.1. Buvusi miesto rotušė.....	29
II.2. Šiaulių buvusio Dvaro (Didždvario) sodybos fragmentai.....	32
II.3. Senasis miesto kalėjimas.....	35
III. ISTORIZMAS.....	38
III.1. Visuomeninės paskirties pastatai.....	39
III.1.1. Geležinkelio stoties rūmai.....	39
III.1.2. Fabrikai.....	44
III.1.2.1. Ch. Frenkelio odų fabrikas.....	44
III.1.2.2. A. Gricevičiaus saldainių fabrikas „Rūta“.....	45
III.1.2.3. M. Iserlio tabako fabrikas.....	47
III.1.3. Lietuvos bankas.....	48
III.1.4. Šiaulių tardymo izoliatorius.....	49
III.2. Gimnazijų pastatai.....	50
III.2.1. Šiaulių berniukų gimnazija.....	50
III.2.2. Šiaulių mergaičių gimnazija.....	52
III.2.3. Talmud-Toros mokykla Šiauliuose.....	56
III.3. Gyvenamieji namai.....	57
III.4. Kulto pastatai.....	58
III.4.1. Cerkvės.....	58
III.4.1.1. Įgulės cerkvė (Šv. Jurgio bažnyčia).....	60
III.4.1.2. Šv. Petro ir Povilo stačiatikių parapijos cerkvė.....	64
III.4.2. Sinagogos.....	67
IV. MODERNIZMAS IR KITOS XX a. PRADŽIOS KRYPTYS.....	71
IV.1. Ch. Frenkelio rūmai (Secesija).....	71
ŠIAULIŲ ARCHITEKTŪROS RAIDA TARPUKARIO METU.....	76
V. KONSTRUKTYVIZMAS.....	76
V.1. Gyvenamieji namai.....	79

V.1.1. Venclauskių namas.....	80
V.1.2. Gydytojo S. Volperto gyvenamasis namas.....	81
V.1.3. Inžinieriaus V. Bitės gyvenamasis namas ir kiti jo projektuoti pastatai Šiauliuose.....	82
V.1.4. Brolių Mordelių gyvenamasis namas.....	84
V.2. Visuomeninės paskirties pastatai.....	85
V.2.1. Apygardos teismo rūmai.....	85
V.2.2. Ligonių kasos rūmai.....	86
V.2.3. Pašto rūmai.....	86
V.2.4. Prekybos instituto rūmai.....	88
V.2.5. Šiaulių miesto ligoninė.....	89
VI. ANTROJO PASAULINIO KARO PASEKMĖS.....	92
VII. IŠVADOS.....	93
VIII. CONCLUSIONS.....	95
IX. Terminų žodynėlis.....	97
X. Nuorodos.....	99
XI. Literatūra.....	107
XII. Iliustracijos.....	111
XIII. Kita.....	130

IVADAS

Šiaulių vieta pagal geografinę padėtį, J. Puzino istorinėje apybraižoje pateiktomis koordinatėmis, yra 50° 56' 1" šiaurės platumos ir 20° 58' 47" rytų ilgumos nuo Paryžiaus (8). Šiauliai – šiaurės Lietuvos kultūros ir pramonės centras. Miestas, įsikūręs rytinėje Žemaičių aukštumos papėdėje, Ventos ir Mūšos upių takoskyroje, prie Talkšos, Ginkūnų, Rėkyvos ežerų (4).

Šiaulių urbanistinę raidą nuo gyvenvietės iš kurios išaugo dabartinis miestas, įsikūrimo iki mūsų dienų, <...> galima suskirstyti į 6 nevienodos trukmės ir skirtingo pobūdžio, bet savaip reikšmingus miesto planui ir vaizdui laikotarpius.

1 laikotarpis, apimęs Šiaulių formavimąsi nuo pradžių jiems davusios gyvenvietės iki XVI a. vidurio, yra pats neaiškiausias ne tik dėl archeologinių duomenų trūkumo, bet ir dėl rašytinių šaltinių skurdumo.

2 laikotarpis – nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. aštuntojo dešimtmečio, pasinaudojus XVII – XVIII a. miesto inventoriniais aprašais, gali būti aptartas kiek detaliau, bet vien aprašomojo pobūdžio medžiaga, be planų ir ikonografijos <...>.

3 laikotarpis – nuo XVIII a. aštuntojo dešimtmečio iki 1871-1872 m. projektinio plano – miesto raidoje gali būti aptartas visai pagrįstai remiantis tikrosios būklės, o iš dalies ir projektiniais planais, aprašymais, kai kuria ikonografinė ir kita medžiaga (9).

4 laikotarpis apima miesto urbanistinę raidą nuo 1871-1872 m. projektinio plano iki Pirmojo pasaulinio karo.

5 laikotarpis apima miesto raidą nuo Pirmojo pasaulinio karo iki Antrojo Pasaulinio karo. Per pirmąjį pasaulinį karą Šiauliuose buvo sugriauta ar sudeginta apie 65 procentus pastatų, o centras beveik visai sunaikintas. <...>. Nemažai racionaliosios architektūros formų pastatų pamūryta pagal 1922-1930 m. Šiaulių apskrities inžinieriaus Karolio Reisono projektus. 1936 m. nugriauta aikštėje buvusi cerkvė, o pati aikštė perplanuota, joje įrengtas skveras.

6 laikotarpis apima Šiaulių raidą nuo Antrojo Pasaulinio karo, kurio metu sugriauta apie 85 procentus pastatų ir vėl beveik visai sunaikintas centras (10).

Laikas lėmė Šiauliams sunkius išbandymus (3).

Rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose Šiaulių žemė – „terra Saulen“ – minima 1254 m. dokumente į pietus nuo žiemgalių Upmalos ir Mūšos greta Upytės žemės (6).

Šiose vietose 1236 metais įvyko Saulės mūšis, kuriame buvo pakirsta kalavijuočių galybė (3).

Kiekvienas šimtmetis Šiaulių ir jo apylinkių istorijoje paliko savo pėdsakus. Paliko juos ir sudėtingas, permainingas XVII amžius, ypač jo vidurys. Šis laikotarpis žinomas kaip Lietuvos ekonominės, demografinės ir kultūrinės raidos duobė, kuri paskui nelengvai davėsi užlyginama.

Žemaitija, Šiaulių ekonomija ir patys Šiauliai iš pradžių buvo toli nuo 1648 m. Rytų Europoje prasidėjusių tarptautinių įvykių, palietusių ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Prasidėjusi ukrainiečių išsivadavimo kova čia buvo jaučiama tik teikiamos kariuomenės dalinių dislokavimu. Formuojamiems daliniams valstiečiai turėjo teikti maistą ir pašarą.

Daug rūpesčių tuo metu sukėlė ir visai su karu nesusiję nelaimės. 1652 m. visoje Žemaitijoje buvo sausa vasara. <...>. „Kai kuriuose vietose atsirado maro pavojus, o kadangi vasara labai sausa, linai išdegė, lauke derlias nėra, dėl to mažai pirklių, nes neturi ką vežti. O laivai dar iki šiol neatėjo, kaip kitais metais (ateidavo), nes karas jūroje (vyksta), valstiečiai neturi iš kur (pinigų) činčui paimti“. Neatvykus į uostus Vakarų Europos pirklių laivams, nebuvo galima gauti druskos. Sustojus prekybai pajamų neturėjo muitinės. Dėl kai kuriose vietose siaučiančio maro, valstiečių nusigyvenimo liko nesumokėti padūmės mokesčiai. 1654 - 1655 m. padėtis žymiai pasunkėjo. Kariuomenės išlaikymas Žemaitijos karališkose valdose pasidarė nuolatinis vis artėjančio prie Lietuvos karo palydovas. 1655 m. vasarą buvo lemtingų įvykių. Kariuomenė iš stovyklos maitinimusi buvo išskirstyta po kaimus. 600 pėstininkų pulkas iš neseniai pasamdytų kareivių stovėjo Šiauliuose. Žemaitiją užplūdo pabėgėliai. Apsigyveno jų ir Šiauliuose.

Į Kėdainius susirinkę bajorai, pareigūnai dignitoriai 1655 m. spalio 20 d. pasirašė vadinamąjį Kėdainių unijos su Švedija baigiamąjį aktą. Švedijos karaliaus valdžion pateko tik dalis Lietuvos – visa Žemaitija, Upytės, Ukmergės, Brėslaujos ir dalis Kauno pavietai. Kita Lietuvos dalis buvo užimta caro kariuomenės.

Jau derybų su švedais dėl unijos metu į Lietuvą buvo įvesta Švedijos kariuomenė, kuri nesiskaitydama su jokiais vietos bajorų prerogatyvomis, plėšė tiek valstiečius, tiek ir pačius bajorus. Kai spalio pabaigoje Švedijos pagrindinės jėgos, atėjusios pro Nemunėlio Radviliškį, ties Veliuona persikėlusios per Nemuną, išėjo į Lenkiją, paskui ją su savo kariuomene patraukė ir Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis etmonas Jonušas Radvila. Lietuva liko be savo kariškos apsaugos.

1656 m. balandžio mėnesį prasidėjo bajorų ir valstiečių sukilimas, kurio tikslas buvo panaikinti okupacinę Švedų administraciją. Maištas prasidėjo taip staigiai, kad dauguma mažomis grupelėmis išskirstytų po kaimus švedų dalinių buvo likviduota be didelio

pasipriešinimo. Sukilimas įsiliepsnojo ir Šiaulių ekonomijoje Švedijos karaliaus Karolio X istoriografas Samuelis Pufendorfas rašo: „Taip sumaniai lietuviai savo planus buvo išdėstę, kad vieną ir tą pačią dieną sutriuškintų vienur bei kitur išblaškytus švedų dalinius. Taigi taip susitelkusi kaimiečių kuopa užpuolė tris pulkininko Butlaro raitelių būrius ir du iš Eriko Kruso pulko, visus juos, be rūpesčio gyvenančius, staiga užpuolę jų būstuose, žiauriai išžudė... Taip pat Roso, sargybos viršininko, tris kuopas, oberleitenanto Budbergo keturias kuopas. Kaip žinome, Budbergo daliniai 1656 m. pradžioje buvo dislokuoti Šiaulių ekonomijoje.

Taip jau susiklostė, kad dramatiškiausi sukilėlių susidūrimai su slopinti iš Rygos atvykusia reguliaria švedų kariuomene įvyko netoli Šiaulių. Jie neaplenkė ir pačių Šiaulių. Pirmiausia Švedijos kariuomenės Lietuvoje vadas Levenhauptas prie Šiaulių sutelkė igulos likučius ir, pasitraukęs prie Latvijos sienos, laukė pastiprinimų. Sukilėliai taip pat ėmė telktis Šiaulių prieigose. Atskubėjęs Levenhauptui į pagalbą Gardje į Šiaulius įžengė anksti rytą, bet miestą rado tuščią. Ženklas apie artėjantį priešą buvo duotas bažnyčios varpu (11).

Sukilimu karas su Švedija nesibaigė. Jis užsitęsė iki 1660 m. Karo veiksmai daugiausia vyko Kurše, kuriame švedai buvo užėmė visas pilis. Šiauliai ir Šiaulių ekonomija ir toliau buvo pafrontėje (12).

Nors malšintojai ir padarė sukilėliams daug sunkių nuostolių, bet sukilimas laimėjo ir švedai iš Lietuvos buvo išstumti (11).

Karas po Olivos taikos Žemaitijos pasienyje baigėsi. Džiaugsmą dėl sudarytos su Švedija taikos Žemaitijos bajorai išdėstė 1661 m. kovo 25 d. seimelio instrukcijoje. Tačiau tuo dar nesibaigė 1648 m. prasidėjusio karo sunkumai. Kariuomenės dislokavimas, pastovūs jos savivaliavimo reiškiniai. 1661 m. prasidėjęs maras toliau alino Šiaulių ekonomiją. Kaip pažymėjo M. Hryškevičius, lyginant 1649 m. ir 1676 m. Šiaulių ekonomijos kaimų vardus, matyti, kad net 45 kaimų vardai pasikeitė. Jis manė, kad tai atsitiko dėl 1661 m. siautusių maro.

1655-1660 m. laikotarpis Šiaulių istorijoje labai nedidelis, tačiau labai turtingas įvykių. Jis paliko pėdsakus tam tikrų aplinkinių vietovių bei paties miesto istorijoje, demografinėje raidoje ir ekonominiame gyvenime (12).

XVI a. Šiauliai tapo ekonomijos centru, šiaurės Lietuvos ir iš dalies Žemaitijos administraciniu, ekonominiu ir kultūriniu branduoliu (4).

1711 m. maras smarkiai ištuštino ekonomijos kaimus. Per Šiaurės karą (1700-1721 m.) nukentėjo miestas, Šiaulių bažnyčia. Tačiau tik 1749 m. buvo pradėti remonto darbai. 1758 m. nauja vėtra sugadino stogą, vėl reikėjo jį remontuoti (13).

Šiaulių ekonomijos valstiečiai 1769 metais buvo sukilę dėl savo teisių. Pelkėtose miesto apylinkėse būrėsi ir kovėsi 1831 ir 1863 metų sukilėliai (3).

1812 m. karas užklupo valstiečius dideliame skurde. Slopinant 1794 m. sukilimą, mūšiai ėjo visoje Lietuvoje. Be to, po 1800 m. nederliaus prasidėjo dar badas. Prancūzų armijos įžengimas į Lietuvą kokių nors vilčių valstiečiams nesukėlė. Nauja buvo tik tai, kad per okupaciją, užtrukusią nuo 1812 m. birželio pabaigos iki tų pačių metų žiemos, prancūzų kariuomenė nebuvo naudojama egzekucijoms. Tačiau Napoleonui pralaimėjus, Lietuvoje paliko apie 10 tūkstančių dezertyrų, kurie ginkluoti mažais būreliais vaikščiojo po kaimus ir plėšikavo.

Prancūzus išvijus paaiškėjo: Šiauliuose iš buvusių 220 namų sunaikinta 196; juose gyveno 1115 žmonių, liko – 454 (14).

1872 m. liepos 14 d. kilęs gaisras sunaikino didesnę Šiaulių miesto dalį – 144 namus. Tačiau palaiapsniui miestas atsigavo. Ėmė vystytis prekyba, augti pramonė (4).

Po sunkių Pirmojo pasaulinio karo (1915-1918) metų, per kuriuos buvo sugriauta daugiau kaip 65 procentai miesto pastatų, per 20 nepriklausomybės metų miestas buvo perplanuotas, atstatytas, suformuotas administracinis, prekybos, gyvenamasis ir pramonės rajonai. Iki 1938 m. mieste buvo pastatyti 2853 mediniai ir 578 mūriniai gyvenamieji namai. Miesto centre pastatyti Apygardos teismo, Ligonių kasos rūmai, V. Kudirkos pradžios mokykla, ligoninė, centrinio pašto rūmai, jėzuitų bažnyčia, sentikių cerkvė. Pakraščiuose mažai kas buvo tvarkoma, čia gyveno varguomenė. Darbininkų gyvenamųjų namų rajonas buvo statomas prie Bačiūnų elektrinės išsimokėtinai – dviejų kambarių butai su virtuve ir 1ha žemės. 2,5 karto padidėjo grįstų gatvių ilgis ir sudarė 31 km.

Jau 1918 m. buvo tartasi su J. Frenkeliu dėl jo elektrinės panaudojimo miesto poreikiams. Ją išplėtus, 1921 m. buvo apšviestos pagrindinės miesto gatvės, savivaldybės įstaigos.

Buvo suformuotos aikštės ir skverai, įkurtas miesto parkas, išvalytas Prūdelis ir čia įrengta poilsio vieta. 1925 m. pradėti vandentiekio ir kanalizacijos projektavimo darbai. 1937 m. vandentiekį jau turėjo 652 butai. 1940 m. pradėtas statyti vandentiekio bokštas. Vandenį ėmė iš žvyro karjerų, esančių už geležinkelio, ten iškasus 17 šulinių. Projektavo vandenį imti ir iš Salduvės kalno ištekančių šaltinių.

1923 m. Bačiūnuose, prie Rėkyvos ežero esančiame dvarininko F. Karpio ūkiniame pastate, įrengė šiluminę elektrinę, kuri buvo išnuomota miesto savivaldybei 20 metų. Dėl bankroto, 1932 m. miesto savivaldybė šią šiluminę elektrinę už 3,7 mln. litų nusipirko iš Amerikos lietuvių akcinės bendrovės. Pamažu atpigino elektros energija. 1932 m. už 1 kwh

reikėjo mokėti 1,44 Lt, 1939 m. – 0,40 Lt. 1939 m. prie Rėkyvos ežero pradėta statyti nauja šiluminė elektrinė, kuri kitais metais pradėjo veikti.

Centralizuoto šildymo nebuvo. Mokyklos, kai kurios valstybinės įstaigos, turtingieji miestiečiai namus apšildė (apkūreno) malkomis, o pigesnę kurą – durpes naudojo Bačiūnų elektrinė, pramonės įmonės ir gyventojai (5).

3 dešimtmetyje miestas nepasipuošė ypatingais statiniais, vyravo privati gyvenamųjų namų statyba.

Bene pirmuosius profesionalios architektūros projektus, deja, nerealizuotus pokariniams Šiauriam paruošė garsiausias nepriklausomos Lietuvos architektas, Peterburgo menų akademijos laureatas prof. Vladimiras Dubeneckis. Tai Prekybos ir pramonės banko Šiauriam skyriaus rūmai (1922 m.), turėję iškilti Bažnyčios ir Kalėjimo gatvių (dab. Vasario 16-osios) ir (Vilniaus g.) kampe, bei Elektros stoties namas, regis, Bačiūnuose, kur tuo metu buvo pradėta statyti elektrinė.

V. Dubeneckis, vienas pirmųjų tautiško pradžios Lietuvos profesionalioje architektūroje ieškotojų, vystytinus savitumo bruožus išvelgė baroke ir liaudies architektūroje. Abiejuose projektuose architektas bandė realizuoti savąją šios problemos interpretuotę. Banko elegantiškoje architektūroje juntamas modernio ir stilizuoto baroko elementų sąlytis. Rūmai turėjo darniai įsijungti į eklektiškais namais užstatytą Kalėjimo gatvę ir tapti ryškiu meniniu akcentu. Antrasis V. Dubeneckio kūrinys buvo sumodeliuotas liaudiškų tradicijų įtakoje: medinis, pusvalminiu stogu, papuoštas tautodailės motyvų drožiniais (7).

Architektūra. Pirminė šio termino reikšmė visais laikais ir visose šalyse buvo susijusi su svarbiomis praktinėmis funkcijomis, visų pirma su patogios žmogaus gyvenamosios erdvės kūrimu. Senovės Romos istorikas Virtuvijus davė pradžią paplitusiai sampratai, kad architektūroje būtinai siejasi du dalykai: pats statybos procesas ir statinio projektuotojas. Taigi primityvios trobelės statytojas turėjo ją sumanyti. Architektūra visų pirma siejasi su žmogaus būstu ir jo gyvenamąja erdve apskritai. Primityvus statytojas tapo architektu, kai šalia gyvybiškai būtino namo prieglobsčio, statomo sprendžiant praktines gyvenimo problemas, jis pradėdavo statyti namus ir monumentus, skirtus dievų garbei. Tačiau tik iš V a. pr. Kr. mus pasiekė žinios apie pirmąjį taisyklingo išplanavimo miestų projektuotoją – filosofą ir matematiką Hipodamosą iš Mileto. Jis, kaip architektas ir profesionalus urbanistas, turėjo istorinę svarbą ir nuo jo darbų prasidėjo nepaprastai svarbus architektūros istorijos skirsnis – miestų istorija (1).

Gyvybingiausia ir patvariausia iš mus pasiekusio kultūros palikimo yra tai, kas koncentruoja nuo mūsų tolstančių kartų išgyventą ir sukauptą patirtį, skatina mus giliau ją suvokti ir geriau išvelgti dabartį. Lietuvos architektūra ilgame ir duobėtame istorijos vieškelyje išgyveno daug raidos etapų. Neatskiriamai susijusi su socialiniais procesais, tautos likimu, atsiduodama laikui, karams, gaisrams milžinišką duoklę, ji kito kiekybiškai ir kokybiškai, nepaisant visų negandų, paliko neišdildomų pėdsakų, didelių ir savitų vertybių.

Lietuvos materialinės ir dvasinės kultūros savitumą ilgą laiką, iki pat XV amžiaus, be kitų veiksnių, lėmė pagonybės ideologija ir nuožmūs karai. Nors Lietuva keturiais šimtmečiais vėliau negu gretimos šalys priėmė krikščionybę, tačiau ji niekada nebuvo visiškai izoliuota nuo kaimynų poveikio ir savo ruožtu turėjo jiems įtakos (2).

Po oficialaus pagoniškosios ideologijos panaikinimo ir Žalgirio pergalės prieš Kryžiuočių ordiną Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė stiprino politinius ir kultūrinius ryšius su Rytų ir Vakarų Europos šalimis, plėtė prekybą, amatus, ugdė miestus, teikdama jiems kai kurias vakarietiškojo pavyzdžio teises ir privilegijas, statė, prisitaikydama prie vietinių sąlygų ir turimų medžiagų, vis naujos paskirties bei stiliaus visuomeninius pastatus – rotušes, bažnyčias, vienuolynus, rezidencines pilis. XVI a. viduryje įvykdyta agrarinė reforma pakeitė valstiečių gyvenimą.

Miestas be istorijos – beveidis miestas. Laikas iškristaluoja ir išsaugo kartais ne viską kas brangu ir vertinga, suformuoja vertybes bei kuria legendą kaip pamatą ateities kartoms.

Šiauliai priklauso prie tų miestų, kurie patyrė didžiausių nuostolių. Šiauliuose siautėjo maras, miestą siaubė švedų ir prancūzų, rusų kariuomenės, gaisrai. Bet labiausiai Šiauliai nukentėjo per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus. Taigi suprantama, kodėl nebeliko senamiesčio. Tačiau išliko įvairių architektūrinių statinių, įdomių savo istorija, stiliumi.

Meno istorijos darbo temos nagrinėjamą problemą mėginsiu išspręsti apibendrinančiu darbu, parodydamas kokie buvo architektūriniai Šiauliai, kaip istorijos liudininkai, kaip formavosi, augo, kito miestas, koks išliko istorijos bėgyje.

Meno istorijos darbo tikslas – surinkti išsibarsčiusią įvairiuose leidiniuose medžiagą apie Šiaulių miesto vertingiausias architektūros statinius, išnagrinėti, kaip visuomenės vystymosi poreikiai įtakojo atskirų specifinių objektų atsiradimą (šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia, senasis miesto kalėjimas, geležinkelio stoties rūmai, tardymo izoliatorius, bankas ir t.t.).

Iki šiol tokio apibendrinančio darbo apimančio istoriškai reikšmingiausias objektus Šiauliuose, savo paskirtimi ir funkcija susijusius su miesto bendruomene, nebuvo, išskyrus publikacijas, straipsnius, brošiūras, skirtas atskiriems architektūros objektams.

Ieškodamas ir lygindamas XVII a. Šiaulių architektūrą su XIX a. architektūra susiduriau su problema, kaip skirtingi laikmečiai skirtingai įtakojo architektūros vystymąsi. Šis darbas apims penkias epochas ir stilius, palikusius ryškius pėdsakus Šiaulių miesto architektūroje: renesansą, klasicizmą, istorizmą, modernizmą, konstruktyvizmą.

Šis **meno istorijos darbas aktualus** tuo, kad jame atsispindi Šiaulių miesto istorija per architektūros raidą, nuo renesanso iki konstruktyvizmo laikotarpio, su savo urbanistinės struktūros formavimuisi ir kitimu. Tai gatvių tinklo, aikščių apstatymo pobūdis, statinių kompleksai, ansambliai. Vieni urbanistinės struktūros komponentai išliko nepakitę nuo savo formavimosi pradžios iki mūsų dienų (jų vertė yra didžiausia). Kiti istorijos tėkmėje keitėsi, tačiau išlaikė daugelio epochų bruožus (jie irgi yra vertingi). Treti visiškai išnyko (kartu neteko ir urbanistinės – architektūrinės vertės).

Šiam meno istorijos darbui atlikti bus taikoma aprašomoji hipotezės rūšis.

I. RENESANSAS

Renesanso kūrybinė tendencija architektūroje pradėjo ryškėti XV a. pirmoje pusėje. Pradėta atsisakyti gotikai būdingų konstrukcijų, imta grįžti prie antikinių, romaninių konstrukcijų. Statiniuose paplito pusapskritės ir segmentinės arkos, tiesios sąramos, piliastrai, cilindriniai skliautai su liunetėmis arba kryžminiai su dekoratyviomis tinko nerviūromis, kupolai ir kupoliniai skliautai.

Pastatų išorės ir interjero kompozicijoje vietoj formų, detalių ir siluetų dinamikos pradėjo dominuoti ramuma, vietoj judrių vertikalių linijų – tiesios statiškos horizontalios linijos, skaidančios tūrį į tarpsnius arba aukštus. Sienas vertikaliai dalijo piliastrai arba puskolonės. Pastatų kompozicijai būdinga griežta simetrija, racionali, aiški plano ir erdvės struktūra, saikingai dekoratyvinės formos.

Šiaurės Europoje susiformavo savita renesanso architektūros kryptis, pasireiškusį didesniu dekoratyvių efektų išryškinimu, vėliau pavadintu manierizmu.

Jei renesanso epochoje buvo atsisakoma gotikai būdingų konstrukcijų, imta grįžti prie antikinių, romaninių konstrukcijų, tai klasicizmo laikotarpiu architektūroje buvo atsisakoma įmantriai puošnaus emociingojo baroko, pavienės pastaro detalės laikytos antriniu dalyku (15).

Renesanso architektūros pradininku laikomas florentietis architektas Pilypas Brunaleskis (1377-1446 m.). Kaip daugelis to meto menininkų, jis buvo universalus: bandė reikštis mene, skulptūroje, dirbo auksakaliu, studijavo perspektyvos mokslą. Bet vėliau susidomėjo architektūra, nuvyko į Romą ir ėmė studijuoti romėnų architektūros paminklus. Grįžęs į Florenciją, atsidėjo kūrybiniam darbui ir suprojektavo bei pastatė pirmuosius renesanso stiliaus pastatus.

Renesanso stilius, prasidėjęs ir įsitvirtinęs Italijoje, vėliau pasklido po visą Europą. Renesanso laikotarpis skirstomas į 3 etapus:

- 1) ankstyvasis renesansas – XV amžius;
- 2) aukštasis renesansas – XVI a. pirmoji pusė;
- 3) vėlyvasis renesansas – XVI a. antroji pusė.

Į Lietuvą renesanso idėjos ir formos atėjo daugiau nei 100 metų vėliau negu jos imtos taikyti Italijoje. Renesanso pradžioje Lietuvoje nebuvo tokio sąjūdžio ir miestų kovos už laisvę ir su feodalais. Miestai neišsikovojo ir neturėjo tokių teisių ir laisvių kaip Vakarų Europoje. Priešingai, Lietuvoje tuo metu stiprėjo ir įsitvirtino feodalizmas. Valstiečiai tapo beteisiais baudžiauninkais. 1569 m. pasirašius su Lenkija Liublino uniją feodalų pozicijos ir įtaka Dar

labiau sustiprėjo. Nepaisant to, XVI amžius Lietuvai buvo labai reikšmingas. Sustiprėjo valstybės ekonomika, klestėjo amatai ir prekyba, augo miestai. Amžiaus viduryje išspausdintos pirmos lietuvių kalba knygos, davusios pradžia lietuvių raštijai. Išleistas Lietuvos statutas, įsteigtas Vilniaus universitetas, pirmosios pradinės mokyklos ir kolegijos. Prasidėjęs Europoje reformacijos sąjūdis pasiekė ir Lietuvą. Jos idėjas į Lietuvą parveždavo ir skleisdavo feodalų vaikai, studijavę Prahos, Bolonijos, Padujos, Leipcigo, Leideno, Vitenbergo ir kituose universitetuose.

Renesanso architektūra į Lietuvą atėjo dviem keliais:

1) per Lietuvos Didžiojo kunigaikščio dvarą, stambiuosius feodalus ir bažnyčią renesansas plito tiesiogiai iš Italijos, nes užsakovai pastatams projektuoti ir statyti kvietė architektus iš Italijos;

2) protestantai – didikai, miestiečiai, bendruomenės savo statybas patikėdavo Vokietijos, Nyderlandų, Flandrijos architektams ir meistrams (16).

I.1. Šv. Petro ir Povilo bažnyčia

Visais laikais šventovių statyba buvo ypač prasminga ir atsakinga žmogaus veikla. Dievo namai nėra vien pastatas kulto apeigoms atlikti. Tai subtilus, religinio turinio pripildytas pasaulio modelis, skirtas išreikšti žmogaus santykiui su absoliutu. Dievo namuose viskas turi simbolines reikšmes: plano dalys, tūriai, architektūros detalės, vidaus ir išorės dekoras, net medžiagos, iš kurių jie pastatyti. Katalikų bažnyčių architektūra, turinti ilgaamžę istoriją, nėra išimtis. Tradiciniuose katalikų kulto pastatuose galima išvelgti gausybę simbolių: šventųjų skaičių, Šventraščio siužetų, kosmologinių ženklų it kt. Dalis šių simbolių yra perimti iš pagonybės laikų. Jie buvo taikomi krikščioniškam mokymui reikšti ir viduramžiais įgijo didžiulį svorį. Dabar jie yra gerokai primiršti.

Per visą bažnyčių statybos istoriją – nuo ankstyvosios krikščionybės laikų iki mūsų dienų - galima atsekti du kertinius kompozicinius sąrangos principus. Apibendrintai juos galima vadinti Kelio ir Centro principais. Tai nėra vien abstrakčios architektūrinės kompozicijos idėjos. Šie principai įkūnija ir krikščioniškojo pasaulio būtį, t. y. žmogaus santykį su Dievu (19).

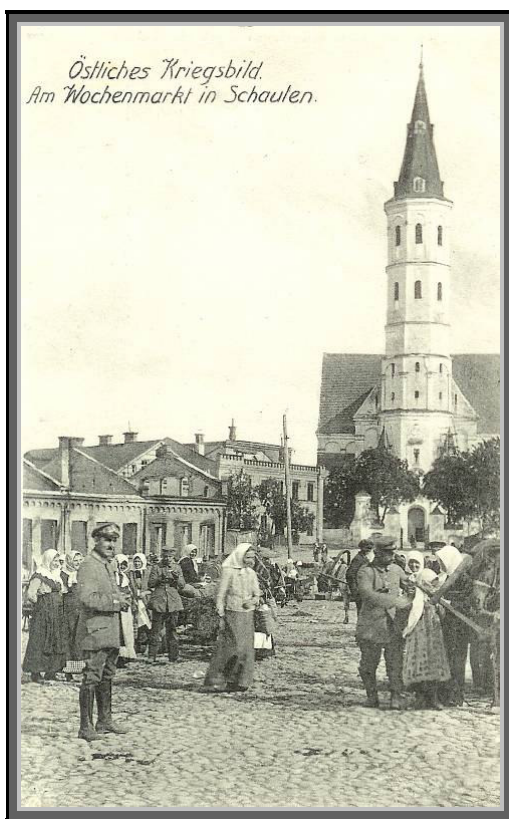
Šiauliai skirtingai nuo kitų didžiųjų Lietuvos miestų, paliginti neturtingi urbanistinio palikimo gausumu. Tačiau jie turi unikalų renesanso ir manierizmo epochos architektūros

paminklą – Petro ir Povilo bažnyčią, prie kurios prikalta lenta skelbia, kad paminklas saugomas valstybės. Savo išliekamąja verte jis pranoksta respublikinę reikšmę (20).

Šiaulių trinavės kryžminės renesanso bažnyčios fundacinis aktas buvo išduotas Zigmanto III Vazos 1617 m. gruodžio mėnesį. Statyba, matyt, užsitęsė, bet 1640 m. jau žinomas bažnyčios inventoriūs.

Paminėta 1644 m. liepos 7 d. dokumento kopija. Dokumentu karalius Vladislovas Vaza Nesvyžiaus savininkui A. L. Radvilai, Šiaulių ekonomijos nuomininkui, duoda patvarkymus, kurių dalis liečia bažnyčios reikalus: „Šiaulių bažnyčia, pastatyta mano tėvo karaliaus leidimu ir nemažu valsčiaus žmonių kaštu, iki šiol netinkuota ir neaptverta“. Šiam tikslui karalius iš kiekvieno valsčiaus gyventojų įsakė papildomai surinkti po 6 grašius ir užbaigti darbus (18).

Kiekviena epocha palieka šedevrų, pranokstančių kitus to meto kūrinius. Dėl meninės vertės ir unikalumo ypač dėmesio verta Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Ne veltui žymus lietuvių rašytojas Motiejus Valančius vadino ją „puikiausia ant visų Žemaičių“, neatsitiktinai sausuose ir lakoniškuose XIX a. vizitacijų aktuose išsprūsdavo žodžiai „nuostabiausios architektūros“. Šiame pastate meistriškai supintos renesanso ir manierizmo formos, gynybiniai elementai. Vietinės tradicijos puikiai suderintos su Vidurio ir Šiaurės Europos kraštų patyrimu.

Atvirukas. 20.5.8. Savaitiniame turguje Šiauliuose.
Dabartinės Prisikėlimo aikštės fragmentas ir Katedra. P.162

Urbanistinė situacija. Kuriuo keliu artėsi prie Šiaulių – iš Klaipėdos ar Kauno, Rygos ar Kryžkalnio pusės – iš tolo pamatysi aukštą, padangėn besistiebiančią bokštą. Ir su niekuo nesupainiosi – Lietuvoje jis toksai vienintelis: baltas, grakštus, išlakus, aukšta ir smailia viršūne papuoštas. Atvykstančiam jis tarsi parodo, kur miesto centras, pati jo širdis – Prisikėlimo aikštė. Iš kur bestebėtum Šiaulių panoramą, tas bokštas su stambiu daugiašlaičiu bažnyčios stogu – ryškiausias miesto akcentas, didingai iškilęs virš žemesnių, mažesnių pastatų, nenustatelbtas netgi naujausių šiuolaikinių statinių.

Architektūros paminklas dominuoja ne tik dėl įspūdingo aukščio (bokšto viršūnė siekia 70 m), bet ir dėl itin patogios, puikiai parinktos statybos vietos. Bažnyčia stovi ant aukštumėlės, prie ežero slėnio krašto. Tai ne atsitiktinumas. Juk mieste būta ir aukštėlesnių vietų. Paminklo kūrėjams, matyt, rūpėjo, kad pastatas būtų arti pagrindinių kelių, gerai iš toli matytusi ir gražiai derėtų prie ežero. Tai jiems puikiai pavyko.

Šiandien sunku pasakyti, kokie buvo Šiauliai XVII ar XVIII a., kaip ano meto miesto gatvėse atrodė architektūros paminklas.

Neturime tų laikų graviūrų, piešinių, netgi planų. Tačiau neabejotina, kad tiesiant naujus kelius, perplanuojant ir perstatinėjant miestą, buvo atsižvelgta į bažnyčią – stengtasi, kad pastatas liktų kaip išraiškinga gatvių dominantė. Todėl ypatingą vietą jis užima centrinėje Prisikėlimo aikštėje (buvusioje turgavietėje). Aišku, dabartinis vizualinis ryšys su aikšte nebe toks kaip iš pradžių, nes smarkiai keitėsi jos erdvė ir aplinkiniai pastatai.

Manoma, kad senoji turgaus aikštė jau viduramžiais buvusi toje pačioje kelių kryžkelėje, šalia medinės anų laikų bažnyčios. Vadinasi paminklo vieta nulemta dar XV amžiuje. Urbanistikos istoriko Algimanto Miškinio nuomone, senoji turgaus aikštė buvusi netaisyklingo keturkampio formos, nepaliesta valakų reformos pertvarkymų. Bažnyčia stovėjusi jos rytiniame kampe. Tokia aikštė išliko ir XVII a., kai buvo statoma nauja mūro bažnyčia, ir vėliau, iki XVIII a. paskutinio ketvirčio.

Tačiau kampinė bažnyčios padėtis išliko. Pastatas nesutampa su kuria nors aikštės kraštine, o stovi atokiau, išilgine ašimi pratęsdamas jos įžambinę. Dėl to pagrindinis vakarų fasadas atsiskleidžia monumentaliai ir išraiškingai. Iš bet kurios aikštės vietos (ypač kai ji buvo trapecinė) matėsi bokštas su laikrodžiu.

Neįprastos formos yra bažnyčios šventorius. Jis ne stačiakampis, kaip dažniausiai būna, o netaisyklingo penkiakampio formos, išėstas į šiaurę. Bet bažnyčia stovi ne vidury, o pietų pusėje. Kodėl taip atsitiko? Tai galėjo nulemti reljefas, ežero slėnio padėtis, tačiau įtakos, matyt turėjo ir tai, kad XVII a. pirmojoje pusėje, kai vyko mūrinės bažnyčios statyba,

tebestovėjo dar ir medinė. Dėl to reikėjo didesnio sklypo, kuris išliko ir vėliau, jau nugriovus medinę bažnyčią.

Pirmoji medinė bažnyčia. Puikus bažnyčios vietos parinkimas – ne vien Renesanso epochos kūrėjų nuopelnas. Iš dalies tai buvo padaryta anksčiau, dar XV a., o XVII a. meistrai tik prisitaikė prie senesnės situacijos. Ką gi šiandien žinome apie medinę bažnyčią? Kokia ji buvo?

M. Valančius nurodo, kad ji pastatyta 1445 m. Žemaičių seniūno Mykolo Kęsgailos rūpesčiu. Vėliau ji paminėta 1526 m. vasario 22 d., kai Žygimantas Senasis Šiaulių ekonomiją ir miestą pavedė sūnui Jonui; tąsyk bažnyčiai paskirta 80 valakų žemės. Bet daugiausia žinių apie šį neišlikusį pastatą yra 1621 m. rugpjūčio 1 d. vizitacijos akte – labai retame ir vertingame dokumente. Jame rašoma, kad bažnyčia medinė, sena, gresia sugriūti, o iš kairės Petro Tarvainio jau statoma nauja mūrinė. Iš aprašymo matyti, jog pastatas buvęs nedidelio tūrio, tikriausiai liaudiškų formų, bet išlakus, nes tilpo didysis trijų tarpinių altorius, puoštas paveikslais, šventųjų Petro ir Povilo skulptūromis. Bažnyčia galėjo būti su šonine koplyčia arba kryžminio plano, nes minimas ir šoninis labai tamsus altorius su medinėmis žvakidėmis evangelijos pusėje (altorius, atrodo, buvo pastatytas 1601 m). Už suveriamų ažuolinių durų buvo zakristija su gražia krosnimi, dekoruota uogų piešiniais. Zakristija sujungta su sakykla; be to, virš jos buvo nedidelė patalpa – sakrariumas, kur stovėjo vargonai. Tai kiek neįprasta – dažniausiai vargonus įrengdavo choruose.

Bažnyčia buvo be aukšto varpinės bokšto. Medinė varpinė stovėjo atskirai. Joje buvę du mažesni varpai, o trečias, didžiausias, kabojęs šalia, prie mūrinės bažnyčios, kuriai ir buvo skirtas. Šalimais stovėję mediniai klebonijos pastatai, einant į bažnyčią iš dešinės pusės, – mokykla ir vikaro namas po tuo pačiu šiaudais dengtu stogu.

Pirmoji medinė bažnyčia, matyt, mažai nukentėjo per gaisrus, nedaug perstatinėta, bet per ilgą laiką apnyko. Smarkiai augančiam Šiaulių miestui – ekonomijos centrai – ji tapo per maža, ir remontuoti jau neapsimokėjo. Tad buvo pradėta statyti mūrinę.

O senoji tebestovėjo, kol buvo baigta naujoji. Tada ir nutrūko jos beveik dviejų šimtmečių istorija – buvo beveik išardyta. Jos egzistavimas kartu su nauja statoma bažnyčia paliko kai kurių ženklų iki mūsų dienų. Tai jau minėta netaisyklinga šventoriaus forma ir didelis plotas. Galima spėti, kad medinė bažnyčia stovėjo šventoriaus šiaurinėje pusėje, kur daug tuščios erdvės. Iš dalies tai patvirtina archeologo Balio Tarvydo tyrimai – šiaurės vakarų kampe jis aptiko kažkokių pamatų, tikriausiai priklausiusių senajai medinei bažnyčiai.

Mūrinės bažnyčios statyba XVII a. Ar žinoma, kada buvo statoma mūrinė bažnyčia – šiandieninis architektūros paminklas? Jau pirmose lakoniškose XIX a. pabaigos – XX a. pradžios publikacijose skelbiama jos pastatymo data – 1625 m. O 1925 m. dailininkas Gerardas Bagdonavičius išleido bažnyčios vaizdų albumėlį su trumpu tekstu, kuriame nurodytas dar ir statybos pradžios laikas – 1595 m. Toks datavimas (1595-1625) tapo tarsi enciklopedine tiesa, kurią vėliau kartojo žinynai, periodika, populiarūs leidiniai. Tačiau, patyrinėjus XVII a. dokumentus, pasirodė, jog statybos laiką reikia patikslinti. G. Bagdonavičius rėmėsi data, iškalta bažnyčios stogo metaliniame kryžiuje. Tačiau šoninis kryžius su 1595 m. data galėjo būti perkeltas dar iš senosios medinės bažnyčios ir tikriausiai ženklino kurio nors remonto baigmę. Galimas daiktas, kad XVI a. pabaigoje apie naujos bažnyčios statybą jau imta galvoti, ypač po to, kai 1593 m. karalius Zigmantas Vaza, norėdamas sukatalikinti visą kraštą, įsakė Žemaičių seniūnui Chodkevičiui rūpintis naujų bažnyčių fundacijom. Pasak M. Valančiaus, vyskupas Mikalojus Pacas 1610 m. „pradėjo maldauti didžiūnus, kad savo valsčiuose bažnyčias įsteigtų... O tie taip skubiai balso jo paklausė, jog namai dievo dygte iš žemės pradėjo dygti“ 1614 m. Šiaulių bažnyčios administratoriumi paskirtas Vilniaus akademijos auklėtinis Petras Tarvainis. Šias pareigas jis faktiškai pradėjo eiti 1615 m. kovo 1 d. Šis plačios erudicijos ir meniškos sielos žmogus buvo vienas iš pirmųjų mūrinės bažnyčios statybos iniciatorių. Statybai reikėjo daug lėšų, tad neapseita be Šiaulių ekonomijos valdytojo Jeronimo Valavičiaus finansinės pagalbos ir potvarkių. Pinigai buvo renkami ir iš aplinkinių valstiečių.

Iki šių dienų išliko bent keli Zigmanto Vazos 1617 m. ir 1618 m. privilegijų nuorašai. Jie patvirtina M. Valančiaus teiginį apie bažnyčios valdų sukeitimą. Buvusi jurzdika su turgumis, mėsinėm ir amatininkų trobelėm atiteko ekonomijai, o bažnyčia gavo Vijolių, Verdulių, Gegužių, Lieporių kaimus ir 2 valakus miško Pamūšio valsčiuje prie Strazdų. Be to 1617 m. rašte aiškiai minimas „sklypas, kuriame stovi sena medinė bažnyčia ir kuriame bus pastatyta mūrinė“. Vadinasi, mūrinės bažnyčios statyba prasidėjo ne 1595 m., kaip iki šiol teigta, bet apie 1617 m., kai patvirtinta privilegija.

Didelei statybai reikėjo iš anksto paruošti statybinių medžiagų. Apie jų gamybą šiek tiek žinių yra 1676 m. vizitacijos dokumente. Jame minimos liekanos kalkių degyklos, buvusios čia pat kapinėse, prie bažnyčios tvoros; plytų ir čerpių degimo krosnys, kurių remontu tuo laiku jau reikėjo rūpintis. B. Tarvydo nuomone, plytinė galėjusi būti prie Sukilėlių kalnelio, Klevų gatvėje, kur susidarė dauba, greičiausiai kasant molį.

Bažnyčios archyvui žuvus, neišliko sutarčių su amatininkais ir meistrais, stačiais ja. Dėl to šiandien nežinomas jų pavardės. Įvairius darbus privalėjo dirbti ir bažnyčiai priklausiusių kaimų valstiečiai. Juos laikinai atleisdavo nuo kitų prievolių ir mokesčių. 1621 m. vizitacijos akte pažymėta, kad „Lieporių valstiečiai turėjo iš kiekvieno valako mokėti činčą po 3 kapas grašių, <...> taip pat duot duoklę po vieną druskinę statinę rugių ir po kitą – miežių, į darbą vasarą eiti po šešias dienas, kada įsakys su visais savo gatavais įrankiais, su kuriais reikės. Dabar nuo šitų dienų klebonas atleidžia dėl darbų prie bažnyčios mūrijimo“.

Sunku pasakyti, kada baigta mūryti. 1621 m. sienos buvo tiek išmūrytos, kad viduje tilpo senosios bažnyčios sakrariumas. Galimas dalykas, kad 1625 m. statyba jau ėjo į pabaigą, tačiau tuos metus laikyti galutine statybos baigimo data vargu ar galima. Tiesa, kai kurie XIX a. dokumentai nurodo, kad 1625 m. bažnyčią pašventino vyskupas Mikalojus Pacas, nors iš tikrųjų jis dar 1618 m. atsisakė vyskupo pareigų ir 1624 m. Padujuje mirė. Autentiški XVII a. dokumentai tvirtina kitaip. 1643 m. liepos 26 d. vizitacijos akte nurodyta, kad bažnyčią 1634 m. spalio 8 d. konsekrovo Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius. Tą patį randame ir 1676 m. vizitacijos akte, kuriame išvardinti žmonės, rėmę statybą: „Pati bažnyčią išmūryta laimingai, pradėjus Vilniaus vaivada, Šiaulių ekonomijos valdytojui kunigaikščiui Mikalojui Radvilai, Žemaičių seniūno Jeronimo Valavičiaus rūpesčiu ir gausia, siekiančia daugelio tūkstančių auka, visame darbe patarimais ir pageidavimais jo paties, ir reikalų vedėjų, piliečių ir vaitų, Šiaulių Ekonomijos valdinių, kurie medžiagai paruošti sudėjo po 12 grašių nuo gyvenimo; Šiaulių klebono Petro Tarvainio rūpesčiais ir budėjimais ši bazilika apie 20 metų ruošta ir statyta nuolat kylant išlaidoms, nuo 200 florinų iki 200.000 florinų, dengta du kartus degtomis saulėje ir ugnyje čerpėmis“.

Iš šio dokumento paaiškėja ir statybos išlaidos – 200 tūkstančių florinų, arba 100 tūkstančių kapų. Kapą sudarė 60 grašių. XVI a. pirmoje pusėje Vilniaus pinigų kalykloje buvo kalami grašiai, turintys 0,85 g. gryno sidabro. XVI a. pabaigoje – XVII a. grašio vertė mažėjo.

Tad galime teigti, kad pastato architektūrinis vaizdas galutinai susiformavo tik apie XVII a. vidurį.

Tarp renesanso ir manierizmo. XVII a. sukurtas architektūros paminklas mūsų dienas pasiekė šiek tiek pakitęs. Tačiau jo planas, tūris, fasadų puošyba aiškiai rodo Renesanso kūrybinį sumanymą. Bažnyčia yra lotyniško kryžiaus plano, vienanavė su transeptu ir presbiterija, užsibaigiančia šešiasiene apside. Abipus presbiterijos glaudžiasi dvi vienodo dydžio zakristijos (šiaurinė ankščiau dar vadinosi lobynu), o iš kitos transepto pusės – dvi koplytėlės (zakristijos ir koplytėlės išplėtos ir perstatytos XX a. pirmajame ketvirtyje).

Išraiškingiausias vakarinis bažnyčios fasadas. Čia dominuoja pačiame viduryje stovintis bokštas. Pirmasis bokštas buvo penkių tarpinių, kiek siaurėjantis į viršų (apačia apie 10 m. pločio, viršus – 8 m.). Ypač raiškus Renesanso epochai būdingas bokšto skaidymas į tarpinius horizontaliomis linijomis – karnizais. Kiekvienas tarpinis kitoks.

*Atvirukas. 14.1.14. Įėjimas į katalikų bažnyčią.
Pagrindinis įėjimas į katedrą. P.113*

Puošniausias pirmas tarpinis su pagrindiniu portalu. Didelę angą (5,3x2,2 m) iš abiejų pusių pabrėžia kolonos, o iš viršaus – stogelis, remiamas penkių antablemento pavidalo konsolių. Kraštinės konsolės remiasi į kolonų kapitelius, vidurinė – į segmentinės arkos raktą, o dar dvi prilaiko skulptūrinės sparnuotos galvutės. Už kolonų iš abiejų pusių sukomponuoti lanksčių formų plastiniai tinkuoti elementai, primenantys iš metalo nukaltus durų ar skrynių apkaustus. Jie labai būdingi Šiaurės Europos šalių manierizmui. Panašus motyvai dažni Vokietijos, Lenkijos (ypač Gdansko) XVII a. pirmosios pusės architektūroje. Lietuvoje bene geriausias analogas – Vilniaus gynybinės sienos Medininkų (Aušros) vartų puošyba. Virš portalu, iki pat antro tarpinio karnizo, kyla dekoratyvi viršun siaurėjanti iškyša. Jos apačioje – plati niša, kurią iki 1924 m. puošė freska, vaizduojant šv. Dvasios simbolį, aukščiau – siaura stačiakampė niša su mažyčiu langeliu ir raityta viršūnėle, atskirta ryškiu karnizu. Dar prieš

karą iškyša dėl tamsesnės spalvos smarkiai išsiskyrė fasade; dabar ji nubalinta. Abipus iškyšos, antro tarpsnio kampuose, dunkso du cilindrinio tūrio (apie 2,8 m skersmens) bokšteliai. Ankščiau juos dengė grakščios varpo formos stogeliai; dabar – smailios aštuonkampės piramidės pavidalo. Įrengti virš keturkampės bokšto dalies jie švelnina perėjimą į aštuonkampę. Apskritos 23 cm skersmens šaudymo angelės bokšteliams teikia gynybinės išraiškos.

Antro tarpsnio viršus sutampa su pačios bažnyčios sienų viršum. Tad juos vainikuoja tas pats platus, ryškiai profiliuota karnizas, aplink apeinantis visų fasadų pastogę.

Trečias tarpsnis glaudžiasi prie bažnyčios frontono. Jį skaido kampiniai piliastrai, remiantys renesansui būdingą pusapskričių arkų arkadą.

Penktas tarpsnis beveik dvigubai aukštesnis už ketvirtą, bet dekoruotas kukliai. Jį skaido gana aukštos pusapskričių sąramų angos, per kurias anksčiau sklidęs varpų gausmas. Šiame aukšte buvęs ir mechaninio laikrodžio mechanizmas.

Virš mūrinės bokšto dalies padangėn stiebėsi puošnus profiliuotas šalmas. Jis buvo varpo formos, dviejų dalių. Apačia grakščiai lenkta, banguoto kontūro, viršun siaurėjanti, viršus mažesnis, išėstas ir persmauktas. Per vidurį buvusi medinė ažūrinė, iš visų pusių atvira rotunda, skirta apžvalgai, o prireikus ir aplinkai ar priešui stebėti. Renesanso epochoje tokios formos viršūnės gana dažnos Vidurio Europos šalyse. Labiausiai jos būdingos Vokietijos, ypač Saksonijos, rotušių architektūrai. Pereinamuoju laikotarpiu iš renesanso į baroką jas pamėgo ir Lenkijos architektai.

Abu šoniniai bažnyčios fasadai identiški. Jiems būdingas ryškus kontrastas tarp stambaus pagrindinio tūrio ir aukšto bokšto. Ryškiai išsiskiria čerpėmis dengtas stogas, statūs transepto frontonai. Sienas skaido aukšti ir, atrodo, gana siauri (nors yra 1,2 m pločio) piliastrai. Iš viršaus juos jungia dvigubos, kitaip dar vadinamos – biforinės, pusapskritės arkutės, per vidurį paremtos išėstomis konsolėmis, siaurėjančiomis į apačią ir pereinančiomis į atskirų langų raktus. Iš viršaus konsolės riboja du karnizėliai (kaip ir piliastrų), puošia augalinis rūtos lapų dekoras. Biforinių pusapskričių arkučių motyvas (iš dalies inspiruotas romantinės architektūros) labai būdingas Vilniaus renesanso architektūrai. Daugiausia jis naudotas namų atikų puošybai.

Piliastrai išdėstyti nevienodai, ypač ties transeptu. Tarpai čia svyruoja nuo 2,3 m iki 5,8 m. Dėl to keičiasi netgi pats skaidymo būdas – vietoj dvigubos arkutės tarp piliastrų telpa tik viena arba atsiranda net trys. Sunku pasakyti, kodėl taip atsitiko. Tarsi vienodai komponuoti piliastrus ir arkas trukdė transeptas. O gal jis kiek vėliau atsirado? Gal pirmoji bažnyčia buvo

sumanyta stačiakampė ir, jau tik gerokai iškilus sienoms, staiga nutarta ją statyti kryžminio plano? Ar tai architekto manieringumas – metriško skaidymo monotonijos vengimas? Kol kas į šiuos klausimus atsakyti dar negalime. Reikėtų detaliai tirti mūrą.

XVII a. tikriausiai kur kas išraiškingesni buvo šoniniai frontonai. Manoma, kad ankščiau juos puošė manieristinis dekoras.

Bažnyčios langai dvejopi. Apatiniai vidutinio aukščio, su pusapskritėmis sąramomis. Viršutiniai – apskriti, apšviečia vidaus galeriją. Pastarieji ne visur vienodi: šoniniuose fasaduose didesni (1,2 m skersmens), galiniame – mažesni (0,9 m skersmens). Tokios formos langai būdingi renesansui, ypač Italijoje. Dideli apskriti langai apšviečia Florencijos Palaco Paci rūmus. Santa Marija dėl Fiorès ir kitus pastatus. Pasitaiko jų ir Lietuvoje, tik mažesnių (Kauno šv. Trejybės bažnyčios varpinė). Šiaulių bažnyčiai jie teikia dar ir savotiškos tvirtovės su šaudymo angom įspūdį.

Gynybinis pobūdis – didžiausia Šiaulių bažnyčios vertė ir originalumas. Kas tai nulėmė? Stilios tradicijos ar funkcionali būtinybė. Tikriausiai ir viena ir kita. XVII Lietuvos architektūroje dar būta gynybinių elementų. Tokie bokštai ne visada turėjo šaudymo angas, vadinasi nelabai tikėtasi juos ir panaudoti aktyviai gynybai. Vėlyvojo Renesanso epochoje plito puscilindriniai bokšteliai – iškyšos; jie buvo be šaudymo angų ir netgi ne flankavo pastato kampų. Jų viduje buvo sraigtiniai laiptai. Architektai tokių laiptinių galėjo fasade ir nepabrėžti – įtraukti jas tarp vidaus patalpų, tačiau darė atvirkščiai, stengėsi išryškinti bokšto pavidalo elementus, didino tikroviškumo įspūdį. Tokių elementų yra ir Šiaulių bažnyčios architektūroje (aklinos ketvirčio cilindro laiptinių iškyšos, prigludusios kampuose tarp bokšto ir sienos, bei dar mažesnio skersmens iškyšėlės prie frontono).

Jeigu bažnyčią vertintume ne vien meniniu, bet ir fortifikaciniu požiūriu, tektų pripažinti, kad ji tarsi pritaikyta gynybai. Čia ir šventoriaus vartų bokšteliai, ir didžiojo bokšto erkeriai su šaudymo angomis. Atrodo, neatsitiktinai ir galerija įrengta taip, kad suptų bažnyčios vidų iš visų pusių, ji užaina netgi už didžiojo altoriaus. O apskritieji langai, prie kurių ji prieina prireikus galėjo tapti šaudymo angomis. Be to, iš šios galerijos per vargonų chorą tiesiai patenkama į bokštelius – erkerius. Tačiau Šiaulių bažnyčios kaip tvirtovės per daug idealizuoti nereikėtų. Esama čia ir akivaizdžių trūkumų. Minėtų erkerių gynybinis pobūdis gana formalus: šiaulių nišos labai supaprastintos, nepatogios (nėra ryškaus platėjimo vidaus pusėn, neįtaisytos atramos ginklui), šaudymo angos čia tikrai tiesios, žemyn nukreiptų nėra, o šoninių pastato sienų ne flankuoja. Aišku tokia tvirtovė, kaip ir kiti XVII a. statiniai, nebūtų pajėgiausi apginti

miesto nuo gerokai ginkluotos kariuomenės. Prieš galingą artileriją tais laikais jau neatsilaikydavo joks virš žemės iškilęs statinys.

Tad kam gi reikėjo pastatui gynybinių elementų?. Čia verta prisiminti, jog XVII a. Lietuvoje vyko aštrios konfesinės kovos, katalikų ir protestantų konfliktai neretai baigdavosi muštynėmis, bažnyčių nuniokojimu, be to kartais siautėdavo plėšikų gaujos. Dėl to sakraliniai pastatai, kuriuose daug meno vertybių, aukso, sidabro ir kitokio turto, buvo labai saugojami. Tai liudija ir 1643 m. vizitacijos dokumentas, iš kurio sužinome, kokios tvirtos buvusios pagrindinės pastato durys: „uždaromos iš dalies ažuoliniais skersiniais, iš dalies – viduje pakabintomis geležinėmis spynomis“. Kaip pilyje. Ginantis nuo apylinkių plėšikų, Šiaulių bažnyčia būtų galėjusi tapti patikima tvirtove. Tikrai nežinia, ar jai teko atlikti šitokią funkciją.

Vėlesni remontai ir rekonstrukcijos. Jau XVII a. vidury bažnyčią ištiko pirma nelaimė. 1655 m. prasidėjo karas su švedais.

Tiksliai nežinoma, kiek tada nukentėjo bažnyčios išorė. Dokumentai daugiau mini vidų kuris buvo nusiaubtas, apiplėštas, apdegintas. Po karo bažnyčia gana ilgai stovėjo apnykusi, neremontuota, bet nebuvo uždaryta ir tebeveikė. Vadinas, jau tuomet ją reikėjo skubiai remontuoti.

1676 m. rugpjūčio 21 d. karaliaus Jono Sobieskio ekonomijos vaitams jau nurodoma, kad Šiauliuose, kaip ir kitose ekonomijos vietose, neprižiūrimai ir netvarkomai bažnyčios gresia pavojus sugriūti, ir liepiama Sapiegoms rūpintis remontu.

Kada galutinai išspręstos finansinės problemos ir baigtas remontas, nežinoma.

Tačiau, kaip matosi iš Šiaulių ekonomijos 1696 ir 1700 m. raštų, bažnyčios remonto ir rinkliavų reikalai neišspręsti iki pat XVII a. pabaigos.

XVIII a. paminklas iš esmės nepakito, bent jau išorė. Tačiau karai ir vėtros ne kartą bažnyčią nuniokojo. Ji buvo remontuojama.

Bažnyčia nukentėjo per Šiaurės karą (1700-1721 m.), tačiau kada suremontuota, tiksliai nežinoma.

XVIII a. vidury pastatas dažnai nukentėdavo nuo audrų. Antai 1748 m. vėtra apgadino stogą ir šiaurinius karnizus. Remonto darbams lėšų turėjo duoti gyventojai: iš valstiečių „nuo kiekvienų vartų“ surinkta po vieną šeštoką (šeštokas prilygo 6 grašiams), o iš miestiečių – po tinfą (tinfa – XVII – XVIII a. piniginis vienetas. Jo vertė, priklausomai nuo kurso, svyravo, buvo apytikriai keliolikos grašių dydžio).

Nepraėjus nė dešimtmečiui, 1758 m., stipri vėtra vėl sugadino stogą. Pagal sutartį meistras Juozas Boratinskis kitų metų vasarą turėjo remontuoti ne tik stogą, bet ir lietvamzdžius,

karnizus (prie šv. Kazimiero koplyčios). Jam turėjo kasdien padėti 4 darbininkai, o už baigtą darbą suderėta išmokėti 600 tinfų. Nežinia, ar J. Boratinskis viską atliko pagal sutartį, bet pastatas buvo sutvarkytas.

1786 m. vėl naujas remontas. Administratoriaus Kazimiero Bukato rūpesčiu, rekonstruojamas stogas.

XVIII a. pabaigoje didelių remontų, rodos, nebuvo. Dokumentai nurodo, kad 1794-1799 m. remontuojamas bokštas, langai, perstatyta zakristijos krosnis, statomi ūkiniai trobesiai.

1817 m. sutvarkytas ir perdengtas bažnyčios stogas, o kiek vėliau ir šoninės koplyčios.

1840 m. inventoriuje pažymėta, kad sienos ir karnizai jau sutvarkyti, išskyrus tik apsidinę dalį tarp įėjimo į zakristiją ir šoninės sienos.

Po šio remonto, aišku, vėl teko tvarkyti vidų. 1853 m. buvo renkami pinigai skliautams ir stogui taisyti. XIX a. trečiajame ketvirtyje didesnių remontų, atrodo, nebuvo. To laiko dokumentuose tik nurodyta, kad vietomis aptrupėjęs tinkas.

Pastatas labai pasikeitė po 1880 m. liepos 8 d., kai žaibas trenkė į bokštą ir sudegino medinę viršūnę. Viršus buvo atstatytas jau ne toks, kokį jį dar spėjo užfiksuoti dailininkai Napoleonas Orda ir Alfredas Rėmeris. Jis neteko grakštaus, žaliai dažyto varpo formos šalmo, o buvo uždengtas kur kas paprastesne, aukštos aštuonkampės piramidės pavidalo smile su stoglangiais ir trikampaiais frontonėliais. Ta pačia proga paaukštintas ir mūrinis bokšto viršus – užstatytas šeštas aštuonsienis tarpsnis, suskaidytas pusapskritėmis nišomis su mažesniais langais. Pastogė apjuosta gana ryškiu karnizu. Taip XIX a. šis renesansinis bažnyčios bokšto siluetas ir jau toks pasiekė mūsų dienas.

1901 m. grindys pakeistos akmeninėmis. 1911-1912 m. perstatytos abi zakristijos. Jos praplėstos ir įgavo trisienius rytinius galus. Senosios šešiasienės apsidos ir dviejų naujų trisienių zakristijų kombinuotas derinys iš rytų pusės tapo šiek tiek panašus į stačiatikių cerkvę su trimis apsidomis. Nors zakristijos prie viso pastato architektūros ir derinasi, visgi jos ardo renesansinę kryžminio plano struktūrą. Iki Pirmojo pasaulinio karo bažnyčios remontui vadovavo inžinierius Kačkauskis, tad, galimas daiktas, pagal jo projektus buvo rekonstruotos ir zakristijos. 1913 m. įstiklinti nauji vitražai.

Pastatas nukentėjo per Pirmąjį pasaulinį karą.

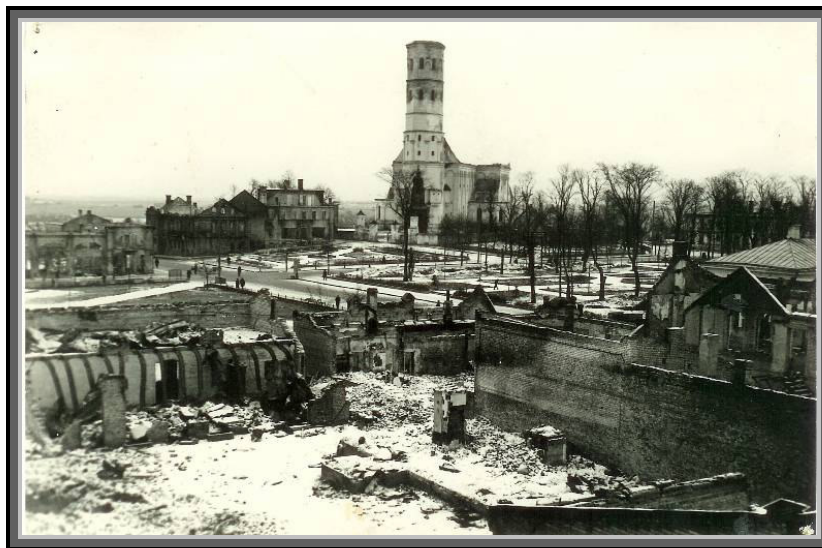
Po karo pastatas remontuojamas, tvarkomas šventorius. 1923 m. kai kuriuos darbus prižiūrėjo inžinierius Karolis Reisonas.

1924 m., rengiantis tariamam bažnyčios 300 metų jubiliejui, ji visiškai suremontuota. Tuo laiku kunigo Julijaus Jasinskio iniciatyva sumanyta pastatą kiek išplėsti – perstatyti ir padidinti

šonines koplytėlės. Jų fasadai kiek priderinti prie senųjų formų, bet apskritai naujieji priestatėliai, išsikišę už transepto linijos, iš tiesų sudarkė pirminį Renesanso epochai būdingą tūrį, lakonišką kryžminį planą.

Tokia bažnyčia jau be pakeitimų stovėjo iki Antrojo pasaulinio karo.

Lyg feniksas iš pelenų. Šiaulių architektūros paminklas per tris šimtmečius labiausiai nukentėjo Antrojo pasaulinio karo metais. 1944 m. liepos 27 d. suliepsnojo medinės pastato dalys: stogas, bokšto perdangos, laiptai ir viršūnė, vidaus įranga. Pelenais virto meno vertybės, altoriai, vargonai, baldai, galerijos baliustrada. Styrantys šoniniai frontonai, netekę jungties su stogu, nugriuvo ir pralaužę transepto skliautus. Senųjų skliautų liko tik virš prestbiterijos ir kitoje navos pusėje, tarp bokšto ir transepto. Speciali ekspertų komisija, kurią sudarė inžinierius architektas Simonas Ramunis, dailininkas Gerardas Bagdonavičius ir kiti, nustatė, kad materialiniai paminklo nuostoliai sudaro net 58,75 %. Tų pačių metų rugpjūčio mėn. susirūpinta jį atstatyti. 1944 m. lapkričio mėn. sudarytas atstatymo komitetas. Per talkas buvo valomi griuvėsiai, kaupiamos statybinės medžiagos.

*Po Antrojo pasaulinio karo sugriauta Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Šiauliuose.
Foto S. Ivanausko. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.*

Pirmasis atstatymo laikotarpis (1945-1950 m.) yra labai reikšmingas respublikos paminklotvarkai. Architektūros daktaro profesoriaus Eduardo Budreikos, pokario metais ėjusio Šiaulių miesto vyriausiojo architekto pareigas, žodžiais, tai buvo „pirmasis pokarinis architektūros paminklo restauravimas, žymus įvykis architektūros srityje“.

Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčia – unikalus architektūros paminklas. Nedaug šiandien beturime tokių pastatų su renesanso ir manierizmo bruožais... Ar žinomas architektas, sukūręs šį šedevrą? Deja, ne. Kaip ir dauguma anų laikė kūrinių, taip ir šis kol kas anoniminis.

Inventoriuose, vizitacijų aktuose architekto pavardės neminėdavo. Ji paaiškėtų, jei atsirastų senosios finansinės sutartys. Tarp mūrininkų, dailidžių ir kitokių amatininkų būtų ir architektas. Bet bažnyčios archyvas neišliko.

Kas galėjo būti tasai nežinomas architektas? Mokslus, matyt, ėjo svetur. Anuo metu dar nebuvo vietinės architektūros mokyklos. Galėjo būti atvykęs iš Vokietijos, Olandijos ar kitos šalies, gerai susipažinęs su Vidurio ir Šiaurės Europos architektūra. Tikriausiai ilgai gyveno Lietuvoje, nes neatmetė vietos tradicijų, tarsi sujungė, apibendrino lietuviškojo renesanso patyrimą. Pagaliau ne tik prieš architektūrą turėtume lenkti galvą už vertingą kūrinį. Jo projektui į takos turėjo P. Tarvainio, J. Valavičiaus ir kitų statybos iniciatorių skonis bei užmojai. O kur šimtai jau nebežinomų meistrų darbštuolių, kurie mūrijo, kalė, tinkavo, dažė, lipdė, tapė, remontavo, restauravo, saugojo paminklą? Kad išliktų mums ir po mūsų, kad šimtus metų stovėtų ir neberekėtų daugiau kelti jo iš pelenų (17).

Taigi, Šiaulių bažnyčios planas spręstas simetriškai. Sienos puošiamos piliastrais ir dvigubomis arkutėmis, po kuriomis išdėstyti apskriti langai, o žemiau jų arkiniai langai. Dekoratyviai išspręstas portalas. Bokšto žemosios kvadratinės ir aukštesnės aštuonkampės dalies sandūrą paslepia nedideli cilindriniai bokšteliai su apvaliais langeliais, lyg šaudymo angomis. Bokštelių motyvas kartojasi ir kituose fasaduose (16).

Tradicinė katalikų bažnyčia per beveik du tūkstančius metų išlaikė plano kompoziciją iš trijų pagrindinių dalių - nartekso, navos ir presbiterijos. Anksčiau šios dalys buvo orientuotos pagal pasaulio šalis: narteksas vakaruose, presbiterija rytuose. Kai krikščionys savo apeigoms pritaikė baziliką, buvo šiek tiek išimčių, tačiau viduramžiais iki pat Reformacijos ši orientacija buvo griežtai išlaikoma. Presbiterijos ir altoriaus vieta rytuose susijusi su Saule. Ji kasryt pateka po nakties, kaip Kristus prisikėlė iš kapo tamsos amžinajam gyvenimui. Šventovės orientacija į rytus labai dažna ir pagonių tradicijoje. <...>. Žmogus įeina pro bažnyčios portalą vakaruose ir juda į rytus altoriaus link. Simboliškai bažnyčia – tai žmogaus **kelias** iš Vakarų į Rytus. Kartu tai kelias iš materialaus pasaulio į dvasinį. Nuoseklus trijų pagrindinių bažnyčios dalių išdėstymas ir jų reikšmių dešifravimas tai patvirtina.

Vakarinėje bažnyčios dalyje yra **narteksas** (*gr. narthex* „dėžutė“) – bažnyčios prieangis. Senovės bazilikoje tai buvo portikas, prišlietas prie vakarinio jos galo. Narteksas susijęs su krikštijimo apeigomis <...>. Narteksas arba visa vakarinė bažnyčios dalis tapo pirmąja zona, kurią būtina pereiti krikščioniui – tai krikštijimosi arba pasižadėjimo Kristui zona.

Didžiausioji bažnyčios dalis **nava** yra žmonių susirinkimo vieta. Nava - *lot. navis* „laivas“. Simboliškai bažnyčia yra Kristaus laivas, gelbstintis žmonių sielas, skęstančias

materialumo jūroje. <...>. Reikšminga tai, kad navą nuo presbiterijos atskiria triumfo arba Nojaus arka, kuri, pasak Senojo Testamento, spinduliuoja dievišką tiesą. Ji reiškia ribą tarp materialiojo ir dieviškojo pasaulio, kuri reprezentuoja presbiterija, rytinė bažnyčios dalis su sakrališkuoju elementu ir kelio iš Vakarų į Rytus galutiniu tašku – altorium.

Presbiterija (gr. *presbyterion* „vyresniųjų tarnyba“) – dvasininkų, atliekančių religines apeigas vieta. Tradiciškai ji atskirta nuo navos tvorele ar kokiu kitu architektūros elementu. Romaninėse ir gotikinėse bažnyčiose presbiterija, kaip šventų misterijų vieta, būdavo atitverta nuo navos gana aukšta pinučių pertvara, kad apsaugotų religinio ritualo šventumą. Už pertvaros būdavo vieta giedotojams vienuoliams – **chorui**, kuris vėliau, atsiradus vargonams ir labiau atsivėrus presbiterijai, buvo perkeltas į vakarinį bažnyčios galą, viršum nartekso. Altorius – lotyniškai *altar*, kilęs iš *altus* „aukštas“. Senovės Romos bazilikose – tai aukuras, ant kurio buvo deginamos aukos. Altorius susijęs tiek su Kristaus aukos vieta, tiek ir su šventųjų kankinių kapais. Ankstyvuose bažnyčiose altoriai buvo statomi tiesiai viršum šventųjų palaikų. Kapas simboliškai – tai transformacijos vieta, naujo pomirtinio gyvenimo pradžia. Ši transformacija reiškia virsmą iš materialaus būvio į dvasinį. Tai simboliškojo **kelio** bažnyčioje tikslas. Atiduodamas žemiškąją materialią energiją, žmogus įgyja dvasinę.

Simbolinėje kelionėje yra dar vienas punktas – **transeptas**. Žodis transeptas sudarytas iš lotynų *trans* „skersai“ ir *saepum* „pertvara, užtvara“. Bažnyčios interjere tai yra stačiu kampu navą kertanti erdvė. Transeptas gale navos, kaip jos erdvės išplėtimas, buvo jau ankstyvose bazilikose, tačiau tik viduramžiais katalikų katedros su transeptu planas įgijo lotyniškojo kryžiaus formą ir krikščionišką prasmę. Kryžius yra Kristaus aukojimosi už žmoniją simbolis. Įdomu tai, kad kryžiaus ženklas krikščionių pradėtas naudoti tik V a. <...>. Krikščioniškasis kryžius buvo dviejų pavidalų – geometriškai taisyklingas graikiškas ir lotyniškas, kurio forma reiškė nukryžiuotą Kristų. Apskritai kryžiaus simbolis yra labai senas ir skirtingose pasaulio vietose turi panašias reikšmes. Tai dviejų jėgų, veikiančių viena kitą, įvaizdis. Tai dualizmo sąlygojamas kūrybinis aktas. Vertikali linija reiškia dvasios jėgą ir amžinybę, horizontali – medžiaginį pasaulį ir laiką. Kryžius yra žmogaus būties lygmenų konfliktas, tačiau jis turi tašką, kuriame šie lygmenys susikerta ir tai, kas dualu, tampa vienove. <...>.

Transepto susikryžiavimas su nava krikščioniui yra tikėjimo paslapties atskleidimo, dvasinio pokyčio vieta. Ji dažniausiai būna paženklinta vertikalia dieviškąja ašimi – susikryžiavimas vainikuojamas kupolu ar centriniu bokštu.

Vertikaloji ašis yra labai svarbus **centro** principo katalikų bažnyčių architektūroje elementas. Tai ašis, apie kurią sukasi Dievo sukurtas pasaulis. Bažnyčia, kurios planas

apvalus, aštuonkampis ar kvadratinis, o viršus vainikuotas kupolu, yra tam tikras kosmoso modelis. Anot A. Komečio, tai idealios bažnyčios modelis, prilygintas pasaulio kūrimo aktui. <...>. Tik **centre** yra dvasios ramybė ir harmonija. Ne veltui viduramžių mene Kristus dažnai vaizduojamas viduryje rato su dvylika stipinų, reiškiančių dvylika apaštalų. <...>. Katalikų bažnyčių architektūra šias tikėjimo tiesas byloja savo turtinga simbolika, kurios tik maža dalelė čia buvo aptarta (19).

Adresas: Aušros takas 3

II. KLASICIZMAS

XVIII a. pabaigoje, artėjant Prancūzijos buržuazinei revoliucijai, stiprėjo absoliutizmo kritika. Buvo kritikuojamas ir karalių pamėgtas barokas, o ypač labai puošni jo atmaina – rokokas. Rokokas buvo lyginamas su nedemokratiška valstybine santvarka – absoliutine monarchija. Toks brangus, neišpasakytai puošnus stilius buvo neprieinamas vidutiniams ir net turtingiems piliečiams. Baroko kritikai kaip pavyzdį pateikė senovės Graikijos architektūrą. Jie žavėjosi jos logiškumu, paprastumu ir aiškumu, labai meniškais konstrukcinių elementų formomis ir puikiomis proporcijomis. Buvo siūloma grįžti prie šios klasikinės architektūros principų ir formų.

Taigi XVIII a. septintajame dešimtmetyje Prancūzijoje pradėjo kurtis klasicizmo stilius. Pradėta naudoti aiškūs, taisyklingi tūriai, pagrindinį įėjimą pabrėžiantys didingi portikai su milžiniškais kolonadomis, taisyklingi pusės sferos kupolai.

Napoleono Bonaparto valdymo laiku susikūrė šlovinanti jo karo žygius ir pergalės didinga ir puošni imperijos architektūra, pavadinta empyru (16).

To laikotarpio Lietuvos architektai turėjo gerus ryšius su Prancūzija. Vos pasirodžius Prancūzijoje naujam stiliui, tuojau pat šis stilius pradėtas taikyti ir Lietuvoje. Pas mus tai tęsėsi iki XIX amžiaus vidurio.

Būtina pabrėžti ir tai, kad baroko periodu svarbiausius pastatus Lietuvoje projektavo architektai italai, o klasicizmo pastatus projektavo vietos architektai, kurių dauguma buvo baigę Vilniaus universitetą ir čia įgiję architekto specialybę.

Klasicizmo laikotarpiu pagrindiniai laikantys konstrukciniai elementai buvo mūro sienos, kolonos. Sienos iš abiejų pusių tinkuojamos. Sienos mūrytos iš plytų, gamintų su braukomis ir be braukų. Jų gabaritai įvairūs: ilgis 23-27 cm, plotis 11-14 cm, storis 4-6 cm. Mūryta taikant renesansinį rišimo būdą. Naudojamos ir kitos rišimo sistemos, o kartais mūrijama ir be aiškios ir tikslios rišimo sistemos. Pamatams mūryti naudoti akmenys ir plytos. Buvo perdengiama plokščiomis medinėmis perdangomis, skliautais (cilindriniais ir kryžminiais), kupolais. Didesnių tarpinių plokščias medines perdangas per vidurį laikė metalinės pakabos, sujungtos su stogo konstrukcija. Stogų laikančioji konstrukcija – medinės gegnės ar gegnės santvaros. Lietuvos klasicizmo architektūra turi daug bruožų. Kai kurie pastatai yra puošnesni nei kitų šalių. Lietuvos klasikiniams pastatams naudojama daug nišų, ypač išorėje. Jose statomos skulptūros, kuriuos labai puošia pastatą. Nišų su skulptūromis, kai kuriuose pastatuose yra daug. Pirmieji klasicizmo pastatai dar turi baroko formų. Vėliau jų visiškai atsisakyta.

Klasicizmo pastatai komponuojami simetriškai. Svarbiausias yra į gatvę nukreiptas fasadas. Jo akcentas – įėjimą pabrėžiančio portiko didinga kolonada su antablementu ir frontonu virš jos. Šoniniai fasadai kuklesni. Langus puošia kuklūs apvadai. Virš langų yra naudojami tiesūs, trikampiai arba segmentiniai sandriakai. Tame pačiame pastate gali būti naudojami dviejų ar net trijų tipų sandriakai (ypač antrame aukšte). Jie išdėstomi pakaitomis. Klasicizme dažniausiai buvo naudojami keturi orderiai: toskaninis, dorėninis, jonėninis, korintinis.

Lietuvos klasicizmo periodo metu produktyviai dirbo architektai broliai Tiškečiai – Tomas, Bronislavas ir Stanislovas. T. Tiškeckis suprojektavo Šiaulių mergaičių gimnaziją (16).

Klasicistai manė, kad architektūra turėtų būti praktiška, ekonomiška, pastatai respektabilūs, bet paprast patogūs, taisyklingų formų, simetrinės kompozicijos (15).

XVIII a. II pusėje klasicizmo idėjos plito ne tik Lietuvos architektūroje, bet ir urbanistikoje. Buvo siekiama sukurti utilitariniu ir estetiniu atžvilgiu racionalią miestų erdvės struktūrą. Tai turėjo būti pasiekta plano regularumu ir simetrija, unifikuotai užstatant gatves ir aikštes, erdvių perspektyvomis.

1765-1780 m. Šiaulių ekonomiją valdė LDK iždininkas A. Tyzenhauzas. Jo žmonėms rengiant pavaldžių miestų ir miestelių perstatymo planus, šios idėjos buvo įgyvendintos. Akivaizdu, kad ir Šiaulių miesto pagrindiniai plano elementai – aikštė, gatvių tinklas, svarbiausių pastatų išdėstymas buvo perimti iš Tyzenhauzo plano. Buvo numatyta didelė stačiakampė 265 x 255 m turgaus aikštė, stačiakampis gatvių tinklas, išmatuoti vienodi sklypai. Iš aikštės nutiesta gatvė turėjo vesti į dvarą, sudarydama kompozicinę ašį. Tai buvo klasicistinio miesto planas, kuriame nustatytas regularus gatvių išdėstymas ir užstatymas (41).

II.1. Buvusi miesto rotušė

1680 m. birželio 15 d. Karalius Jonas III Sobieskis Šiaulių miestui paskyrė rotušei statyti sklypą.

1783 m. pirmą kartą paminėta Šiaulių rotušė. Dviaukštis mūrinis klasicistinių formų pastatas buvo pastatytas turbūt pagal architekto Josifo Sako projektą rytiniame aikštės šone, į pietus nuo bažnyčios (21).

Pastatas mūrinis, trijų aukštų. Pirmas aukštas padengtas 2 atspalvių granitavimu, atskirtas horizontaliu karnizu. Du įėjimai į pastatą ir tarp jų esantys 6 arkiniai langai yra arkinio tipo. Įėjimų antrojo ir trečiojo aukštų langų aprėminimai, karnizai (pirmo aukšto ir stogo) išsiskiria

granituoto tinko reljefu. Fasadas 3 dalių, centrinė dalis išsikišusi. Keturkampis bokštelis su laikrodžiu, piramidinis stogelis. Virš įėjimo – balkonas, paremtas konsolėmis, juosia baliustrada. Pirmo aukšto segmentine arka aprėmintos langų nišos, palangės su konsolėmis. Pirmą aukštą skiria karnizo juosta. Antro ir trečio aukštų fasadas suskaidytas stačiakampių langų nišomis. Pastatą vainikuoja platus karnizas, dvišlaitis raudonų čerpių stogas.

Dešinėje – „Liaudies namai“ arba „Liaudies auditorija“. Statyta apie 1893-1896 m., pseudoklasicistinio stiliaus tinko dekoras. Iš pradžių pastatas buvo 2 aukštų, vėliau pristatytas trečias. Pirmo aukšto fasadas suskaidytas stačiakampiais langais, apačioje – dekoratyvi traukos juosta. Antro aukšto horizontalė skaidyta stačiakampiais langais su trikampiais sandrikais. Tarp langų – suprintos puskolonės ant aukštų postamentų. Centras ir kampai akcentuoti skaidytomis mentėmis. Ryškus karnizas skiria trečią aukštą. Trečio aukšto langai yra su tiesiais sandrikais. Pastatą vainikuoja baltas platus karnizas. Yra du įėjimai. (Vasario 16-osios g. ir kieme).

Atvirukas. 3.2.2. Dr. Cumfto gydykla.

Daktaro Jono Cumfto gydykla veikė dab. Vasario 16-osios g.

Pastatas rekonstruotas, Šiaulių miesto savivaldybės administracijos pastato dalis. P.47

Anuomet pastatas priklausė dantų gydytojui Cumftui. Jis salę nuomojo paskaitoms, susirinkimams, vaidinimams. 1899 m., daugiausia šiauliečių pastangomis, Palangoje parodytas pirmasis lietuviškas spektaklis. 1904 m. gegužės 6 d. panaikinus spaudos draudimo įstatymą šiauliečiai S. Žiupsnys, P. Višinskis, S. Jakševičiūtė-Venslauskienė išsirūpino leidimą surengti viešą lietuvišką vakarą, kurio metu buvo nutarta gyventojams parodyti J. Vilkutaičio-Keturakio komediją „Amerika pirtyje“. 1904 m. spalio 31 d. Šiauliuose, Liaudies auditorijos salėje (statyta 1896 m.), Bažnyčios gatvėje (dabar Vasario 16-osios g.) buvo suvaidinta Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika pirtyje“. Režisierė Stanislava Jakševičiūtė-

Venslauskienė. Pagrindinius vaidmenis atliko K. Venclauskis, M. Rudytė, P. Naujikas, A. Povylius, M. Lingvys. Spektaklis sulaukė didžiulio pasisiekimo ir padėjo pagrindus formuojantis profesionaliajam lietuviškam teatrui.

1918 m. šioje salėje vykdavo komunistinės šventės, mitingai, susirinkimai. 1919 m. sausio 1 d. darbininkų atstovų taryba čia pasiskelbė vyriausia valdžia.

*Atvirukas. 34.1.26. Dr. Cumfto akių gydykla.
Buv. daktaro Jono Cumfto akių gydykla dab. Vasario 16-osios g.
Namas rekonstruotas, dab. miesto savivaldybės pastato dalis. P.214*

1922-1925 m. viename iš namo, esančio arčiausiai Trakų gatvės. (statytas 1912 m.) kambarių gyveno liberalus visuomenės veikėjas, publicistas, aušrininkas Jonas Šliūpas.

1922 m. viduryje J. Šliūpas apsigyveno Šiauliuose. Ėjo Prekybos – pramonės banko Šiaulių skyriaus direktoriaus pareigas. Berniukų gimnazijoje dėstė higienos, pasaulinės bei lietuvių literatūros pamokas. Gyveno Prekybos – pramonės banko Šiaulių skyriaus pastate, antrajame aukšte, viename kambaryje. J. Paukštelis savo atsiminimuose aprašo butą, kuriame gyveno J. Šliūpas: „Kambarys didelis, bet matyt jis kartu ir valgomasis, ir miegamasis (kampe stovi dvi lovos), ir svetainė, ir darbo kabinetas. Labiau į kambario vidurį ketvirtainiškas stalas, už jo komoda, margu lietuvišku audeklu užtiesta, netoli durų teis langu, rašomasis stalas.“ 1923 m. rugsėjo 1 d. Šliūpas įsteigė spaustuvę „Titnagas“, redagavo „Šiaulių naujienas“. 1924 m. balandį buvo pašalintas iš gimnazijos mokytojo pareigų už ateistinių minčių skleidimą pamokų metu. 1924 m. birželio 12 d. J. Šliūpas kartu su kitais kūrė Laisvamanių etinės kultūros draugiją, kuri reikalavo įvesti civilinę metrikaciją, atskirti bažnyčią nuo valstybės ir mokyklos. (22, 23).

Adresas: Vasario 16-osios g. 62

II.2. Šiaulių buvusio dvaro (Didždvario) sodybos fragmentai

1765 m. LDK ekonomijų administratoriumi paskirtas Antanas Tyzenhauzas, ėmėsi didžiulių reformų Šiauliuose. Jo iniciatyva miestas buvo išplanuotas pagal klasicizmo principus ir pradėta vykdyti miesto centrinės dalies rekonstrukciją, kurios planą ruošė italų architektas Džiusepė Sakas (Sacco). Jis taip pat projektavo daugelį pastatų mieste bei vadovavo jų statyboms.

Po 1793 m. Lenkijos – Lietuvos valstybės padalinimo Jekaterina II visą ŠE dovanoja grafiui Platonui Zubovui. 1795 m. senatas tai patvirtina ir ŠE perima P. Zubovo patikėtinis. Jis pats gyveno Kurše, Ruhentalio pilyje (kurio vokišką vardą „Ramybės slėnis“ latviai fonetiškai pakeitė į Rundalę. <Į šiaurę nuo Žeimelio, Latvijoje>) ir pravažiuojant į Šiaulius pirmą kartą atvyko 1797 m. kovo 5 d.. Grafiui Zubovai Didždvarį naudojo kaip rezidenciją. Čia būdavo apgyvendinami trumpam atvykę įžymūs svečiai, įkurdinami pažangūs veikėjai, kultūrinės įstaigos: 1838 m. rusų caras Nikolajus I su žmona apsilanko Šiauliuose. Tai progai atminti grafo Zubovo sode, prie rūmų, netoli terasos buvo pasodinti du topoliai. Didždvario rūmai perstatyti pagal klasicizmo stilių valdant Nikolajui Zubovui, Dimitrijaus sūnui (1801-1871 m.) maždaug tarp XIX a. ketvirto ir septinto dešimtmečio. 1856 m. gegužės 25 d. pravažiuodamas iš užsienio Aleksandras II apsistojo Šiauliuose, grafo Zubovo dvare (26).

Grafo N. Zubovo trijų aukštų namo projektas, sudarytas Rygos architekto O. Ditecės 1875 m., U raidės plano, su vidaus kiemu (24).

Rūmai. Adresas: Aušros al. 50. Centriniai Didždvario rūmai pradėti statyti XVIII a. pabaigoje (26). Jie statyti tikriausiai per du etapus. Pirmoji dalis – skliautuoti rūšiai, pirmas aukštas, keturių kolonų portikas (taip turėjo atrodyti senieji dvaro centro namai) – savo struktūra artimi klasicizmo stiliui ir paplitę to meto Lietuvos dvaruose. Vestibiulis buvo erdvus, su kolonomis, tik po vėlesnių perstatymų (įrengus laiptus) teliko viena kolona, o kitos dvi tapo sienų dalimis. Kairiajame sparne yra buvę kiti įvijiniai metaliniai laiptai, jūne visus tris aukštus. Galima spėti, kad rūmai statyti XVIII amžiaus pabaigoje karališkosios Šiaulių ekonomijos valdytojo A. Tyzenhauzo iniciatyva išplanavus miestą pagal klasicizmo principus. Tikriausiai jie buvo pastatyti vietoje turėjusių čia būti senų galbūt medinių dvaro pastatų. Antrasis ir trečiasis aukštai buvo pristatyti, panaudojant visai kitas statybines medžiagas ir techniką (25). Tai galėjo būti po 1806 m. (26). Klasicizmo stiliumi buvo pastatyti ir propilėjinio tipo įvažiavimo vartai į dvarą, stovėję Aušros alėjos ir Dvaro gatvės sankryžoje, tarp Lietuvos banko ir administracijos pastato.

Rūmų išplėtimas sietinas su grafo Platono Zubovo veikla, pradėjus jam valdyti Šiaulių ekonomijos dvarus XVIII a. pabaigoje. Grafų palikuonio architekto daktaro Vladimiro Zubovo teigimu jau apie 1875 metus rūmai turėję dabartinę išvaizdą (25). Tais pačiais metais viename rūmų bokštelyje buvo įrengta slapta mokinių bibliotekėlė. 1900 m. į Zubovų rūmus persikėlė įsisteigęs Piliečių klubas (26).

Per ilgus metus rūmuose susikaupė daug knygų, gausus archyvas. 1902 m. buvo atidaryta biblioteka visuomenei su skaityklos ir abonemento skyriais. Ji įsikūrė antrajame aukšte. 1904 m. Varšuvoje išspausdintas sisteminis bibliotekos katalogas. 1914 m. biblioteka ir archyvas, tarp jų ir Šiaulių ekonomijos dokumentai, buvo evakuoti į Rusijos gilumą ir dingo (25).

Zubovų rūmai tai klasicizmo stiliaus statinys. Centrinė dalis dviejų aukštų. Įėjimą rėmina keturių kolonų portikas. virš jo balkonas. Centre mezoninas su trikampių frontonu ir dviem stačiakampiais langais. Ketvirtame aukšte šoniniai rizalitai. Statinio fasadą skaido stačiakampių langų ritmas.

Prieš pirmąją Pasaulinę karą didesnėje dalyje rūmų buvo įrengti gyvenamieji kambariai (25). 1919-1920 m. centriniuose rūmuose veikė Šiaulių apskrities Mokytojų kursai, 1920 m. čia įsikūrė Šiaulių mokytojų seminarija. 1919-1920 m. centriniuose rūmuose veikė Šiaulių apskrities Mokytojų kursai. 1920 m. čia įsikūrė Šiaulių mokytojų seminarija (26), kuri veikė iki 1949-ųjų metų (25).

Atvirukas. 43.3.15. Šiauliai, Mokytojų Seminarija. Buv. grafų Zubovų, dab. Šiaulių universiteto Menų fakulteto, rūmai, stovintys Aušros al. P.296

Rūmai – buvusio stambaus dvaro centras – kartais vadinamas grafų Zubovų Didždvariu. Jie įeina į ištisą dvaro įrenginių kompleksą:

Mažasis gyvenamasis namas (Adresas: Aušros alėja 50a), statytas XIX a. Jis buvo vadinamas virtuve. Nuo 1920 m. įkurta Mokytojų seminarijos mokomoji pradinė pavyzdinė mokykla.

Tarnų gyvenamas namas (Adresas: Aušros alėja 48), statytas XIX a. Buvo skirtas dvaro aptarnaujančiam personalui, tarnautojams. Iki II-jo Pasaulinio karo jis buvo dviejų aukštų. Nepriklausomos Lietuvos metais čia buvo Kauno kunigaikščio Vaidoto 8 – jo pėstininkų pulko štabas ir raštinė.

Arklidės (Adresas: Dvaro g. 83), statytos tuo pačiu laiku kaip ir rūmai. XIX a. viduryje, Zubovams įsikūrus gyventi aplinkiniuose dvaruose, arklidės mieste nebebuvo reikalingos ir pastatas buvo rekonstruotas, jį pritaikant įstaigoms. Čia buvo įsikūręs Šiaulių Apskritis Taikos Teisėjų Suvažiavimo rūmai. 1875 m. pastate buvo patalpinta Vaikų prieglauda. 1911 m. rūsyje V.Vaitkus ir A.Gricevičius įsteigė nedidelę saldinių dirbtuvę „Birutė“, kuri veikė iki 1914 m. 1922-1936 m. čia veikė apygardos teismas. Išsikėlus teismui iki sovietinės valdžios atėjimo, pastatą užėmė Šiaulių sąjunga ir jos biblioteka. Tarpukaryje čia buvo įsikūrę Lietuvos žemės ūkio kooperatinė sąjunga, Pieno centro Šiaulių skyrius. Sovietiniais metais buvo grąžintas Liaudies teismas. Šiuo metu pastate įsikūręs Šiaulių apygardos teismas.

Atvirukas. 43.3.27. Šiauliai, Apygardos Teismas. Dab. Šiaulių apygardos teismo rūmai Dvaro g. Pastatas rekonstruotas. P.299

Parkas. Apie dvarvietės senumą liudija jį supęs parkas (25). Parko kūrimo pradžia priskiriama XVIII a. pabaigoje A. Tyzenhauzo laikmečiui. Jis įrengiamas keliais etapais: XIX a. viduryje – taisyklingos stačiakampio formos su taku parko pakraščiais; XIX a. pabaigoje – artimas angliškajam laisvo išplanavimo stiliui, išnaudojant natūralų reljefą ir papildant naujais akcentais. Pats parkas XIX a. pabaigoje buvo puikiai prižiūrimas. Šiaulių

visuomenė už nedidelį mokesčių buvo įleidžiama pasidžiaugti krūmų ir gėlių kompozicijomis. 1922 m. Zubovai parką padovanojo miesto visuomenei. Parke vyrauja vietinės liepos, klevai, keli ąžuolai ir kalninės guobos. Yra ir keletas atvežtinių rūšių: dyglioji eglė, europinis maumedis, vakarinė tuja, plataninis klevas, totorinis klevas ir kiti. Seniausio ąžuolo kamieno skersmuo 1,6 m., o guobos 1,3 m. (26).

Praūžus II-am Pasauliniam karui, labai nuniokotame parke rūmai tebestovėjo nesugriauti.

Į dvaro teritoriją įėjo buvusios Mergaičių gimnazijos (dabar – Didždvario gimnazija) rūmai, jie 1944 m. buvo sudegę, dabar atstatyti, pristatyti priestatai. Į dvarą vedęs įvažiavimas nuo senojo Kuršėnų kelio (dabar – Vilniaus gatvė), įėjus jam į miesto sistemą, jau mūsų amžiaus pradžioje pradėtas vadinti Kaštonų alėja. Senieji kaštonai apie 1940-uosius išdžiūvo nuo senatvės. Tie kurie ir dabar puikiai žaliuoja, talkininkaujant moksleiviams, naujai pasodinti 1946-1947 metais.

Dabar buvę Zubovų rūmai tebetarnauja mokslui ir menui. Jie mums brangūs savo praeitimi ir dabartimi (25).

*Didždvario vartai Aušros alėjoje. Piešinys Bagdonavičiaus G. 1926 m.
Iš Šiaulių kraštotyros draugijos leidinio - Puzinas J. „Šiaulių miestas“ (1930 m.)*

II.3. Senasis miesto kalėjimas

Senasis dviejų aukštų sunkiųjų darbų kalėjimas caro valdžios iniciatyva Šiauliuose pastatytas 1823 m. ant buvusio vienuolyno kalvelės (29). Atrodo, kalėjimas tada buvo labai svarbi įstaiga, nes didžiausia, reikšmingiausia Šiaulių gatvė (dabartinė Vilniaus) buvo pavadinta Didžiąja Kalėjimo gatve. Tai simetriškas kompleksas, aptvertas mūro tvora. Priekyje į tvorą įterptas išsikišęs sargybos korpusas. Priešingoje kiemo pusėje stovėjo

pagrindinis, didžiausias korpusas kaliniams. Dar du korpusai skirti ūkiniams reikalams (virtuvei, ligoninei, pirčiai) bei bajoriškos kilmės kaliniams, buvo abiejuose šonuose. Visų korpusų simetrijos ašyje buvo centriniai rizalitai su laipteliais. Puošniausias – sargybos korpusas, vienintelis matomas iš gatvės. Jo kompozicijos akcentas – portalas, apjuostas plačia rustuota arka. Frontoną puošia radialinės juostos. Mažyčiai langeliai pabrėžia rūstų ir lakonišką pastato pobūdį. Kompleksą supanti tvora viršuje buvo užbaigta metalinių virbų tvorele, po 1835 m. pakeista akliniu mūru. Šiaulių kalėjimo architektūra labai panaši į analogiškus K. Šilthauzo ir Ž. Pusje darbus. Todėl galima manyti, jog jį sukūrė vienas iš šių architektų (30). Kaip šio senojo kalėjimo fasadas atrodė 1926 m. žinome iš Gerardo Bagdonavičiaus piešinio. Vėliau fasadas buvo iš esmės perstatytas, jo vaizdas pasikeitė, bet didelis ir platus <...> kalėjimo pastatas su kvadratinio visos teritorijos mūriniu aptvaru pasiekiančiu Trakų gatvę išlikęs iki šiol.

Senojo miesto kalėjimo pastatų komplekso dalis, apjuosta autentiška akmenų mūro tvora. Dab. Vilniaus g. Piešinys Bagdonavičiaus G. 1926 m. Iš Šiaulių kraštotyros draugijos leidinio - Puzinas J. „Šiaulių miestas“ (1930 m.)

Senasis kalėjimas, atrodo, greitai pasirodė per mažas, dėl to dar caro laikais šalia iš raudonų plytų pastatytas daug didesnis naujas (27). Tai trijų aukštų mūrai su mažais grotuotais langais, aukšta plytų tvora su sargybos bokštais kampuose, spygliuotosios vielos aplinkui – visa tai liudijo, kad čia, pačiame miesto viduryje yra kalėjimas. <...> 150 kalinių laikyti ir 1911 m. birželio mėnesį, baigus jį įrengti, čia perkėlė kalinius iš senojo Šiaulių kalėjimo, kurį kitaip vadino baltuoju – mat jo sienos buvo tinkuotos. 1920 m. „baltasis kalėjimas“ vėl buvo prigrustas suimtųjų. Šiaulių kalėjime politinių kalinių 1920 m. buvo 600-700, o 1922, 1923, 1924 ir 1925 m. kalinių skaičius pasiekdavo net 1000. Čia visą laiką buvo kalinami politiniai kaliniai, daugiausia vyrai ir pavienės moterys. Politinių kalinių kameros buvo įrengtos panašiai

kaip ir Kauno sunkių darbų kalėjime bei kituose Lietuvos kalėjimuose. Pastačius naują kalėjimą, senojo patalpos tenkino kitas reikmes. <...> vienu laiku čia įsikūrė Šiaulių apskrities arešto namai, taip pat karo komendantūros daboklė, kuri čia veikė iki 1929 m. kovo 12 d. (28). Vėliau čia buvo okupacinės kariuomenės komendantūra, kai kurios kitos kariuomenės įstaigos. Dabartiniu metu čia įsikūrusi policijos nuovada (27).

1921 m. gruodžio 6 d. prie Šiaulių kalėjimo buvo atidarytas sunkių darbų skyrius, o nuo 1922 m. vasario 1 d. čia įsteigtas sunkių darbų kalėjimas (28).

Pastatų kompleksas iš esmės išlikęs iki šiol. Pastatas stovi tarp Vilniaus ir Trakų gatvių. Jo teritorija apjuosta autentiška akmenų mūro tvora.

Adresas: Vilniaus g. 96

III. ISTORIZMAS

Istorizmo laikotarpiu, XIX a. sparčiai augant miestams, reikėjo visiškai naujų anksčiau neegzistavusių pastatų. Ieškota jiems tinkančių istorinių formų derinių, kurti nauji variantai. Buvo toliau plėtojami romantizmo surasti meninės kūrybos principai. Sekimas praeities stiliais įtvirtino pragmatišką laisvo stiliaus pasirinkimo metodą. Jis pavadintas eklektika (graikiškai eklektikos – išrenkantis) (24). Kaip ir visoje Europoje, XIX a. antroje pusėje Lietuvoje pradeda plisti eklektinė architektūra. Jos esmė yra ta, kad architektai pastatų dekorui pradėjo naudoti įvairių praėjusių stilių formas ir elementus, juos laisvai interpretavo, nesilaikė nustatytų proporcijų, naudojo kelių stilių formas. Eklektikos atsiradimą skatino sparti kapitalizmo plėtra. Didėjant prekių apyvartai, sparčiai turtėjo stambūs fabrikantai ir prekybininkai bei bankininkai. Iš baudžiavos išsilaisvino valstiečiai, dėl to feodalų pajamos mažėjo. Jų įtaka ir galimybės siaurėjo. Jie statė vis mažiau rūmų. O praturtėję pirkliai, fabrikantai ir kiti naujieji turtuoliai, norėdami pabrėžti savo turtingumą ir galią, stengėsi pasistatyti gyvenamuosius namus, vilas, savo grožiu nenusileidžiančius aristokratų rūmams. Tačiau, jei aristokratai turėjo puikų išsilavinimą, gerai suprato architektūrą ir reikalavo, kad architektai suprojektuotų atitinkamo stiliaus puikios architektūros pastatus, tai naujieji turčiai dažnai buvo visai bemoksliai ar turėjo labai menką išsilavinimą. Jie visai nesuprato architektūros, jos esmės. Jie norėjo tik vieno – kad jų pastatai būtų puošnesni už aristokratų rūmus. Todėl reikalavo, kad architektai projektuodami numatytų kuo daugiau dekoru. Kokį dekorą naudoti ir kaip komponuoti, jiems buvo visai nesvarbu, tik, kad jo būtų kuo daugiau. Architektai tenkino užsakovų norus ir elgėsi neprincipingai – projektuose nekūrybiškai taikė įvairių stilių, Bizantijos, maurų, kinų architektūros formas ir elementus. Nebuvo paisoma formų harmonijos, vienovės, proporcijų. Visos formos traktuojamos kaip lygiavertės, neišryškinami svarbiausi elementai.

Eklektinės architektūros pastatus galima suskirstyti į tris grupes: 1) daugiastilio imitavimio, 2) stilizavimo, 3) plytų stiliaus.

Pirmai grupei priklauso pastatai, kuriuose neprincipingai siejami keli stiliai, smarkiai iškraipant jų elementų formas ir proporcijas. Kompozicija dažniausiai simetriška. Fasadų dekoras iš tingo.

Antrai grupei priskiriami pastatai, kuriems naudojamos praėjusių architektūros stilių (romaninio, gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo) formos, proporcijos ir principai.

Trečios grupės pastatuose senosios architektūros formos (ypač bizantinės) pakartojamos naudojant plytų mūrą (16). Formų pasirinkimo ir interpretavimo laisvė XIX amžiuje buvo laikoma kūrybos privalumu, tik vėliau eklektikos sąvokai suteikta negatyvi prasmė (1).

III.1. Visuomeninės paskirties pastatai

III.1.1. Geležinkelio stoties rūmai

Šiaulių stotis – geležinkelių mazgas – yra Pabaltijo Geležinkelių Šiaulių Apygardos sudėtyje. Šiaulių miestas yra Lietuvos geležinkelių centre: iš čia lyg vėduoklė geležinkelio linijos veda į Baltijos jūrą, į pagrindinius jos uostus: per Tauragę į Kaliningradą, į Klaipėdą, per Mažeikius į Liepoją, per Jelgavą į Ventspilį ir Rygą. Į rytus eina dvikelė geležinkelio linija iki Radviliškio, kur išsišakoja į Daugpilį, Vilnių ir Kauną.

Stotis išsidėsčiusi miesto teritorijoje ir yra neatskiriama jo dalis, aprūpinanti transportu pagrindinius liaudies ūkio gyventojų poreikius. Miesto plėtra ir išskylančios reikmės neatskiriama surištos su išdėstymu pagrindiniu geležinkelio keliu, vedančiu iš Rytprūsių į Pabaltijį, iš rytų į Baltijos jūrą. Visa tai daugelio atvejų nulėmė Šiaulių miesto augimą ir išsivystymą, ir jau XVI amžiuje jis tapo tikroju miestu. To dėka, jis tampa svarbiausiu kariniu strateginiu punktu.

Šiek tiek istorinių žinių. Iki geležinkelių atsiradimo, paskutinėje feodalizmo – vergovinės sistemos stadijoje, vyravo būdingas sausumos transportas arkliais. Pagal „Pagrindines taisykles įrengiant ir išlaikant kelius valstybėje“, išleistas 1833 metais, Rusijos imperijos keliai buvo suskirstyti į penkias klases, pagal jų svarbumą.

Pirmai klasei buvo priskirti šeši plentai pagrindinio susisiekimo. Antrai klasei buvo priskirti 10 magistralinių kelių. Trečiai klasei – paprastieji pašto keliai, susisiekimui iš gubernijos į guberniją, ketvirtai – apskričių pašto ir prekių pervežimo keliai, penktai – kaimo ir laukų keliai

Liepojos geležinkelio statybos laikotarpiu, pro Šiaulius ėjo du dideli keliai. Vienas, II klasės plentas, iš Rygos per Tauragę į Tilžę (Sovetską), o antras III klasės, pašto – nuo Vilniaus per Vilkomierą (Ukmergė), Panevėžį, Telšius... iki Memelio (Klaipėdos).

„Iš bendro geografinio apibrėžimo“ – rašė Kauno gubernatorius 1869 metais savo pranešime, - „matyti, kad Šiaulių m. išsidėstęs kryžkelėje dviejų didelių kelių, kurie iki dabar skaitosi pagrindinėmis prekybos ir administracijos eismo arterijomis gubernijoje...“

Po 1861 m. reformų, padidėjus prekių gamybai ir jų apyvartai, išsivysčius stambiajai pramonei, susiorganizavus visos Rusijos rinkai, o taip pat kariškam – strateginiam charakterio reikalavimui, iššaukė geležinkelių išsivystymą dideliais tempais, kurių tinklas, nuo pradžios jų statybos 1837 metais, kai buvo pastatyta 26 kilometrų Carskoselskos geležinkelis, 1860 metais pasiekė 1600 kilometrų.

Sparčiai išaugęs geležinkelių tinklas europinėje Rusijos dalyje, pirmiausia sujungė žemdirbystės gubernijas su sostinėmis, ir be to su Baltijos jūros uostais. Pirmam periodui reikia priskirti ir Liepojos geležinkelį, kurį statyti buvo priimtas nutarimas 1869 metais. Geležinkelis pagal jo šeimininkų planus, sykiu su Landvarovo – Romensko geležinkeliu, kuriam jau vykdė tyrinėjimo darbus, turėjo užtikrinti Ukrainos grūdų pervežimą į Liepojos uostą eksportui.

Liepojos geležinkelio statyba. Liepojos geležinkelis buvo statomas privačių aukcionierių draugijos, pritraukus užsienio kapitalą pagal koncesiją, patvirtintą 1869 metais birželio 21 d. 26 dieną draugijos steigėjai, tikrieji valstybės patarėjai Fitingov A. B. ir Šipov D. P., Berlyno bankininkas Juozas Žak, Kenigsbergo bankininkas Moris Simon sudarė su generaliniu užsakovu Varšuvos bankininku Jonu Bliochu preliminarinį susitarimą. 1869 m. spalio mėn. 27 dieną pilnas statybos projektas buvo pateiktas Susisiekimo ministerijai patvirtinti. 1870 metų vasario 10 d. buvo sudaryta galutinė bendroji sutartis, kurioje buvo nustatyta pagrindinės techninės sąlygos ir riedmenų kaina. Statyba prasidėjo 1870 metų vasarą, iškart visoje trasoje nuo Kaišiadorių iki Liepojos. Techniška vadovybė buvo pavesta vyriausiam geležinkelių inžinieriui Ivanui Semionovičiui Kologrivui. Darbams Šiaulių technikos skyriui vadovavo tituliarinis patarėjas, Susisiekimo Ministerijos inžinierius Vasilij Semionovičius Krukovskis. Statybininkams reikėjo per trumpą laiką įvykdyti 500 tūkstančių kubinių metrų žemės darbų. Darbai buvo vykdomi rankiniu būdu; tūkstančiai bežemių valstiečių nepakeliamai sunkiomis sąlygomis, gaudami menką atlyginimą, dirbo statyboje.

1871 metų rugsėjo mėn. 4 d. 294 kilometrų ilgio Liepojos geležinkelis, tame tarpe ir Šiaulių II klasės stotis, bet be garvežių depo, buvo atidaryta prekiniam ir keleiviniam eismui.

Atidarymo ceremonijoje buvo numatyta vienu kartu išleisti iš abiejų galų traukinius, jiems susitinkant viduryje kelio – Šiauliuose.

Liepojos geležinkelio bankrotas. 1873 metų lapkričio 1 dieną buvo priimta eksploatacijon kita Liepojos geležinkelio linija, nuo Radviliškio iki Kalkūnų (netoli Daugpilio), 186 verstų ilgio, ir iškart pasirodė jos nepakankamas pralaidumas, dėl silpnų technišku įrengimų. Keletą metų šis geležinkelis neištengė pervežti reikiamo kiekio krovinių į

Liepojos uostą. 1877 metais Liepojos geležinkelis susijungė su Landvorovo – Romenskų geležinkeliu ir pasivadino Liepojos – Romenskų geležinkeliu. Dėl blogo darbo našumo ir dideliu eksploatacijos išlaidų, geležinkelis pradėjo dirbti su nuostoliais. Per 1874-1877 metus nuostoliai pasiekė 689107 rublių sumą. Toks grobuoniškas eksploatavimas, kada savininkai spaudė tik pajamas, nenorėdami dėti lėšų į techninį aprūpinimą, padidinant jo pralaidumą, privedė jį prie galutinio finansinio ir techninio bankroto. 1891 metais, pagal vyriausybės sprendimą, jis buvo nupirktas, ir perėjo valstybės žinion.

*Atvirukas. 27.4.6. Geležinkelio stoties pastatas.
Manoma, kad vaizdas užfiksuotas 1915 m. rudenį. P.192*

Pastačius Šiauliuose geležinkelio stotį, mieste pradėjo audringai augti prekyba ir stambioji pramonė: statėsi įmonės ir fabrikai, metai iš metų žymiai augo gyventojų skaičius. 1871 metais pradėtas statyti Frenkelio odų fabrikas, 1876 metais pradėjo dirbti, palyginti tais laikais stambus, Kogano saldinių fabrikas, 1894 metais įsisteigė brolių Rogalinų odų fabrikas, o 1898 metais Niurokų fabrikas. Įsikūrė daug smulkių įmonių ir dirbtuvių: tabako – popirosų, muilo, degtukų, alaus – vaisvandenių ir dešimtys kitų, kuriuose dirbo daugiau kaip 1800 darbininkų.

Jeigu pastatymas geležinkelio stoties Šiauliuose iššaukė mieste audringą pramonės ir prekybos augimą, tai miesto augimas savo ruožtu reikalavo nuolatinio stoties plėtimo. Stotis plėtėsi, nuolat augo jos darbų apimtis.

Ekonominė 1900-1903 m. krizė palietė ir transportą: sumažėjo geležinkelio statybos, sumažėjo ir eismas linijose.

1915 metais balandžio 17 dieną kaizerinės Vokietijos kariuomenė užgrobė Šiaulių miestą. Po pusės mėnesio miestas buvo atsiimtas. Tų pačių metų liepos 21 dieną Šiauliai buvo antrą

kartą okupuoti. Stotyje pasirodė vokiečių karinė administracija, postuose stovėjo vokiečių kareiviai, išilgai kelių tęsėsi spygliuotos užtvaros. 1915-1916 metais vokiečiai, kariniais ir ekonominiais tikslais, o taip pat prigrabtam Pabaltijyje turtui išvežti, pradėjo geležinkelio linijos statybą nuo Lauksargių per Šiaulius ir Joniškį iki Jelgavos, tuo jie sujungė Vokietijos geležinkelių tinklą su Pabaltijo tinklais. Šiaulių stotyje pastatė garvežių ir vagonų depus, dirbtuves, klojo papildomus kelius. Stotis tapo stambiu geležinkelių mazgu. Į pabaigą 1918 metų, kada prasidėjo vokiečių atsitraukimas iš Pabaltijo, Šiaulių stotis įgavo ypatingai svarbią reikšmę; pro ją praėjo didelė dalis vokiečių ešalonų.

*Fotografija. Geležinkelio stotis, Šiauliai. 1922 m. Fotografas nežinomas.
Iš Šiaulių J. Janonio gimnazijos muziejaus rinkinių.*

1924-1936 metais, po pastatymo geležinkelio linijos į Klaipėdą, Šiaulių geležinkelio mazgo reikšmė dar padidėjo. Per Šiaulius pradėjo keliauti kroviniai į uostą eksportui, o iš uosto importas ir tranzitas per Daugpilį į Sovietų sąjungą. Tačiau, techniškai stoties įrengimas, kaip ir anksčiau, buvo žemo lygio.

Okupavus sovietams 1940 metų rugpjūčio 14 dieną Sovietų Sovnarkomo nutarimu, buvo įsteigti Lietuvos Geležinkeliai, o Susisiekimo Ministro įsakymu Nr. 193/c iš 16 rugpjūčio, buvo nustatyta jų struktūra iš trijų apygardų: Vilniaus, Kauno ir Šiaulių.

1944 metų liepos 27 d. vokiečiai pasitraukė iš Šiaulių.

Stoties rūmai ir gretimai stovėjusieji gyvenamieji ir tarnybiniai pastatai, sandėliai buvo sugriauti ar sudegę: sugadinta ir versti keliai ir iešmai, išrautos ryšių ir elektros linijos, kuro sandėlyje degė rietuvės anglių. Garvežių ir vagonų depai ir dirbtuvės buvo beveik visiškai sunaikinti. Atstatymui tiko tik dalis garvežių depo pastato. Visa stoties teritorija buvo užminuota.

1944 m. rugpjūčio 1 dieną iš Vilniaus į Šiaulių stotį, aplinkiniais keliais per Joniškį, automašinomis ant šaudmenų, atvyko pirmoji operatyvinė Lietuvos Geležinkelių grupė, keturiolika žmonių.

Nuo pirmos dienos, išvadavus miestą, stotyje ir gretimuose linijose, išsivystė stoties valymo, atstatymo ir kelių pertiesimo, ryšių sutvarkymo, vandens ir elektros energijos tiekimo atstatymo darbai. Fronto poreikiai reikalavo kuo greičiau paleisti traukinius. Atstatymo darbuose dalyvavo įvairių profesijų darbuotojai (31).

1871 m. per Šiaulius nutiestas Romnų (Ukraina) – Liepojos (Latvija) geležinkelis, sujungęs miestą su Ukrainos centru ir dideliu uostu.

1873 m. Šiauliai su Lietuvos šiaurės rytų dalimi sujungti geležinkeliu Kalkūnai (netoli Daugpilio, Latvija) – Panevėžys – Radviliškis.

Pirmojo pasaulinio karo metu kaizerinė Vokietija kariniais tikslais nutiesė geležinkelius Lauksargiai – Tauragė – Šilėnai (netoli Šiaulių) ir Šiauliai – Joniškis – Jelgava (Latvija).

Šiauliai buvo sujungti su Rytų Prūsija ir Ryga. Miestas tapo stambiu transporto mazgu (4).

XIX a. 7-8 dešimtmečiais pastatyti Šiauliuose (1871 m.). Stoties rūmai orientuoti lygiagrečiai su peronu. Yra ištęsto stačiakampio simetriško plano. <...> Abipus centre esančio vestibulio – laukimo salės, atskirtos tarpinėmis patalpomis, pastato galuose įvairios tarnybos. Stoties tūriai pabrėžtinai horizontalių proporcijų, vidurinė dalis kiek paaukštinta, fasadas paprastai tinkuotas, į peroną ir aikštę atgręžti – reprezentaciniai, dažniausiai vienodi. Ištęstas proporcijas paryškina cokolio, palangių, tarpaukščių braukos, karnizas. Vertikalių linijų mažiau: piliastrais įrėminti tik fasado centras ir kraštai. Langai stačiakampiai. Supaprastinti orderio elementai artimi neoklasicizmui bei neorenesansui.

Prie stočių būdavo atskirų bagažo pastatėlių, išviečių, virinto vandens bei prekybos paviljonų (24).

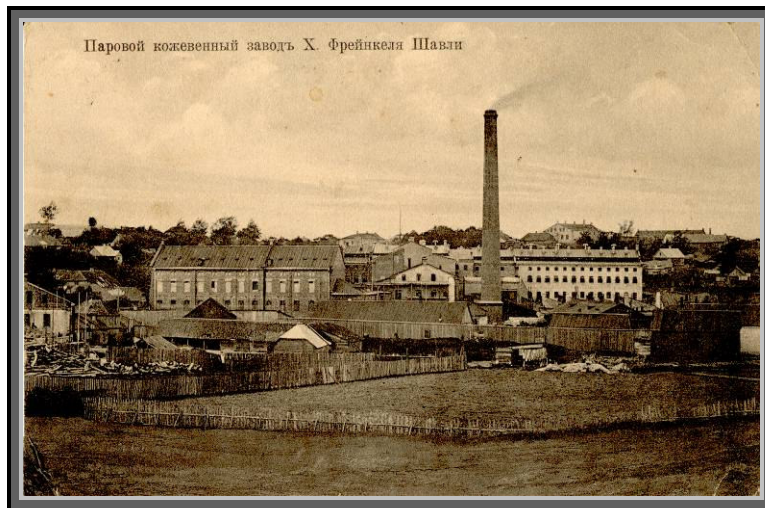
Per 137 metus stotis išgyveno du pasaulinius karus. Du kartus buvo apgriauti ir stoties keleivių rūmai. Tačiau stoties sienos kažkaip atlaikydavo ir artilerijos kanonadas ir bombų skeveldras. Ant tų pačių, vėl sutvirtintų sienų buvo keliamas stogas. Todėl šis pastatas iš išorės nedaug keitėsi ir dabar mums matomas beveik pirmykštis jo pavidalas.

Adresas: Dubijos g. 44

III.1.2. Fabrikai

III.1.2.1. Ch. Frenkelio odų fabrikas

„Vilniaus gatve einant link Radviliškio, pakalnėje, beveik prie pat ežero, stovi visa eilė aukštų ir žemesnių trobesių. Virš jų kyšo aukšti kaminai, iš kurių dieną ir naktį veržiasi juodi, kaip smala, dūmai. Tai garsus ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje Ch. Frenkelio garinis odų fabrikas, kurio trobesiai užima net ištisą kvartalą. Fabrikas įsteigtas 1879 metais.

Atvirukas. 6.4.40. Garinis Ch. Fernkelio odų fabriko pastatų komplekso dab. Vilniaus g. Fabrikas buvo įsteigtas 1879 m. Dalis rekonstruotų pastatų išliko. P.87

Jį įsteigė savo srities didelis žinovas Chaimas Frenkelis. Savo geros kokybės gaminių dėka, fabrikas iš karto užėmė tvirtą poziciją ir nepaprastai sparčiai augo, ir prieš karą buvo laikomas vienas iš didžiausių odų fabriku tuometinėje Rusijoje. Iš pradžių čia stovėjo du maži mediniai nameliai, o visa gamyba buvo atliekama rankomis. 1889 m. buvo pastatyti fabriko pastatai, kurie pasiekė ir mūsų dienas. 1894 m. buvo pastatytas garo katilas ir pirmoji Šiauliuose elektrinė (32). 1905 m. Ch. Frenkelio odos Paryžiaus parodoje buvo pripažintos geriausiomis ir fabrikas apdovanotas aukso medaliu (8). Šiauliai tapo stambiu pramonės centru, o Frenkelio įmonė išgarsėjo visoje didžiulėje Rusijoje (33). Tačiau spartų fabriko pramonės augimą staiga nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. Rusų vakarų fronto vadovybės įsakymu dalis fabriko mašinų buvo evakuota, kita dalis vietoje sunaikinta, didžiuliai pagamintos odos ir žaliavos sandėliai išplėšti. Fabrikas suiro ir tokiam stovyje liko ligi karo pabaigos.

1920 m. įvyko fabriko restauracija. Grįžęs iš užsienio Chaimo Frenkelio sūnus Jokūbas Frenkelis kartu su senaisiais tarnautojais energingai ėmėsi restauruoti fabriką. Buvo suformuoti septyni skyriai, kuriuose išdirbami padai, chromo ir juchto oda avalynei, balnams,

diržams ir t.t. Fabriko žaliavą apie 60 % pirko vietoje. Prieš karą ji buvo atgabinama iš užsienio: apie 80 % iš Pietų Amerikos ir apie 20 % iš Pietų Rusijos. Fabrike dirbo apie 200 darbininkų, kai normaliai galėjo dirbti apie 1000. Nesant pakankamos rinkos, kai kurie skyriai neveikė. Odų fabriko darbininkai dirbo geromis sąlygomis: geras atlyginimas, sanitarinė priežiūra. Prie fabriko veikė gausi biblioteka, skaitykla (32). Prie fabriko veikė dar 1908 m. įkurta ugniagesių komanda. Ji turėjo 30 fabriko darbininkų, kurie buvo apmokyti gesinti gaisrus (33).

Adresas: Vilniaus g. 72

Atvirukas. 34.1.17. Garinis Ch. Frenkelio odų fabrikas. Buv. Chaimo Frenkelio odų fabrikas buvo įsteigtas 1879 m. dab. Vilniaus g. Pastatai iš dalies rekonstruoti. P.213

III.1.2.2. A. Gricevičiaus saldainių fabrikas „Rūta“

„Rūtos“ saldainių fabrikas įsteigtas 1913 m. Vilniaus šokolado ir saldainių fabriko darbininko A. Gricevičiaus. Jis gimė 1877 m. Šiauliuose. Atsiskyres nuo savo kompaniono V.Vaitkaus su 5 darbininkais, įkūrė savo gamyklą „Rūta“. Jis nusipirko miesto centre didelį sklypą su sodu ir namu, kuriame ir įsteigė saldainių dirbtuvę. Iš pradžių ji tilpo nedideliame mediniame namelyje. A. Gricevičiui teko ir pačiam gaminti saldainius, rūpintis produkcijos reklama. 1914 m. „Rūtos“ fabriko darbininkai per dieną vidutiniškai uždirbdavo po 60 kapeikų. 1915 m. jis jau turėjo 60 darbininkų. Auganti konditerijos gaminių paklausa skatino plėsti patalpas. A. Gricevičiaus evakuacija Pirmojo pasaulinio karo metais į Rusiją profesine prasme buvo net naudinga. Su pora rusų verslininkų jis ten sugebėjo įkurti nedidelį saldainių fabriką, be to, Sankt Peterburge jis baigė konditerių kursus, o po 1917 metų spalio perversmo drauge su šeima – žmona ir pirmagimiais Vladu bei Marija – grįžo į Šiaulius. Apsigyveno pas

giminaičius Šaltinių (dabar Rūdės) gatvėje ir ėmėsi atkurti „Rūtą“. 1924 m. Finansų, prekybos ir pramonės ministerija patvirtino išplėtos „Rūtos“ saldainių dirbtuvės planą. Ją sudarė du gamybiniai vieno aukšto pastatai, kuriuose buvo įrengtos šokolado, marmelado ir saldainių dirbtuvės, sandėliai, pagalbinių patalpų pastatas ir parduotuvė. Tuo metu fabrike veikė trys skyriai: karamelės, pieninių saldainių ir šokolado gamybos. Metinė konditerijos gaminių gamyba siekė 50-60 tonų, kurių vertė sudarė 150-200 tūkst. Lt. 1927 m. fabrike jau veikė penki skyriai: kietos karamelės, šokolado, marmelado, minkštos karamelės ir pieninių išdirbinių. Tais pačiais metais gautas leidimas išplėsti patalpas. 1929 m. fabriko išplėtimo darbai baigti. Buvo pastatyti du didesni mūriniai pastatai gamybai ir sandėliai.

Pagrindinis „Rūtos“ pastatas statytas 1928 metais pagal garsaus to meto architekto Karolio Reisono projektą.

*A. Gricevičiaus saldainių fabrikas „Rūta“ Tilžės g.
Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

Saldainių gamybai naudojo tiek vietinės, tiek atvežtines žaliavas. Sirupas, uogos, vaisiai, sviestas, o vėliau ir cukrus buvo vietiniai. Pieną pristatydavo Šiaulių apylinkių gyventojai. Esencijos ir dažai buvo gaunami iš Anglijos ir Vokietijos, cukrus – iš Kubos bei Anglijos (34).

Gaminiamis realizuoti buvo 3 parduotuvės: viena įrengta fabriko teritorijoje, kitos dvi veikė Kaune Laisvės alėjoje. Gaminiai buvo eksportuojami į Ameriką, Prancūziją. Už aukštą gaminių kokybę 1929 m. tarptautinėje Italijoje parodoje gavo „Grand Prix“ apdovanojimą (35).

Produkcija buvo realizuojama ir per tarpininkus. Į fabriką atvykdavo specialūs agentai, kurie gavę saldainių pavyzdžių juos reklamuodavo vežiodami po miestus ir kaimus, priimdavo užsakymus, pagal kuriuos įmonė gabendavo klientams konditerijos gaminius. Po ekonominės krizės „Rūtos“ fabrikas, išlaikęs sunkumus, toliau laviravo, taikstėsi prie vietos rinkų ir tam tikru mastu didino gamybą.

1937 m. pirmą kartą „Rūtos“ saldainiai buvo išsiusti į tarptautinę parodą JAV. 1941 m. pavasarį buvo pradėti konditerijos pramonės įmonių Šiauliuose stambinimo darbai. Tuo metu veikę trys konditerijos fabrikai „Rūta“, „Birutė“ ir „Fortūna“ buvo sujungti į vieną (34).

Adresas: Tilžės g. 133

III.1.2.3. M. Iserlio tabako fabrikas

Teritorijoje arčiau Ežero gatvės 1883 m. buvo įsteigtas M. Iserlio tabako fabrikas. Čia pat veikė ir muilo fabrikas. Tabako fabriko klestėjimą sustabdė didėjančios akcizo rinkliavos, kurios susiaurino gaminių realizavimo rinką. Todėl ši įmonė XX a. pradžioje jau nebesugebėjo išplėsti savo gamybos. 1898 m. stambių kapitalistų Frenkelio, Nuroko, Kagano ir kt. lėšomis buvo įkurti senelių namai: prieglauda ir maldos namai. Iš pradžių joje buvo prižiūrima 16 senukų, invalidų. Po Pirmojo pasaulinio karo nuo 1920 iki 1944 m. šiame pastate veikė miesto pradžios mokykla, taip pat ten buvo įsikūrusi Šiaulių Odos – Adatos profsąjungos būstinė. Iš senojo pastato išliko tik fasadinė siena nuo Vilniaus g. (36).

Adresas: Vilniaus g. 88

Buvusio M. Iserlio tabako fabriko fasadinė siena. Dab. Šiaulių universiteto administracinis pastatas Vilniaus g. Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.

III.1.3. Lietuvos bankas

Dvaro gatvės 85 numeriu pažymėtam pastatui daugiau vos ne 100 metų. Įdomi šio pastato istorija. Vieni šaltiniai teigia, kad žemės sklypą nupirkusi iš grafų Zubovų išdinė pastatą statė 1905-1907 m., kiti, kad 1907-1907 m. Atliekant remontą, statybininkų rastos plytos turėjo įspaudą su 1898 metų data.

Neoklasicizmo stiliaus statinys, turintis architektūrinę vertę, buvo ir istorinis paminklas iki to laiko, kol Aušros alėja buvo vadinama V. Kapsuko gatve.

Pastatas visiškai nenukentėjo per abu Pasaulinius karus – nežinia, ar atsitiktinumo dėka, ar todėl, kad statytas taip, kaip dabar nebestato, - tik Didždvario vartų, besišliejančių prie banko nebėra.

Pastatas kampinio plano, dviejų aukštų, raudonų plytų, prie įėjimo pastatytos dvi kolonos. Pirmas aukštas rustuotas, ji skaido langų nišos, galuose pusapskritės arkos, centre stačiakampės. Antrame aukšte matomas stačiakampių langų ritmas su baltais apvadais. Kampiniame fasade klasikinio orderio portalas su trikampių frontonėliu. Antrąjį pastato aukštą puošia keturkampiai langai ir piliastrai (38).

Adresas: Dvaro g. 85

Atvirukas. 45.1.28. Buv. Lietuvos banko Šiaulių skyrius buvo įsikūręs pastate, esančiame dab. Aušros al. ir Dvaro g. kampe. Dar XIX a. pabaigoje grafai Zubovai pardavė šį žemės sklypą miesto išdinės statybai. Pastatas išliko. P.312

III.1.4. Šiaulių tardymo izoliatorius

Tardymo izoliatorius yra rytinėje miesto dalyje.

Caro valdžios administracijos iniciatyva Šiauliuose XX a. pradžioje pradėtas statyti naujasis kalėjimas. Vieta kalėjimui parinkta visiškai netoli senojo, juos skyrė tik gatvė. Naujasis kalėjimas jau atitiko kalėjimų architektūros reikalavimus. Pastatų komplekso inžinierius buvo S. Kačkovskis. 1911 m. liepos mėnesį naujo kalėjimo patalpose buvo įrengti tarnybiniai butai, kuriuose apsigyveno kalėjimo administracija ir prižiūrėtojai su šeimomis. 1911 m. gruodžio 4 d. buvo pašventintas Šiaulių kalėjimas ir cerkvė.

Kalėjimui buvo skirta 1,17 ha žemės plotas. Pastatų kompleksą sudarė: pagrindinis korpusas, kuriame buvo įrengtos kameros 150 kalinių; administracinis fligelis, jame buvo įsikūrusios kalėjimo administracijos tarnybinės patalpos ir gyvenamieji butai; vonia ir skalbykla; ūkiniai trobesiai; du rūšiai; lavoninė. Visa kalėjimo teritorija buvo apjuosta raudonų plytų mūro tvora.

Šiaulių tardymo izoliatorius Trakų g. Fotografija Vyt. Butvilo. 2007 m.

Carinė valdžios laikotarpiu kalėjimas vadinosi Kauno gubernijos Šiaulių apskrities kalėjimu.

Pirmojo pasaulinio karo metais Šiaulių kalėjimas buvo evakuotas, o kalėjimo kanceliarija perkelta į Panevėžį.

Nepriklausomos Lietuvos metais Šiaulių kalėjimas buvo pavaldus Teisingumo ministerijos kalėjimų departamentui. 1921 m. gruodžio 6 d. prie Šiaulių kalėjimo buvo atidarytas sunkių darbų skyrius, o nuo 1922 m. vasario 1 d. čia įsteigtas sunkių darbų kalėjimas. Kalėjimas turėjo savo ūkį už miesto, Gitariuose. Pačiame kalėjime buvo įrengtos

stalių, kalvių, šaltkalvių, batsiuvių dirbtuvės, siuvykla, knygų rišykla. Buvo suburtas styginių instrumentų orkestras, mokykla, turėjo biblioteką. Tikintiems buvo įrengta bažnyčia.

Antrojo pasaulinio karo metais kalėjime šeiminkavo okupacinė vokiečių kariuomenė (37).

Adresas: Trakų g. 10

III.2. Gimnazijų pastatai

III.2.1. Šiaulių berniukų gimnazija

1838 metais Šiaulių apskrities dvarininkai padavė pareiškimą Vilniaus kariniam gubernatoriui, prašydami atidaryti Šiauliuose gimnaziją. Kiekvienas dvarininkas nuo baudžiauninko per 3 metus pažadėjo paaukoti po 30 kp. Šiaulių žydų visuomenė pažadėjo surinkti 30 000 rublių.

1845 metais pradėtas statyti gimnazijos pastatas.

1846 metais sudarytas miesto centre esančio dvarininko Jakševičiaus žemės sklypo už 400 rb. pirkimo aktas gimnazijos statybai. (Tuo metu tai buvo Gytarių gatvėje, vėliau pavadintoje Sobornaja, dabar – Tilžės.) Surinkta lėšų 19 761 rb. 36 kp. Už 4 490 rb. pirkti plytų iš Pašiaušės dvarininko Vitkevičiaus (nugriauta nebaigta statyti bažnyčia) 1850 metais baigta gimnazijos statyba. Ji kainavo 44 264 rb. Trūkstamą pinigų sumą padengė grafas Tuluz de Lotrekas, vėliau jam pinigus iš išdo gražino valstybė.

1851 m. rugpjūčio 20 d. įvyko gimnazijos atidarymas. Joje buvo paruošiamoji ir septynios gimnazijos klasės. Mokėsi tik vyrai.

Atvirukas. 51.1.8. Buv. Berniukų, dab. J. Janonio, gimnazija. Veikia nuo 1851 m. P.326

1851 metais Šiauliuose pradėjusi veikti gimnazija pergyveno įvairius istorinius laikus ir įvairius pakitimus. Nuo gimnazijos atidarymo iki Pirmojo pasaulinio karo ji vadinosi „Šavelskaja mužskaja gimnazija“. Tai buvo rusiška mokymo įstaiga, atidaryta turtingųjų ir kilmingųjų vaikams. Panaikinus baudžiavą, gimnazijoje vis daugiau atsiranda vietos valstiečių vaikų. Nuo 1871 m. veikia kaip pilna VII klasių klasikinė gimnazija. Visi bendrojo lavinimo dalykai dėstomi rusų kalba. Nepaisant stiprios rusinimo politikos, gimnazijoje brendo tautinio atgimimo idėjos ir daugelis moksleivių, dar gimnazijoje pradėję visuomeninę kultūrinę veiklą, vėliau buvo žinomi Lietuvos žmonės.

Gimnazijoje mokėsi 200-500 mokinių, kasmet baigdavo 10-20 mokinių.

Tik Pirmojo pasaulinio karo metais pradeda veikti lietuviška gimnazija. Iš pradžių kūrėsi sunkiai: nebuvo patalpų, trūko mokytojų, vadovėlių ir kt. Nuo 1920 metų gimnazija suvalstybinama. Tada ji pavadinama „Šiaulių valstybine gimnazija“.

Gimnazijoje veikė klasikinės, religinės ir komercinės klasės. 1928 metais, atsiskyrus mergaitėms, ji pavadinama „Šiaulių valdžios berniukų gimnazija“.

Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais susikuria lietuviškos gimnazijos tradicijos, dirba žymūs pedagogai, gimnaziją baigia vėliau žinomi Lietuvos mokslo, meno, kultūros darbuotojai.

1940 m. bolševikams okupavus Lietuvą, hitlerinės okupacijos metais gimnazija egzistuoja gana sunkiai: netenka patalpų, išblaškomi mokytojai ir mokiniai, diktuojamos mokymo bei auklėjimo kryptys ir pan. (39).

Seni mokyklos pastato pirmieji du aukštai, ant kurių po gaisro karo metu pastatytas trečiasis (3).

Po Antrojo pasaulinio karo gimnazija perorganizuojama į vidurinę mokyklą.

Mokytojai, dėstę gimnazijoje: Adomaitis Jonas, Murka Jonas, Šliūpas Jonas, Galvydis Juozas, Rimkus Jaroslavas, Daugirdaitė-Sruogienė Vanda, Venclauskis Kazimieras, Zdichauskas Vladas, Bagdonavičius Gerardas.

Mokiniai, baigę gimnaziją:

1851-1915 metais: Miliauskas-Miglovara Juozas, Lansbergis-Žemkalis Gabrielius, Lukauskis Stasys, Zubovai, Višinskis Povilas, Laumianskis Ladislovas, broliai Biržiškos Šalkauskis Stasys, Janonis Julius, Gėlė-Gaidamavičius Zigmas;

1916-1940 metais: Galvydis Juozas, Grušas Juozas, Paukštelis Juozas, Zdichauskas Vladas, Korsakas Kostas, Strolis Liudvikas, Vaitiekūnas Vincas;

1940-1990 metais: Sondeckis Saulius, Laurinčiukas Albertas, Čekanauskas Vytautas, Rimkus Vytenis, Šniukas Dominykas, Sakalauskas Tomas (39).

Pastatas trijų aukštų, mūrinis, dažytas geltonai, čerpių stogu. Jis tarsi padalintas į tris dalis. Jo centras truputėli atsikišęs į priekį. Pirmas cokolinis aukštas išryškintas išilgine juosta. Centrinę pastato dalį puošia trejos arkinio tipo durys, aprėmintos pusapskritėmis arkomis ir mentėlėmis (skaidytomis). Pirmą ir antrą aukštą skiria plati Antro aukšto centrinio pastato dalį puošia virš langų esantys trikampiai stogeliai (sandriakai), šonuose langai su tiesiais sandrikais. Antrąjį ir trečiąjį centrinės pastato dalies aukštus jungia 6 balti piliastrai. O galų gale visus tris centrinės pastato dalies aukštus vainikuoja stogelis (trikampis frontonas).

Adresas: Tilžės g. 137

III.2.2. Šiaulių mergaičių gimnazija

Beveik visuose gubernijų centruose buvo statomos gimnazijos. Ypač daug mokyklų caro administracija statė po 1863 m. sukilimo, nes per jas tikėjosi greitai rusifikuoti kraštą. Mokyklų pastatų planai paprastai išsto stačiakampio formos, klasės išdėstytos simetriškai abipus gana plačių išilginių koridorių, salė talpinta antrame aukšte (didesnėse mokyklose). Simetriški fasadai dažniausiai neoklasicistinių formų, centre išryškintas rizalitas ir portalas. XIX a. viduryje mokyklos statytos pagal pavyzdinius projektus. Šiaulių gimnazijai projektą pritaikė architektas T. Tiškeckis (1842-1847 m.). Jis panaudojo supaprastintus klasicizmo elementus – mentes, rustiką, karnizus ir braukas, langų raktus.

Vėlyvesnė Šiaulių mergaičių gimnazija (po 1898 m.) pasižymi itin puošnia išore: dviaukščiame, iš dalies tinkuotame statinyje išryškintas platus vidurinis rizalitas. Jo antrojo aukšto langai pusapskričių arkų su apvadais ir trikampaiais sandrikais viršuje. Centrinėje ašyje – portalas ir puošnus antrojo aukšto langas (24).

Mergaičių gimnaziją Šiauliuose buvo nutarta įsteigti 1898 m. sausio 29 d., Rusijos imperatorių karūnavimui. (1896 m.) atminti (42). Tai antroji pagal senumą gimnazija Šiauliuose (29).

1896 metų pavasarį, Kauno gubernatoriui leidus, buvo pradėtas organizuoti aukų rinkimas numatytai atidaryti mergaičių gimnazijai Šiauliuose. Kitais metais grafas N. Zubovas statybai padovanojo sklypą šalia dabartinės Kaštonų alėjos, Fabrikų (dabartinėje Vilniaus g.) gatvėje ir plytų už 10000 rublių. Surinkta nemažai lėšų iš privačių asmenų, o aplinkiniai dvarų savininkai sutiko mokėti po 4 kapeikas nuo desetino žemės. Nutarta, jog Šiaulių miesto

valdyba per metus skirs po 1000 rublių, miesto žydų bendruomenė - 500 rublių. Prie gimnazijos išlaikymo lėšų priskirtas ir mokinių mokestis už mokslą. Statyba buvo pavesta komitetui, kurio kasininku, reikalu vedėju bei darbų vykdytoju buvo S. Lukauskas, daug prisidėjo ir V. Janavičius, vienas geriausių, kaip rašė prieškarinės Lietuvos spauda ekonomistų.

*Atvirukas. 51.1.15. Buv. Mergaičių, dab. Didždvario, gimnazija.
Veikia nuo 1898 m. P.328*

Gimnazijos pastatas pradėtas statyti tais pačiais 1898 metais. Naujame pastate mokslas prasidėjo tik 1900 metais.

Pastatas buvo dviejų aukštų. Kad mokymo patalpos turėtų geresnę orientaciją pasaulio šalių atžvilgiu, pastatas galiniu fasadu atsuktas į gatvę. Tai neįprastas pastato sprendimas. Architektūriniais reprezentaciniais sumetimais fasadas iš gatvės pusės praplėstas. Šoninės dalys išsikiša iš bendro stačiakampio pastato tūrio. Mokymo patalpos išdėstytos abiejose koridoriaus pusėse. Į patalpas gatvės pusėje patenkama iš kito koridoriaus, kuris statmenai kerta pagrindinį.

Antrame aukšte į gatvės pusę įrengta aktų salė. Klasių patalpos beveik kvadratinės formos.

Pirmaisiais metais mokėsi 222, o 1908 m. – jau 376 gimnazistės. Skirtingai nuo berniukų gimnazijos, čia vyravo miestiečių luomo mokinės. (41). Štai tais pačiais 1908 metais gimnazijoje mokėsi beveik 50 % bajorų, beveik 40 % valdininkų ir tik apie 5 % valstiečių dukterų. Tokia proporcija galbūt nulėmė ir tai, kad net 52,3 % visų gimnazisčių buvo žydaitės, pagal socialinę padėtį priklausiusios miestiečių luomui. Vėliau jų skaičius keitėsi, tačiau nedaug. 1900 metų pradžioje besimokiusių moksleivių didžiausią dalį sudarė judėjų tikėjimo mergaitės, paskui katalikų, pravoslavų ir mažiausia – liuteronų (40). Gimnazijoje nuo 1901

metų mergaitės mokėsi 7 metus. Buvo galima dar mokytis ir aštuntoje, papildomoje pedagoginėje klasėje. 1905 metais gimnaziją baigė 32 abiturientės – pirmoji laida.

Po 1905 metų revoliucijos Rusijoje 1906 metais gimnazija laikinai buvo uždaryta. Tų pačių metų rugpjūčio ji vėl pradėjo veikti, buvo pakeista nemažai mokytojų (42).

Gimnazija sėkmingai veikė iki Pirmojo pasaulinio karo.

1915 m. vyriausiojo Vokietijos kariuomenės vado įsakymu Šiauliuose buvo uždarytos visos mokymo įstaigos (40).

Pirmojo pasaulinio karo metais (1915 m.) gimnazija su mokytojais ir daugeliu moksleivių buvo iškelta į Vitebską (42).

Pilnos Šiaulių gimnazijos atkūrimas 1918 metų pavasarį buvo „Jėgos“ draugijos nuopelnas. Draugijon įėjo tų laikų Lietuvos inteligentai ir visuomenės veikėjai, pasilikę savo tėvynėje vokiečių okupacijos metais ir nepabėgę Rusijon. „Jėgos“ draugijos sudėtis: advokatai S. Lukauskis, K. Venclauskis, kunigai J. Jasinskas, I. Labanauskis ir F. Kemėšis, kraštotyrininkas F. Bugailiškis, dvarininkai K. Lukomskis ir A. Zubovaitė-Fledžinskienė, gydytoja R. Kurkauskienė, ūkininkas A. Daraška ir kt.

Šiaulių gimnaziją, kaip „Jėgos“ draugijos švietimo įstaiga, pradėjo savo darbą jau 1918 metų pavasarį ir buvo draugijos išlaikoma. Direktorius – fizikos mokytojas A. Klupšas, mokytojai – S. Grybas, S. Brašiškis, J. Gedgaudas, J. Trečiokas, Z. Orvidaitė, kun. I. Labanauskas, vienas vokiečių kariškis.

1918 m. vasario 16 d. buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė (de facto ir de jure), kurią pirmiausia pripažino revoliucinė Rusija, gražinusi Lietuvai dalį jos turto ir t.t., o vakarai delsė norėdami primesti Lietuvai kokią sąjungą, o gal laukdami, kol ją aneksuos kokia didelė kaimyninė valstybė.

Dėl mokytojų ir mokinių stokos Šiaulių gimnazija pilnu tempu pradėjo veikti tik 1918 m. rudenį, pradėjus masiškai grįžti mūsų karo pabėgėliams iš Rusijos. Atsirado tuomet ir naujų mokytojų (V. Kurkauskis, V. Bezumavičius – Bičiūnas, advokatai R. Skipitis, K. Šalkauskis, inž. Jankevičius, agronomas J. Kriščiūnas ir kt.).

Atsiradus mokytojams specialistams beveik visi ne pagal savo specialybę dirbusieji pasitraukė iš Šiaulių gimnazijos dėstytojų tarpo, tapo vėliau kas ministru, kas profesoriumi ir t.t.

Savo gyvenimą Šiaulių gimnazija pradėjo buvusios žydų mokyklos Dvaro g. ankštose ir nepatogiose, be jokių įrengimų, patalpose (43). Pastatai Tilžės g. (buvusi berniukų gimnazija) ir Vilniaus g. (buvusi mergaičių gimnazija) buvo apgriauti ir užimti vokiečių kariuomenės

(42). Buvusioje žydų mokykloje mokytojai ir mokiniai turėjo dirbti kaip lauke – vilkėdami žieminius drabužiais. Klasės neapkūrenamos, kadangi visos krosnys buvo apgriautos, be to ir malkų stigo (43).

1919 metų pavasarį Šiaulių gimnazija buvo suvalstybinta.

Kai mišri Šiaulių gimnazija persikėlė į mergaičių gimnazijos patalpas Vilniaus gatvėje, 1919 metų rudenį, rugsėjo 30 d. įvyko susidūrimas su bermontininkais – sąjungine vokiečių ir rusų reakcionierių kariuomene (42). Ši kariuomenė jėga, mušdami mokytojus ir mokinius, užėmė gimnazijos rūmus. Mokslas nutrūko iki 1920 m. sausio 7 d. (40).

Nuo 1923 metų mišri gimnazija oficialiai vadinama Šiaulių valstybine gimnazija (42). Sunormalėjus ekonominėms sąlygoms, miesto savivaldybė nutarė tęsti senas mokymo tradicijas (40). Švietimo ministerijai pritarus, miesto savivaldybė nutarė atnaujinti senųjų berniukų ir mergaičių gimnazijų veiklą. Nuo 1928 m. berniukų ir mergaičių gimnazijos pradėjo dirbti atskirai.

Mergaičių gimnazijoje buvo sustiprintas užsienio kalbų mokymas. Prancūzų ir vokiečių kalbas kurį laiką dėstė A. J. Greimas. Moksleivės dalyvaudavo mieste rengtose sporto ir kultūros šventėse. 1933 metais buvo surengta dailininkų paroda, kurioje dalyvavo ir gimnazijos piešimo mokytojai G. Bagdonavičius ir T. Petraitis (42).

Tarpukario laikotarpiu gimnazijoje mokytojavo daug žymių žmonių. Tarp jų V. S. Daugirdaitė, parašiusi „Lietuvos istorija“, J. Murka – lietuvių kalbos vadovėlių autorius, St. Brašiškis – žinomas radiotechnikas, teisininkas K. Venslauskis, daktaras J. Šliūpas, kunigas J. Bertulis. ir kt. (40). (A. Klupšas, J. Kriščiūnas, V. Daugirdaitė, Z. Orvidaitė, J. Orlauskas, J. Bertulis, J. Mickeliūnas, J. Trečiokas, J. Murka, J. Rimkus., kun. I. Labanauskas, advokatas – K. Venslauskis, O. Gruzdytė-Bugailiškienė, E. Čepulytė, M. Mejerovičius, M. Rakickaitė, kun. J. Koncevičius, B. Urbonas, K. Bergaitė.) (43).

Artėjant frontui, 1940 metų laida atestatus atsiėmė balandžio mėnesį. Kai kurie mokytojai ir mokinės, gelbėdamiesi nuo karo, emigravo (42).

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui mokyklos patalpas užėmė vokiečių kareiviai, mokykla tapo karo ligonine. Mokiniai buvo išskirstyti po įvairius miesto pastatus. Traukdamiesi iš miesto, vokiečiai mokyklos pastatą sudegino (40).

Pastatas – dviejų aukštų, raudonų čerpių stogu. Pastato prieangė yra su balkonu viršuje. Pastatą puošia dideli arkinio tipo langai, esantys antrame aukšte. Tarsi įrėminant juos, viršuje padaryti trikampiai stogeliai. Visiškai skirtingi yra pastato pirmas ir antras aukštai, ir dar, tarsi pabrėžiant tai, jie atskirti plačia perdanga. Ši perdanga tarsi plati juosta, juosianti pastatą.

Galima sakyti, kad aukštus jungia tik vienodi langai ir pastato spalva. Pastatas nudažytas sodriai geltona ir šviesiai geltona spalvomis.

Adresas: Vilniaus g. 188

III.2.3. Talmud-Toros mokykla Šiauliuose

Periferijose buvo daug žydų mokyklų. Reprezentatyviausias žydų mokyklos (Talmud – Toros) pastatas fabrikanto Ch. Frenkelio iniciatyva pastatytas Šiauliuose (1899 m., Stoties g. 11). Jo fasadas primena renesansinius rūmus (24).

Atvirukas. 6.4.26. Talmud-Tora. Pradinė mokykla vargingiems žydų vaikams pastatyta 1899 m. Chaimo Frenkelio lėšomis. Veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Pastatas rekonstruotas. Dabar čia įsikūręs Šiaulių universiteto Tęstinių studijų institutas (Stoties g. 11). P.84

1899 m. rugpjūčio 15 d. Ch. Frenkelio lėšomis Šiauliuose buvo atidaryta didelė dviejų aukštų mūrinė Talmud – Toros mokykla, skirta vargingųjų žydų vaikams. Jos pagrindą sudarė tikibiniai dalykai, pradinio mokymo žinios. Dirbo 4 pastovūs mokytojai. Savo programą ji prilygo dviejų klasių žydų liaudies mokyklai. 1902 m. šioje mokykloje mokėsi 116 vaikų. Mokyklos išlaikymo lėšas sudarė kasmetinė subsidija 1 500 rub., aukojimai, pelnas gautas iš visuomeninės pirties ir Frenkelio mėsos prekybos. Vargingiausių Talmud – Toros mokinių apranga ir apavu rūpinosi labdaringas moterų būrelis, kuris kasmet rudens pradžioje aprengdavo apie 100 mokinių. Susikūrė ir kitas moterų būrelis, kuris atidarė nemokamą valgyklą vargšams šios mokyklos moksleiviams. Mokslo metais čia pasimaitindavo kasdien iki 70 mokinių. Po Pirmojo Pasaulinio karo mokykla buvo pervadinta į Žydų mokyklą. Jos direktoriumi buvo rabinas Pinchos Hofenberg, Vaikai čia buvo auklėjami Judaizmo dvasia. Dauguma mokytojų buvo sionistai.

Štai ką rašė „Šiaulių kraštas“ 1934 02 11 Nr. 6 „Šiaulių žydų gimnazija jau nuo sausio 22 d. yra persikėlus į naujas nuosavas patalpas, Dvaro gatvėje, kurias per varžytines nusipirko iš Nurokų. Bet pačios gimnazijos iškilmingos įkurtuvės įvyko vasario 3 d., kuriuose dalyvavo žydų ir lietuvių kviestųjų svečių ir organizacijų atstovų. Lietuvių kalba perskaitytas įkurtuvių aktas, po kuriuo pasirašė visi iškilnių dalyviai. Daug buvo sveikinimų žodžių ir raštu, lietuvių, hebrajų ir žydų kalbomis. Pasiųstas sveikinimas Respublikos Prezidentui.

Iškilmės darė labai gražaus ir malonaus įspūdžio. Namai išremontuoti gražiai ir pritaikyti gimnazijai visais atžvilgiais“ (44).

Adresas: Stoties g. 11

III.3. Gyvenamieji namai

Sudarė gausiausią pastatų grupę. Pirklių ir turtingų miestiečių namai telkėsi prie centrinių aikščių bei pagrindinių gatvių ir buvo aukštesni, puošnesni; dalį jų užimdavo nuomojami butai arba viešbučiai. Centrinio miesto dalių apstatymas tankus, namai į pagrindines gatves atgręžti šoniniais, o gatvių sankryžose – galiniais fasadais, su puošniais frontonais. Šalutinėse gatvėse statydinosi vieno aukšto su mezoniniais ar vienaukščius namus vidutiniai miestiečiai. Šie pastatai saikingai dekoruoti, kartais tinkuotas tik pagrindinis fasadas. Mažiausi namai buvo amatininkų ir valstiečių – stovėjo miestų pakraščiuose ar prie turgaus aikščių. Miesto pakraščių apstatymas retesnis.

Atvirukas. 38.1.1. Gyvenamasis namas Šiauliuose. P.244

Turtingų miestiečių namus projektavo profesionalai architektai arba inžinieriai iš gubernijos centrų. Nedidelių namų brėžinius sudarydavo vietiniai matininkai. Kartais, ypač po gaisrų, namai būdavo statomi ir visai be projektų. Buvusiame apskrities centre, Šiauliuose išliko tik fragmentinis istorizmo laikotarpio namų apstatymas.

XIX a. 7-8 dešimtmečių namai pasižymi ankstyvojo istorizmo bruožais. Fasadais simetriški, akcentuotas horizontalus dalijimas. Amžiaus pabaigoje statyti eklektiniai ir „plytų stiliaus“ namai.

Šiauliuose XIX a. 7-8 dešimtmečiais statyta daug 1 – 2 aukštų namų. Jų savininkai – žydai. Projektų autoriai S. Gorskis, A. Legeckis (24).

III.4. Kulto pastatai

III.4.1. Cerkvės

Daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių stovi saviti, iš aplinkos ryškiai išsiskiriantys pastatai – cerkvės. Esame įpratę į jas žiūrėti kaip į svetimos kultūros paminklus ir eliminuoti iš savo interesų sferos, todėl mokslinės literatūros apie cerkvių architektūrą iki šiol nėra. Tiesa, carizmo laikotarpiu buvo išleista keletas leidinių ir straipsnių apie cerkvių statybą ir apie kai kurias konkrečias cerkves. Vėliau šios temos niekas nebelietė (45).

Stačiatikybė – ketvirtoji pagal skaičių Lietuvos religija turinti tradicinės konfesijos statusą XX a. pirmoje pusėje ji išgyveno vieną dramatiškiausių savo istorijos tarpinių: praradusi valstybinės religijos privilegijas ir pareigas, virtusi nereikšmingos mažumos tikyba, ji turėjo adaptuotis nepriklausomos Respublikos gyvenime. Na, o lietuvių tautai, valstybei, Katalikų bažnyčiai sugyvenimas su stačiatikiais tapo sunkiu tolerancijos išbandymu. Nė su viena Bažnyčia neturėta tiek skaudžių sąskaitų, kiek su stačiatikių (46).

Caro viešpatavimo imperijos laikotarpyje, kai Lietuvoje buvo prievarta diegiama rusų kalba, kultūra ir stačiatikybė, rusų tautinės ideologijos centrais tapo cerkvės. Jų tankiai pasklido po visą vadinamąjį Šiaurės vakarų kraštą. Jų steigimas ypač suaktyvėjo po 1863 m. sukilimo, generalgubernatoriumi tapus M. Muravjovui. Vien per dvejus jo valdymo metus krašte pastatyta 98, suremontuota 126, perstatyta iš bažnyčių 16 cerkvių. Nors Lietuvos teritorijoje stačiatikių buvo nedaug – istoriko R. Vėbros duomenimis, 1861 m. Jie sudarė vos 4,1 % o 1897 m. – 5,1 % gyventojų ir dalis cerkvių stovėjo tuščios, nelankomos, jų statybos tempai tolydžiai plėtėsi.

Stačiatikių cerkvės buvo statomos miestų ir miestelių centrinėse aikštėse. (Šiauliuose – nugriauta), prie vienos iš pagrindinių gatvių arba prie gyvenvietė kertančio tranzitinio kelio. Tačiau nepaisant reprezentacinės situacijos, neaukštų palaiptais („šėtriniai“) stogais ar kupolais užbaigtų cerkvių bokštų nebuvo matyti iš toli, tad šie sakraliniai pastatai liko tik lokaliniais akcentais (24).

Lietuvoje ir visame Šiaurės vakarų krašte statytų cerkvių architektūroje atsispindėjo pagrindinės „rusų bizantinio stiliaus“ tendencijos bei kryptys, plito tie patys kaip Rusijoje tūriai ir išorės formos. „Bizantinio stiliaus“ pradininkas buvo architektas Konstantinas Tonas. XIX a. sukurtuose sakraliniuose pasatuose naudotos tradicinės Maskvos ir Jaroslavlį cerkvių plano bei tūrio formos bei būdingi išorės elementai. Rusų architektai projektavo centriško plano, taip pat ašinės kompozicijos cerkves, susidedančias iš kelių sujungtų tūrių. Jas puošė svogūno formos kupolai, „zakomaras“, „kokošnikai“. „Bizantinis stilius“ išsilaikė Rusijos imperijos architektūroje iki XIX a. pabaigos (45). Dažniausiai buvo statomos ašinės kompozicijos, sudėtinio tūrio, rečiau – centriškos, vientiso tūrio cerkvės. Ašinės kompozicijos cerkvių būta kelių sprendimo variantų. XIX a. aprašymuose jie apibūdinami šitaip: 1) Cerkvė sujungta su varpine; 2) varpinė yra viršum įėjimo į cerkvę; 3) cerkvė ir varpinė viename korpuse. Pirmuoju atveju cerkvės susideda iš pagrindinio kvadrato (kubinio arba žemesnio) tūrio, atokiau, vienoje ašyje esančio bokšto ir abi dalis jungiančio žemo prienavio. Antruoju – bokštas yra sujungtas su kvadratine dalimi. Trečiųjų – bokštas kyla virš vientiso stačiakampio tūrio – Šiaulių Igulos cerkvė, 1908.; nuo 1919 m.- šv. Jurgio bažnyčia (24).

Centriškos kompozicijos cerkvės dažniausiai turi graikų kryžiaus formos planą. Kryžiaus sparnų galai būna tiesūs, pusapvaliai. Bokštas yra šių pastatų centre. Išimtiniais atvejais centriškų cerkvių planas būna kvadrato formos.

„Bizantinių“ cerkvių sienos iš lauko yra tinkuotos (45). Pagrindiniame fasade visada dominuoja bokštas. Jo kvadratinėje apačioje yra portalas, o aštuonkampį, angomis suskaldytą viršutinį tarpsnį užbaigia „kokošnikai“ ir palapininis stogas su „svogūnėliu“ viršūnėje. Bokšto sienas puošia horizontalios padalos, mentės, nišos.

Cerkvių šoniniuose fasaduose išsiskiria pagrindinė – kvadratinė dalis su trisiene arba pusapskrite apside rytinėje pusėje. Virš tiesaus vingiuojančio karnizo žemo, piramidinio, šią dalį dengiančio stogo stūkso vienas arba penki svogūno formos kupolai. Ši tūrio dalis asocijuojasi su tradicinėmis kubinėmis, iki XVII a. paplitusiomis rusų cerkvėmis (24). Jų pietinis ir šiaurinis fasadai visada simetriški. Didelių cerkvių fasado viduryje būna portalai, o mažesnių – įvairiai sugrupuoti langai. Kvadratinės dalies kampus pabrėžia mentės arba

piliastrai, viršų vainikuoja arkatūra ar dantukais papuoštas karnizas. Kartais plokščią sieną pagyvina stambios, lėkštos trilapės arkos formos įdubos (45).

Kartais cerkvių išorėje „rusų bizantinės“ formos eklektiškai persipina su romaninio ar orderinių stilių – renesanso, baroko elementais.

Bene labiausiai eklektikos paveikta Šiaulių miesto aikštėje, priešais bažnyčią stovėjusios Parapinės cerkvės architektūra (architektas N. Čaginas, pradėta statyti 1864, nugriauta 1937 m.). Cerkvėje buvo išlaikyta tradicinė „rusų bizantinė“ tūrio struktūra ir kompozicijos principai, tačiau jos fasadai artimesni renesanso, o bokštas su išaugusia iš kupolo palapinine (šėtrine) viršūne – baroko stilistikai.

Įvairi ir skirtinga „rusų bizantinio stiliaus“ cerkvių architektūra yra paliginti tektoniška ir apibendrinta. Kitokios maždaug nuo 1880 m. Rusijoje, o netrukus ir Lietuvoje pradėtos statyti „rusų stiliaus“ cerkvės. Šias cerkves, išlaikiusias „rusų bizantinę“ tūrio struktūrą, nesaikingai puošia gausios, susmulkintos formos, reljefiški plytų ornamentai bei orderio elementai. Dalis cerkvių yra netinkuotos ir jose ryški „plytų stiliaus“ įtaka (Įgulos cerkvė Šiauliuose).

Daugumos Lietuvos cerkvių viduje sienos dažytos po lygiai, bet kartais būna dekoruotos tapyba arba apdailintos glazūruotomis plytelėmis (Šiaulių įgulos cerkvė). Svarbiausias interjero akcentas, kuriame sutelkti meninės drožybos, tapybos, liejininkystės kūriniai, yra ikonostatas – sienutė su puošniais vartais, atskirianti altoriaus dalį. Kai kurie ikonostatai išsiskiria darniomis ir turtingomis orderinių stilių arba eklektikos formomis (24).

III.4.1.1. Įgulos cerkvė (Šv. Jurgio bažnyčia)

Šiaulių šv. Jurgio bažnyčios istorija, parengta pagal rašytinius dokumentus iš Kauno Arkivyskupijos Kurijos ir Šiaulių šv. Jurgio parapijos archyvų dokumentus. Bažnyčia, buvusi rusų kariuomenės cerkvė, pastatyta 1909 m. rusų karinės valdžios lėšomis, kaip teigia Br. Kviklys veikale „Lietuvos bažnyčios“, yra bizantiškai rusiško stiliaus. Pasitraukus rusams, bažnyčia pateko vokiečių okupacinės valdžios žinion ir ji buvo paversta sandėliu. Pasitraukus vokiečiam, ji Lietuvos Kariuomenės pėstininku III-jo pulko kapeliono kun. Martyno Jonaičio rūpesčiu, 1919 m. birželio mėn. paremontuota ir perduota Lietuvos kariuomenės III-jo pulko dvasinėm reikmėm. Greitai iš Šiaulių išėjo Lietuvos kariuomenė, kartu su ja kapelionas kun. Martynas Jankus, kuris jau buvo pradėjęs statyti didįjį altorių. Iki tol bažnyčioj nebuvo laikoma jokių pamaldų, bet bažnyčia priklausė Krašto Apsaugos Ministerijai.

Atvirukas. 43.3.19 Dab. bizantinio stiliaus Šv. Jurgio bažnyčia buvo pastatyta 1909 m. carinės valdžios lėšomis ir iki Pirmojo pasaulinio karo veikė kaip rusų kariuomenės cerkvė. P.297

1919 m. liepos 6 d. Šiaulių dekanas šv. ap. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas Julijonas Jasienskis pašventino bažnyčią suteikdamas jai šv. Jurgio kankinio titulą.

1919 m. gruodžio 29 d. Žemaičių Vyskupas Pranciškus Karevičius paskyrė šv. Jurgio bažnyčiai pirmą rektorių kun. Justiną Lapį šv. Petro ir Povilo bažnyčios vikarą.

1921 m. birželio 12 d. buvo išrinktas pirmasis bažnytinis komitetas: kun. Justinas Lapis, Petras Labanauskas, Kazimieras Kanteikis, Ignas Kumpikevičius, Kazimieras Pocius, Dominykas Barakauskas, Benediktas Grašas, Martynas Kušlys ir Feliksas Neviadomskis.

1922 m. balandžio 5 d. Žemaičių raštu Nr. 1215 ir spalio 31 d. raštu Nr. 3746 šv. Jurgio bažnyčiai yra leisti šie atlydai:

1. Šv. Jurgio kankinio – sekmadienį po balandžio 23 d.
2. Šv. Zitos – sekmadienį po balandžio 27 d.
3. Švč. J. Širdies – sekmadienį po Dievo kūno oktavos.
4. Šv. Stanislovo Kostkos – sekmadienį po lapkričio 13 d.
5. Švč. Marijos Lurdiškės – sekmadienį po vasario 11 d.

Po ilgo rūpesčio ir didelių pastangų bažnyčia buvo perduota Žemaičių Vyskupo žinion. 1923 m. spalio 10 d. Žemaičių Vyskupo įsakymu Nr. 3633 šv. Jurgio bažnyčiai suteiktos

parapijinės teisės ir nuo tos dienos bažnyčios rektorius Justinas Lapis paskirtas šv. Jurgio bažnyčios klebonu. Gauta teisė vesti krikšto, santuokos ir mirimo metrikų knygas. Nustatomos parapijos ribos. Parapijai priskiriami šie kaimai: Lepšiai, Mataičiai, Vizgirdai, Lieporiai iki Tilžės plento, Verduliai, Verduluikai, Aklinė, Margiai, Vikuriai, Beržinė ir Bertužiai; dvarai: Aukštelkiai, Šlepikai, Gegužiai, Zokniai ir Dzidiškė; priemiesčiai: Šimšė iki Šeduvos g. ir kelio į Kairius, Pakartuvės, Pabaliai ir Kaukazas; Šiaulių miesto gatvės: Tilžės g. iki Kuršėnų ir Šeduvos g. kampo, Šeduvos g., Žaliukų, Didžioji Pasodės, Lauko, Mažoji Pasodės, Maišo, Kauno, Kalno, Žalioji, Stoties, Bažnyčios iki Šeduvos g. Arklių rinka, Užprūdis, Gitarių ir Naujoji.

Šv. Jurgio parapijoje 1923 m. buvo 7.248 katalikai, apie 200 nekatalikų, apie 2000 žydų. Katalikai (absoliuti dauguma) vartojo lietuvių kalbą.

Bažnyčios vidus. Didysis altorius 1919 m. perdirbtas iš seno. Medinis, iš dalies padengtas ažuoline faneruote. Altoriaus centre kryžius su Nukryžiuotojo figūra, fone dailininko Jono Janulio tapytas Jeruzalės vaizdas, šonuose gipsinės šv. Jono apaštalo ir švč. Marijos sopulingosios statulos, viršuje J. Janulio tapytas šv. Jurgio paveikslas.

Du šoniniai altoriai pastatyti 1922 m. iš dalies gryno ažuolo, iš dalies faneruoti, abu vienodo didumo, romaniško stiliaus, papuošti ažuolo drožiniais.

Kairėje bažnyčios pusėje pagrindinis altoriaus paveikslas – Lurdo švč. Marija, tapytas dailininko Petro Kalpoko; viršuje – šv. Zitos paveikslas, tapytas dailininko J. Janulio. Šonuose – šv. Agnietės ir šv. Elžbietos statulos iš liepos medžio. Prie šio altoriaus daug prisidėjo iš Amerikos grįžęs Stasys Pocius, gyv. Šiauliuose. Švč. Lurdo Marijos paveikslą padovanojo saldainių dirbtuvės „Rūta“ savininkas Antanas Gricevičius.

Dešinėje bažnyčios pusėje – Švč. Jėzaus Širdies paveikslas, neaišku kieno tapytas; viršuje – šv. Stanislovo Kostkos paveikslas, tapytas J. Janulio, šonuose – šv. Pranciškaus ir šv. Antano iš liepos medžio drožtos statulos. Prie šio altoriaus įrengimo prisidėjo Juozas ir Ona Švirikai, gyv. Lukšių km.

1922 m. spalio 31 d. Žemaičių Vyskupo raštu Nr. 3747 leido į relikvijorių įdėti „*particulae ex Ligno S. S. Crucis D. N. J. Christi*“.

1923 m. sausio 22 d. Žemaičių Vyskupo raštu Nr. 316 leidžia bažnyčioje įvesti „Kryžiaus Kelių“. 1923 m. vasario 11 d. įvedimo apeigas atlieka Jeronimas Pečkaitis O. F. M. Commisarius Lituanensi. Keturiolika „Kryžiaus Kelių“ paveikslų tapyti dailininko J. Janulio.

Bažnyčios plotas. Nava – 22m 97cm x 14m 62cm = 336 m².

Presbiterija – 6,26 x 7,18 = 45 m². prieangis – 4,64 x 4,50 = 21 m²

Zakrastijos abi po 14 m². Už altoriaus 9 m².

Aukštumas navoje nuo grindų iki lubų viduty bažnyčios 8,79 m, nuo grindų iki lubų palei sieną – 6,12 m. Prezbitėrijoj nuo grindų iki aukščiausios kupolė 21,00 m.

Bažnyčios navoje sienos panelis iki 1,50 m. išklotas tamsiai žalios spalvos glazūruotomis plytelėmis. Prezbitėrijos panelis iki 2,23 m aukščio žalios spalvos su įvairių spalvų gėlėtais pagražinimais.

Sakykla kairėje bažnyčios pusėje, prezbitėrijos kampe, iš ąžuolinės medžiagos, kaip ir visi altoriai, poliruota vadinamąja riešuto spalva.

Bažnyčios bokšte, kuris kartu ir varpinė, yra trys varpai.

1. Didžiausias (su išlietu užrašu – „įteiktas iš vieno Žemaičių kunigo apieros metuose 1903 m. honorem Sancti Mattiae“) sveria 26 p. 30 svarų.

2. Vidutinio didumo su užrašu: „Moskva. Zavoda P. N. Finlianskogo viesu 15 pūd. 30 fun., in honorem Sancti Justini Martyris“.

3. Mažesnis varpas neturi jokio įrašo, sveria 8 pūd. 07 svarus. Kartu pašventintas in honorem Santi Thadei Apostoli.

Bažnyčioje esantys trys varpai pašventinti 1927 m. rugpjūčio 24 d., dalyvaujant kun. Mykolui Grubiui. Pašventino kun. klebonas Justinas Lapis, remdamasis Žemaičių Vyskupo 1926 m. kovo 5 d. leidimu Nr. 1273.

1928 m. sausio 31 d. 8-jo Pėstininkų pulko vadovybė padarė ąžuolinę 2 m. ilgio ir pusanthro metro pločio lentą kurioje išgaravo žuvusių už Tėvynę 8-jo Pėstininkų pulko karių pavardes. viršuje išgraviruotas Vyties kryžius su kardais. Lenta įtaisyta bažnyčios sienoje. 1933 m. gruodžio 16 d. ąžuolinė lenta pakeista į dvi marmuro lentas. 1932 m. įrengti pneumatiniai dviejų manualų vargonai. Juos pastatė Čekijos pilietis Otto Kratovilo, kurių apžiūrėti buvo pakviestas p. Kačanauskas. Birželio 5 d. 19 val. pirmą kartą bažnyčioje buvo surengtas religinis koncertas – religinio giedojimo ir muzikos valanda. 1937 m. kairėje bažnyčios pusėje durų nišoje pastatytas naujas šv. Marijos „Krikščionių Pagalbos“ altorius – Marijos gipsinė statula. Altorius išpuoštas prašymu ir padėkos votais, laikomas stebuklingu.

Bažnyčia turi du bokštus. Didysis bokštas iš lauko pusės nuo pamato iki aukščiausio šelmens, t.y. iki kryžiaus viršūnės, - 29 metrai, antrasis – 25 metrai. 1923 m. rugpjūčio 31 d. raštu Nr. 3069 Žemaičių Vyskupijos Kurija patvirtino klebonijos projektą. Tais pačiais metais pastatyta mūrinė dviejų aukštų su salkomis ir dviem bokšteliais 15 m 90 cm ilgio ir 10 m 70 cm pločio nauja klebonija. Baigta įrengti kitais metais. 1924 m gegužės 17 d. Žemaičių Vyskupo Pranciškaus Karalevičiaus raštu Nr. 1933 įsteigta „Krikščioniškojo mokslo brolija“.

1926 m. rugpjūčio 17 d. Kauno Arkivyskupo leidimu Nr. 2941 įsteigta Tretininkų kongregacija.

Vyskupų Vizitacijos. 1924 m. birželio 13 d. šv, Jurgio bažnyčią vizitavo Žemaičių Vyskupas Pranciškus Karalevičius ir Sutvirtinimo sakramentą suteikė 646 asmenims.

1928 m. gegužės 28 d. – vizitavo Kauno Arkivyskupas Metropolitai Juozapas Skvireckas ir Sutvirtinimo sakramentą suteikė 327 asmenims.

1933 m. birželio 10 d. – vizitavo Kauno Arkivyskupas Metropolitai Juozapas Skvireckas ir Sutvirtinimo sakramentą suteikė 750-ai asmenų.

1938 m. rugpjūčio 16 d. – Kauno Arkivyskupas Juozapas Skvireckas, bet nepažymėta kiek asmenų sutvirtino.

1940 m. rugpjūčio 15 d. visos metrikų knygos nuo 1923 m. iki 1940 m. rugpjūčio 15 d. išskyrus juodraščius, paimtos Šiaulių miesto Savivaldybės Metrikacijos biuro.

1945 m. rugpjūčio 13 d. – vizitavo Kauno Arkivyskupo Augziliaras, tit. Tarudos vysk. Sigitas Tamkevičius ir Sutvirtinimo sakramentą suteikė 409 asmenims.

Istorija mus sutinka, istorija mus palydi. Istorinių duomenų randame ir paliekame. Gerai, kad paliekame, tegul tie istoriniai duomenys bus kitų surasti.

Bažnyčia yra centrinėje miesto dalyje, netoli geležinkelio stoties prie Dubijos gatvės. Teritorija visu perimetru apšodinta medžiais ir iš dalies gyvatvorę (47).

Adresas: Kražių g. 8

III.4.1.2. Šv. Petro ir Povilo stačiatikių parapijos cerkvė

Nuo 1841 m. mieste stovėjo medinė cerkvė (48).

1864-1867 metais skverelyje šalia bažnyčios šventoriaus ir turgaus aikštės kur dabar yra fontanas, pastatyta cerkvė, pavadinta Šv. Petro ir Pauliaus soboru, kaip priešprieša taip pat vadinamai bažnyčiai (49). Statybos iniciatorius buvo liūdnai pagarsėjęs Šiaurės-Vakarų krašto (taip tada buvo vadinama Lietuva) generalgubernatorius Michailas Muravjovas, paskyręs 10 585 rublius, ir jo įpėdinis šiame poste Konstantinas Kaufmanas, paaukojęs 4 200 rublių. Statybą parėmė šiaurietis grafas N. D. Zubovas (2000 rub.), Žagarės dvarininkas D. Naryškinas (1000 rub.) ir kiti aukotojai.

Cerkvę suprojektavo vilnietis architektas Nikolajus Čaginas (1823-1909). Vilniuje iš jo statinių yra žinomi Šv. Onos bažnyčios pseudogotikinio stiliaus varpinė, Šv. Kazimiero

bažnyčios, paverstos cerkve, fasadas ir kt. Šiaulių cerkvė buvo pailgo kryžiaus plano su penkiomis boniomis, savo visuma – vėlyvojo bizantinio stiliaus.

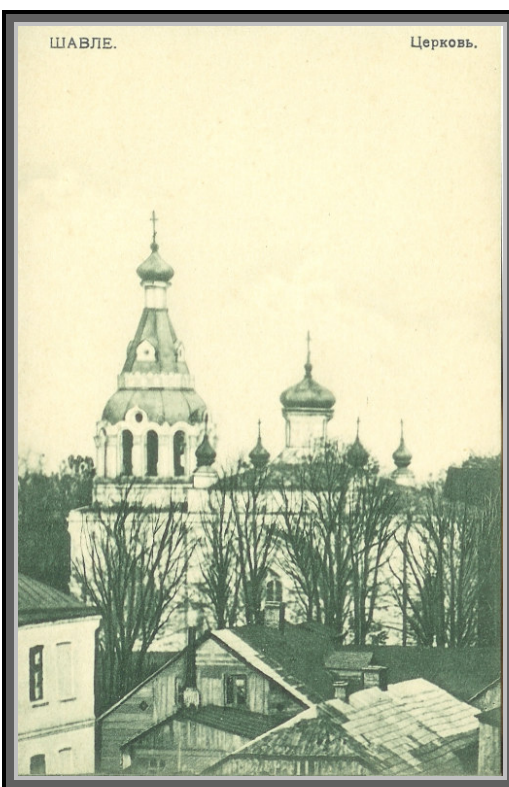

Fotografija. Panorama. Vaizdas iš katedros bokšto į pietų pusę. Pirmame plane buv. Šv. Petro ir Povilo cerkvė, į stačiatikių kapinių teritoriją perkelta 1937 m. Fotografija. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

1864 metų rugpjūčio 26 dieną „valdant visos Rusijos šviesiausiajam didžiajam valdovui Aleksandrui Nikolajevičiui ir laiminant Švenčiausiam Sinodui“ iškilmingai buvo padėtas pirmasis pamatų akmuo. Iškilnėse dalyvavo Vilniaus ir visos Lietuvos metropolitas Josifas, Kauno vyskupas Aleksandras infanterijos generolas Michailas Muravjovas, Kauno gubernatorius generolas majoras Nikolajus Muravjovas, Šiaulių slaptą patarėjo padėjėjas grafas Nikolajus Zubovas, gvardijos pulkininkas Dmitrijus Naryškinas, cerkvės statytojas gvardijos štabas – kapitonas A. Tinkovas, rūmų patarėjas A. Markevičius, kolegijos asesorius M. Popovas... Toks tituluotų asmenų sambūris kalba apie tai, kokią reikšmę teikė carinė valdžia šiai statybai (49). Pastatyta mūrinė stačiatikių cerkvė 1867 m. (41). Pirmosios iššventinimo pamaldos joje įvyko 1867 metų gegužės 7 dieną, o paskutinės – 1936 metų gruodžio 12 dieną.

Per visus tuos metus cerkvei teko patirti pakilimo ir nuopuolio periodus. Ypač ji nukentėjo karo metais, kai joje buvo įrengta vokiečių karo ligoninė. Po karo sugriautame mieste labai sumažėjo gyventojų, beveik nebeliko stačiatikių. Į pamaldas apnykusioje cerkvėje susirinkdavo 10 – 15 žmonių, trūko lėšų net šventikui išlaikyti. Jau 1922 metais kilo mintis uždaryti ir nugriauti cerkvę, nes ji buvo pastatyta netinkamoje vietoje, ant miesto savivaldybei priklausančio sklypo. Būta abipusių protestų, susirašinėjimo su Kauno valdžia, kol galutinai buvo nuspręsta cerkvę nugriauti ir pastatyti prie stačiatikų kapinių, kur ir dabar tebestovi.

Perkėlimo darbams tuometinė švietimo ministerija skyrė 30 tūkstančių litų. Cerkvės vaizdas nedaug tepakito, tik neliko varpinės bokšto. 1937 m. liepos 23 d. stačiatikių cerkvė buvo pradėta perkelti į stačiatikių kapines, o tą pačių metų rugsėjo 17 dieną ji buvo pašventinta (49).

Atvirukas. 3.2.8. Cerkvė Šv. Petro ir Povilo, pastatyta 1867 m. buvo dab. skvere, priešais miesto savivaldybę. Į stačiatikių kapinių teritoriją perkelta 1937 m. P.5

Parapija turėjo šventiką. 1937 m. buvo 1832 parapijiečiai.

Cerkvės vaizdas nedaug tepakito, tik neliko varpinės bokšto.

Kaip ir katališkoji bažnyčia, ji vadinama šv. Petro ir Povilo cerkve. Buvusi šv. Georgijaus cerkvė tapo šv. Jurgio bažnyčia (48).

Statybos projektą darė Šiaulių m. inžinierius Vl. Bitė (21).

Su cerkvės statyba ir funkcionavimu yra susijęs dar vienas įvykis, turįs nemažą reikšmę dabartinės Prisikėlimo aikštės vaizdui. 1880 metų liepos 8 dienos žaibas trenkė į bažnyčios bokštą ir sudegino jo viršutinę renesanso stiliaus medinė dalį. Atstatant bokštą, jis buvo paaukštintas šeštuosiu mūriniu tarpsniu ir uždengtas aštuonkampės piramidės pavidalo smaile. Gali kilti klausimas, kodėl nebuvo atstatytas pirminis bokšto pavidalas? Man iškilo tokia prielaida: šalia bažnyčios atsiradusi ne itin didelė, bet penkiakupolinė ir dar su varpine cerkvė lyg ir konkuravo su bažnyčia. Tad ištikus tokiai progai galbūt klebono ar dar kieno iniciatyva bokštui buvo suteiktas nors ir paprastesnis, bet monumentalesnis vaizdas. Šių dviejų pastatų

kaimynystė pagimdė ir ideologinės kovos raišką architektūrinėmis priemonėmis. Tai anaiptol ne toks jau retas reiškinys (49).

Adresas: Rygos 2a.

III.4.2. Sinagogos

XIX a. - XX a. pradžioje visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose nemažai gyventojų dalis buvo žydai. Jų gyvenimo būdas glaudžiai susijęs su judaizmo dogmomis, kurios nepaisė net caro valdžios taikomų įvairių administracinių apribojimų. Pagal judaizmo papročius švenčių metu negalima pasitraukti toli nuo namų, todėl kiekviename miestelyje buvusios žydų religinės bendruomenės reikalavo, kad joms leistų pasistatyti sinagogą, maldos namus ar religinę mokyklą. Pastatų dydis ir kiekis priklausydavo nuo žydų namų skaičiaus. Šioms statyboms bei žydų gyvenimui Lietuvoje buvo sudarytos gana palankios sąlygos (ypač 1855-1881 m. caro Aleksandro II valdymo metu), padėjusios bendruomenėms išsaugoti nacionalinę kultūrą.

Kultūrinis, dvasinis, ekonominis ir politinis žydų gyvenimo centras buvo sinagoga – kulto pastatas, kartu naudojamas bendruomenės susirinkimams ir mokyklai. Panašios paskirties kaip sinagogos, tik mažesni buvo vadinamieji maldos namai arba religinė mokykla (molitvennaja škola, šūlė). Šie pavadinimai – sinonimai, nes sąvokos „malda“ ir „mokymas“ neatskiriamai susietos su visų minėtų pastatų funkcijomis.

Sinagogas galima skirstyti pagal sezoną (vasarinės, žieminės), priklausomybę tam tikram luomui (pirklių, atsargos kariškių, darbininkų) ar profesijai (siuvėjų, batsiuvių, vežėjų ir pan.).

Specifinį sinagogų pobūdį ir formas sąlygojo funkciniai reikalavimai, būdingi Rytų šventykloms: dalijimas į vyrų ir moterų puses, Sandoros skrynios (aron kodeš) bei sakyklas (bimos) vieta ir pan.

Miestų bei miestelių panoramose sinagogos neišsiskiria; dar nuo XV a. Lietuvoje galiojo taisyklė, kad sinagoga negali būti panaši į šventovę bei vyrauti aplinkoje. Todėl sinagogos buvo bebokštės, ir tik retais atvejais jas statė centrinėje aikštėje ar prie jos. Kur kas dažniau sinagogos statytos prie aikštės esančio kvartalo gilumoje, užstotos kitų pastatų arba į aikštę vedančioje šalutinėje gatvėje.

Sinagogų tūris vientisas, monumentalus, kartais artimas kubui, dažnai su nedidele iškyša rytų pusėje. Jų planas stačiakampis; per visą pastato plotį atskirtas prieangis, kurio vienoje pusėje ar simetriškai abiejuose šonuose įrengti laiptai į antrąjį aukštą. Iš prieangio, o kartais ir

tiesiog iš lauko patenkama į pagrindinę – vyrų salę, kurios planas dažnai artimas kvadratui, o vidurinėje dalyje įrengta pakyla (bima), skirta Torai skaityti. Antrame aukšte iš vienos ar trijų vyrų salės pusių įrengtos galerijos moterims. Didesnėse sinagogose dar būdavo mokyklos bei bendruomenės administracijos patalpos. Mažose, vienaukštėse sinagogose moterims būdavo skiriamas koridorius dešinėje salės pusėje. Kartais sinagogų plano forma panaši kaip katalikų bažnyčių: ištęsta, stačiakampė, užbaigta trisiene ar pusapskrite apside. Salės erdvė dažniausiai halinė, artima kubui, rečiau – trinarė bazilikinė, iš trijų pusių apsupta antrojo aukšto galerijomis. Vyrų salės centrinėje dalyje dažniausiai 4 kolonomis išskirta bimos erdvė, o prie galinės rytų sienos įrengtas aron kodešas ar niša Torai laikyti.

Plano struktūra bei vidaus erdvė atsispindėjo ir išorės kompozicijoje. Pagrindinio fasado centre būna įėjimas vyrams arba šonuose atskiri įėjimai vyrams ir moterims. Nedideli langai, išdėstyti dviem aukštais, apšviečia prieangį, laiptų erdvę ir galeriją. Fasadas dažniausiai užbaigiamas trikampiu frontonu, kartais virš bimos kyla žemas bokštelis ar žibintas. Galinio(rytų) fasado vidurinė plokštuma (ties aron kodešu) aklina, o šoninės plokštumas skaido aukšti, dažniausiai arkiniai langai. Abu šoniniai fasadai panašūs – su aiškia salės bei dviaukštės dalies (panašios į pagrindinio fasado).

Gladaus tūrio, plano struktūros ir išorės formų ryšys suformavo būdingą sinagogų architektūros įvaizdį. Fasaduose skiriasi tik detalės – langų forma, apvadai, durų vieta, horizontalus ar vertikalus plokštumų skaidymas ir pan. Pastebima stilių įvairovė daugiausia priklausė nuo architektų braižo. Sinagogų projektus sudarydavo vietiniai architektai projektavę ir kitos paskirties statinius.

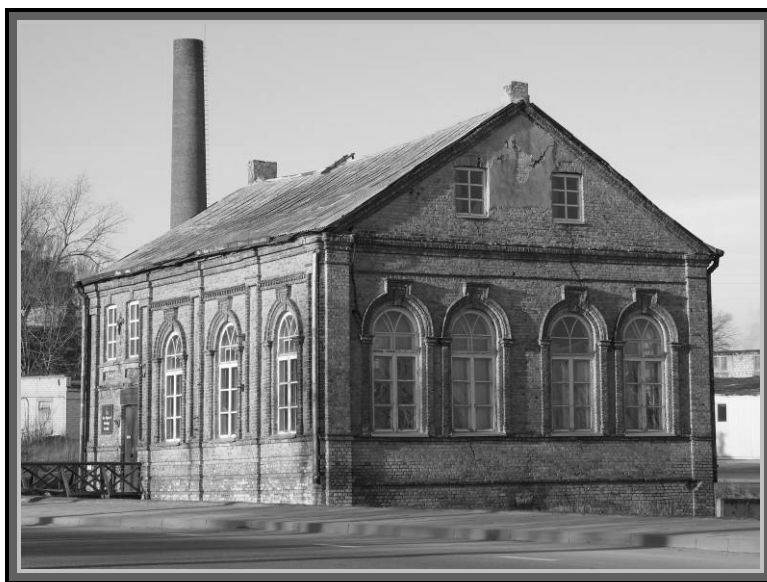
Šiaulių maldos namų Dvaro g. pagrindinį fasadą skaidantys žemi (iki arkinės antrojo aukšto lango dalies) piliastrai rustuoti, antrojo aukšto langai užbaigti pusapskritėmis arkomis, tačiau juos gaubė smailiaarkės nišos.

XIX a. pabaigoje architektas P. Serbinovičius atliko Šiaulių maldos namų „Bet-Hamedras“ perstatymo projektą.

XX a. žydų maldos namus projektavo J. Ušakovas. 1908 m. jis sudarė Šiaulių religinės mokyklos Nikolajevskio g. projektą. Šiaulių maldos namų gatvės fasadą skaidė pusapskričių arkų langai, vainikavo stilizuotu formų laiptuotas frontonas.

Iki šių dienų išliko istorizmo laikotarpyje statytų sinagogų, tačiau jų būklė nevienoda. (24). Iš dalies formos išliko Šiaulių (Vilniaus g. 68) ir <...> architektūros paminklu – iš viso jau vienuoliktuoju – paskelbtas Vilniaus gatvėje, prie „Elnio“ esantis sinagogos pastatas. (50).

Sinagoga pastatyta XX a. pradžioje. 1907 metais Chaimas Frenkelis prie fabriko, vietoj medinės pastatė dviejų aukštų mūrinę sinagogą. Ji įsikūrė tarp Davidovo kailių raugyklos ir malūno, vėliau pertvarkyto į gyvenamą namą. Pirmame aukšte patalpos buvo skirtos melstis vyrams, antrame – moterims. Pusrūsyje buvo įrengtas butas sinagogos tarnui, kuris tvarkė ir prižiūrėjo sinagogą, kvietė žydus į pamaldas. Sinagoga buvo skirta “Elnio“ fabriko darbininkams, tačiau švenčių metu čia susirinkdavo žydai iš aplinkinių kvartalų, net Šimšės rajono. Tai vienintelė išlikusi sinagoga Šiauliuose su būdingomis sinagogų architektūrai formomis. Tas mūrinis namas stovi prie Prūdelio užtvankos, kurios pylimu eina Vilniaus gatvė. Po 1941 m. nacionalizacijos, sinagoga buvo paversta sporto sale, Taip buvo pakeistas vidaus patalpų planas, užmūryta dalis langų, sunaikintas altorius. Cokoliniame aukšte buvo įrengtos buitinės patalpos (33).

Sinagoga Šiauliuose, Vilniaus g. Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.

Sinagoga stačiakampio plano, dviejų aukštų su cokoliniu aukštu, priskiriama XX a. pradžios pr. eklektikos stiliui. Pagrindinis fasadas simetriškas, skaidomas piliastrais su įdubomis. Kairiajame šone – durys ir virš jų du segmentinių arkų langai. Dešiniajame šone – fasado pusėje tarp piliastrų išdėstyti aukšti pusapskričių arkų langai apjuosti piliastreliais ir platesniais arkinės dalies apvadais su spynomis. Galinis fasadas su simetriškai išdėstytais (po du) aukštais pusapskričių arkų langais, kurie remiasi į bendrą horizontalią trauką. Trikampiam skyde – du segmentinių arkų langai. Antro galinio fasado segmentinių arkų angos išdėstytos dviem aukštais. Ši sinagoga halinio tipo (51). Tai tipiška sinagoga, žydų maldos namai. Tas mūrinis namas stovi prie Prūdelio užtvankos, kurios pylimu eina Vilniaus gatvė. Prisimenu, anksčiau toje pačioje žemiausioje vietoje stovinčio pastato pamatus dažnai

plaudavo iš Prūdelio leidžiamas vanduo. Vyras gilindavo upelio vagą, kad vanduo nebesiektų šio pastato. Taigi ta sinagoga iškilusi ten, kur buvo pati patogiausia vieta vandens malūnui. Kai kas iš senųjų Šiaulių žmonių prisimena jį.

Kad Šiauliuose yra buvęs vandens malūnas, rašoma ir lenkų kalba išleistoje prelato B. Smigelskio knygoje „Žemaitijos bažnyčių parapijų aprašymas“. Išverstas į lietuvių kalbą šis veikalas 1909 m. buvo išspausdintas „Draugijos“ žurnale. Rašydamas apie Šiaulių malūnus, prelatas B. Šmigelskis teigia, kad buvo ir vienas vandeninis, „miesto valdybos žydams persamdomas“. Ta knyga parašyta apie 1860 m. Joje aprašomi XIX a. vidurio Šiauliai.

Čia atrodo minimas vandens malūnas prie Prūdelio užtvankos, prie dabartinio „Elnio“, nes kitos vietos, tinkamos tokiam malūnui, Šiauliuose nėra (50).

Adresas: Vilniaus g. 68

IV. MODERNIZMAS IR KITOS XX a. PRADŽIOS KRYPTYS

Modernizmo atsiradimas (apie 1893-1897 m.) daugelyje Vidurio ir Rytų Europos valstybių sutapo su nacionaliniu atgimimu, naujo socialinio sluoksnio - tautinės buržuazijos - iškilimu. Svarbiausias modernio principas – kurti naują stilių, atsiriboti nuo istorinių formų bei schemų. Moderno pradininkas Van de Veldė atkreipė dėmesį į naujas medžiagų ir formų estetines raiškos galimybes. Tuo metu daugeliui specialistų kaip erezija atrodė jo pasakyti žodžiai, kad grožį galima pasiekti be meno, ir tik talentas bei šviesos ir šešėlių žaismas gali atgaivinti akmenį, metalą, medį ir audinius. Jo teiginiai turėjo įtakos vėlesnių srovių idėjoms. Buvo atsisakoma klasicistinių puošmenų ir simetrijos. Moderno pastatams taikyta laisva plano kompozicija, nėra dekorų, vyrauja plačios, lygios baltų sienų plokštumos, dideli langai, naudojamas plieninis karkasas. Ši naujoji architektūra buvo vadinama secesija arba modernu (16).

IV.1. Ch. Frenkelio rūmai (Secesija)

Pastatai – kaip ir žmonės, knygos, paminklai – turi savo istoriją bei likimus ir pasakoja jie mums apie save, langais, architektūros detalėmis, bokšteliais ir durimis. Tik gaila, kad vis daugiau pastatome namų – dėžių, kurie yra bebalsiai ir bežadžiai.

Bet koks pastatas, išsiskiriantis iš dėžučių gausybės, atkreipia žvilgsnį ir Vilniaus gatve eidamas, negali nepastebėti šalia „Elnio“ gamyklos stovinčio namo pažymėto 74-uoju numeriu, <...> savo architektūra neįprastą pastatą, iš aplinkinių išsiskirianti frontonais, bokšteliais, erkeriais (išsikišusios pastato dalys su langais), langų grupuotėmis – Ch. Frenkelio namą (52).

1877 metais ukmergiškis verslininkas Chaimas Frenkelis pietrytiniame Šiaulių priemiestyje iš valstiečio Urbono nupirko pelkėtą žemės sklypą ir dviejuose mediniuose namuose įkūrė primityvią odos dirbtuvėlę. 1899 metais Frenkelis pasistatė mūrinius fabriko pastatus (išlikę iki šiol). Po 5 metų juose įrengtas garo katilas, dinamų mašina. 1900 metais Frenkelis pirmas Šiauliuose ėmė naudoti elektrą. 1903 m. K. Gukovskio ir J. Ptaškino išleistas vadovas po Šiaulius mini, jog Frenkelio fabrikas užima apie 3 dešimtines žemės, jame dirba virš 200 žmonių. XX amžiaus pradžioje Šiauliai buvo didžiausias odų pramonės centras ne tik Lietuvoje, bet ir Pabaltijy. Ch. Frenkelio, brolių Nurokų, Choronzickio ir Faino įmonės dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą prekiaavo Rusijoje ir Vakarų Europoje.

Fabriko savininkas Chaimas Frenkelis gyveno gan kukliame mediniame name su aukštu mūro cokoliu ir prieangiu fasado centre – anuometinėje Bolšaja Tiuremnaja gatvėje. Gal buvo ir kitų gyvenamųjų pastatų, bet jie neišliko. 1908 m., kaip liudija data vėjarodėje, buvo pastatytas naujas mūrinis namas. Lietuvos Respublikos laikais žymėtas Vilniaus gatvės 74 numeriu. Jokių dokumentų apie statybą neužtikta, tad šio namo istorija, autorystė tebelieka mįslė. Teko girdėti tik legendų. Žymusis Šiaulių menininkas ir žinovas Gerardas Bagdonavičius yra minėjęs, kad namą projektavo Frenkelio sūnus, mokėsis neva Paryžiuje ar Miunchene (51). Tačiau Leiba Lipšicas teigė, kad Frenkelio namą Vilniaus gatvėje projektavo ne Frenkelio Chaimo sūnus Jokūbas, o vokiečių architektas (53). Kraštotyrininkas Vincas Vaitiekūnas šių eilučių autorei buvo rašęs, jog Frenkelis statė namą dviem sūnums, užtat jis atrodo tarsi sudurtas iš dviejų beveik vienodų namų. Tikrai konstatuoti kol kas galima vien tai, kad fabriką po pirmojo Pasaulinio karo paveldėjo Jokūbas Frenkelis (51).

Jokūbas Frenkelis ir jo šeima name esančiame Vilniaus gatvėje Nr. 74, negyveno. Jie gyveno Berlyne iki nacių atėjimo į valdžią. Paskui emigravo į Londoną, kur buvo jų nuolatinė gyvenamoji vieta. Į Šiaulius atvykdavo epizodiškai, tai vienas Jokūbas Frenkelis, tai su žmona ir vaikais. O fabrikui vadovavo du Frenkelio pusbroliai Ėlija ir Izaokas Mordeliai, jie buvo direktoriai. Tai buvo plačios erudicijos ir kompetetingi profesionalai, baigę mokslus užsienyje. Pastate Vilniaus gatvėje Nr.74, gyveno Ėlija Mordelis su šeima iki 1940 metų t. y. iki fabriko nacionalizavimo. Ten pat gyveno Jokūbo Frenkelio motina Dora su savo motina. 1941 metų liepos mėnesį visi jie pateko į Šiaulių getą. Ten abi senutės mirė badu, ir pagal žydų papročius buvo palaidotos Šiaulių žydų kapinėse. Ėlija Mordelis žuvo 1945 m. Dachau koncentracijos stovykloje, žmona Štuthofe (3). Vokiečių okupacijos metu (1915 m.) fabrikas buvo nuniokotas, mašinos išvežtos, prekės, dalis pastatų sudeginta. Grįžęs į Šiaulius 1920 m. Jokūbas Frenkelis fabriką atstatė. Laikraštis „Diena“ 1931 metais apibudino savininką kaip pasišventusį labdarai, aukojusi „Aušros“ muziejui (buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo II laipsnio medaliu). Prie fabriko veikė skaitykla, valgykla, o dalį gyvenamojo namo 1920 m. J. Frenkelis atidavė žydė gimnazijai (veikė iki karo). B. Kviklys knygoje „Mūsų Lietuva“ pastatą Vilniaus g. 74 taip ir pristato: privati žydų gimnazija. Beje švietėjiško mecenavimo tradiciją Jokūbas perėmė iš tėvo, kuris buvo žydų gimnazijos (dabar Stoties g. 11) fundatorius, turbūt statė ir netinkuotų plytų mokyklos („šulės“) pastatą netoli fabriko.

Namo stiliaus iš pirmo žvilgsnio nenusakysi, tačiau vaizdas kelia romantišką įspūdį. Kampe išlikęs bokštelis primena Rygos senamiestį, o išraiškingi frontonai, erkeriai, po kelis sugrupuoti langai neleidžia suklysti, kad tai XX a. pradžios – moderno (kai kur vadinamo

secesija) – laikotarpio namas. Nuo gatvės jis atitvertas metalinių strypų tvora, įtvirtinta tarp mūro stulpų turinčių vazų formos užbaigtumus. (Tvoroje buvo du puikūs vartai – deja, XX a. 7-me dešimtmetyje sunaikinti. Pagal išlikusias nuotraukas norint galima atkurti jų augalinio ornamento piešinį, būdingą neobarokui). Priešais namą palikta neplati juosta dekoratyviniams krūmams, gėlynams. <...> Už namo, šiaurės pusėje, plyti specialiai suformuotas parkas – žinoma nedidelis, toks koks įmanomas mieste. Dabar jau sunku atsekti jo planą – ar buvo reguliari kopozicija, ar želdiniai sodinti laisvai. Medžių derinys šiandien atrodo kiek keistokai: eglė, tuja, topolis, kaštonas, alyvos ir daug beržų. Neįprastas ir pats mini parkas miesto aplinkoje – tarsi bandymas implantuoti iš dvaro kultūros atsineštą fragmentą. Tokį išpūdį sustiprina parko centre puošnus fontanas – baseinėlis: apskrito plano, masyviu liemeniu, viršuje išaugančiu į besiskleidžiantį žiedą; vandens sutekėjimo indą laiko keturi kaukėmis puošti stulpai.

Atvirukas. 45.1.36. Žydų gimnazija. Chaimo Frenkelio vilija, pastatytoje 1908 m. dab. Vilniaus g. tarpukariu kurį laiką veikė žydų gimnazija. Dab. pastatas priklauso Šiaulių „Aušros“ muziejui. P.314

Kompozicija pagrįsta porišku – atrodo jog suglausti namai dvyniai, o jų jungtį stoge žymi dekoratyvi ugniasienė. Gatvės fasade – du vienodi rizalitai su erkeriais ir mansardų frontonėliais, pora įėjimų, du laiptai, pagaliau – vartai. Tas pats ir parko pusėje, kur matome dar masyvesnius įvairių dydžių ir formų langais išsklaidytus rizalitus, papuoštus bokšteliais. Tačiau, čia daugiau akcentuota abiejų dalių jungtis: tarp rizalitų nutiestas balkonas, o du laiptukai subėga į bendrą terasą.

„Dvyniškumas“ regimas ir namo plane. Kartojamos vienodos iškyšos ir taip pat suplanuotos patalpos. Griežtą simetriją sušvelniną kairiajame kampe iškilęs bokštelis.

Tik dalis stogo išlaikė senąją čerpių dangą (šiaurės pusėj jis perklotas šiferiu). Sunku beatsekti zigzaginį žalių čerpių raštą stoge iš gatvės pusės (iš vokiečių architektūros perimto stogų ornamentavimo pavyzdžių turime nedaug – pvz. Klaipėdos paštas), perstatyti aukšti dekoratyvūs kaminai, drauge su bokšteliu – žibintu ant kraigo, mansardų bokšteliais ir kampinio bokšteliu neorenesansine smaile teikė namo siluetui gyvumo, žaismingumo. Medžiagų įvairovė, jų deriniai, čia, kaip ir visoje XX a. pradžios architektūroje, labai svarbūs. Stogo čerpes papildo žvynelių skarda, kuria dengti sudėtingo profilio erkerių bokštelių stogai. Tašytų akmenų cokolis (beje, nudažytas aliejiniiais dažais) – kontrastas lygioms tinkuotoms sienoms. Jų pirminė (blyškios ochros) spalva išlikusi šiaurės fasade. Panaudota rudų, žalių glazūruotų plytelių. Pastato išorėje dekoro nedaug – plokštumos estetizavimas, paskirų elementų funkcionalumas yra modernio stilstikos požymis. Patys dekoro motyvai perimti iš įvairių stilių: romaninio (portalų angos, kolonėlės), renesanso (augaliniai reljefai), baroko (prieangių stogeliai, vartų ažūras). Pastebimi ir visoje Naujųjų amžių architektūroje gyvavusios orderių tektonikos likučiai – karnizai, braukos, piliastrai. Jie, ko gero, amžini, nes neišnyko ir šiais laikais.

Patenkama į namą pro du tambūrus: kairinį ir dešinįjį. Juose – po dvejas duris su švieslangiais, krištoliniais stiklais. Bokštelyje prie kairiojo tambūro yra sukti laiptai. Pro dešinįjį tambūrą galima įeiti į reprezentacinį vestibulį su mediniais dviejų maršų laiptais. Erdvė virš jų atvira per abu aukštus. Vestibiulio įrangą pasižymi funkcionalia ir elegantiška medžio puošyba: sienų apačią dengia paneliai su išspraudomis, antro aukšto lubose geometrinį raštą sudarančios sijos, laiptų tvorelė santūriai profiliuota ir inkrustuota. Interjerai su medžio aptaisais, kilę iš Anglijos privačių namų (kotedžų), XIX a. buvo populiarūs dvarų architektūroje, o XX a. pradžioj pasiekė turtingų miestiečių namus. Frenkelio namo viduje medžio apdaila – svarbiausias leitmotyvas. Jis kartojasi bokšteliu laiptinės hole ir ypač dviejuose salėse su erkeriais, atgręžtose į parką (čia vėl minėtas „dvynių“ principas). Salė prie paradinės laiptinės labai puošni, joje, matyt, projektuotas valgomasis. Gembėmis (kronšteiniais) paremtos lubų sijos sunertos į aštuonkampius kesonus, dekoruotos laurų vainikais iš kalstinėto metalo. Sienas dengiantys paneliai viršutinėje dalyje skaidyti arkutėmis. Antroje salėje medžio detalės kuklesnės, įdomūs yra aukšti sienų paneliai, užbaigti karnizais – lentynėlėmis.

Netikėtas kontrastas racionaliai medžio apdailai – kitos dvi porinės salės (veikiausiai – svetainės) atgręžtos į parką. Jų lubos ir lenkta palubės juosta išpuoštos baroko ir rokoko stiliaus imituojančiais reljefais. Įmantrią salių prabangą galima stebėti net iš kitų patalpų pro

plačias įstiklintas duris. Kambariai, atgręžti gatvės pusėn, o taip pat esantys antrajame aukšte, jau nebuvo reprezentaciniai. Jų lubos puoštos tik gipsatūromis, sukomponuotomis iš geometrinių figūrų ir linijų. Taigi vyrauja ne istorinių stilių, o modernio bruožai.

Parketas namo viduje buvo beveik visose patalpose – geometrinio rašto, kelių atspalvių.

Nežinoma, kaip namas buvo apšildomas. Krosnių, panašu, jame nebūta, o vestibulyje išlikęs dailus mėlynų koklių židiny su lenkta pakuros dalimi yra dekoratyvinio pobūdžio. Name išliko autentiškos virtuvės įrangos: spalvotų grindų ir sienų plytelių, dviejų dalių kriauklė indams plauti – masyvi, išlieta tikriausiai iš šamoto masės.

Namo pusrūsyje įrengtos pagalbinės patalpos.

Taigi šio namo kūrėjo nežinome, tačiau ko jis sekė – daugmaž galima pasakyti.

Namo architektūra atspindi moderną kryptį, tačiau modernui tipinga kompozicija derinta su kitų stilių elementais (romaninio, renesanso, baroko) – galbūt tą lėmė užsakovo pageidavimas turėti prabangią rezidenciją. Mišrios stilistikos pastatai XX a. pradžios Lietuvoje nėra išimtis. Frenkelio namo prototipų, artimų formų galėtume rasti Rygos architektūroje, taip pat Klaipėdoje, nes abu šiuos miestus amžiaus pradžioje siejo Vokietijos kultūros įtaka.

Gali kilti klausimas, ar atsitiktinai namas statytas fabriko pašonėje? XIX a. ir XX a. pradžioje ekologiškos aplinkos supratimo, tokio kaip dabar, nebuvo. Stambiuose pramoniniuose miestuose savininko namas dažnai stovėdavo šalia gamybinių pastatų, greta būdavo planuojami būstai. Tokių iš anksto sumanytų kompleksų yra Lodzėje, Anglijos, Austrijos pramoniniuose miestuose. Užuomazgos būta ir Šiauliuose (51).

Adresas: Vilniaus g. 74

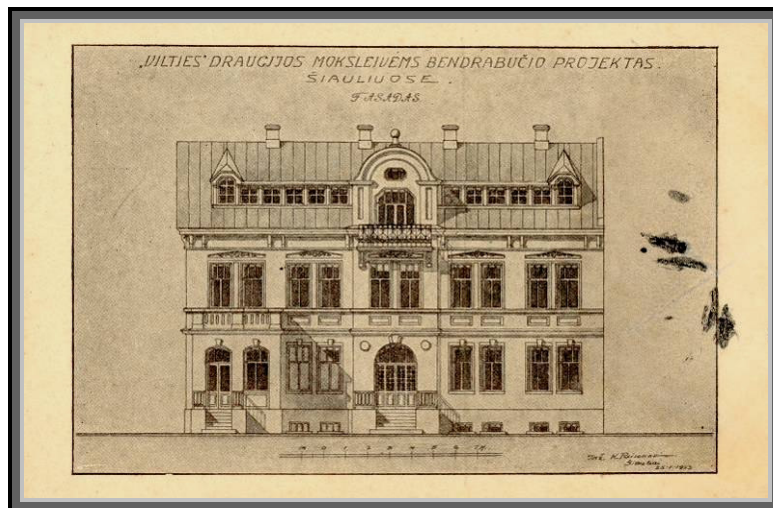
ŠIAULIŲ ARCHITEKTŪROS RAIDA TARPUKARIO METU

V. KONSTRUKTYVIZMAS

Konstruktivizmo architektūrai (XX a. pr., apie 1913 m.) būdingas racionalumas, technicizmas, funkcinis tikslumas (7).

Konstruktivistai aktyviai propagavo naują statybinę medžiagą – gelžbetonį ir gelžbetonines konstrukcijas. Po išradimo keliasdešimt metų gelžbetonis statyboje buvo nepopuliarus, vėliau jis tapo ne tik konstrukcine, bet ir architektūrinės kompozicijos bei naujų estetinių idėjų reiškimo priemone. O. Perė (prancūzas) galima laikyti konstruktivizmo pradininku. Jis pirmasis paskelbė architektūros ir gelžbetoninių konstrukcijų sintezavimo principus bei kitus teiginius, nusakančius konstruktivizmo esmę: „Architektas – tai poetas, galvojantis ir kalbantis konstrukcijų kalba“; „konstrukcija turi atsispindėti pastate“; „tas, kas slepia atramą, daro klaidą, kas daro netikrą atramą, daro nusikaltimą“; „laikančios konstrukcijos turi matytis ir fasaduose ir interjere“. Lietuvoje gelžbetonis statyboje imtas naudoti beveik tuo pat metu kaip ir užsienyje (16).

O Šiauliuose tuo metu pagrindinis miestų tvarkymo ir projektavimo darbų krūvis gulė ant miesto inžinieriaus (pradžioje vadinamo techniku) pečių. Pirmuoju (žinomu) Šiaulių miesto inžinieriumi (techniku) ir Statybos skyriaus vedėju 1922-1930 m. buvo latvis Karolis Reisonas (Karlis Reisons), baigęs Peterburgo civilinių inžinierių institutą.

Atvirukas. 51.5.1. „Vilties“ draugijos moksleivėms bendrabučio projektas. / Šiauliuose./ Fasadas. Pagal inžinieriaus Karolio Reisono 1923 m. parengtą projektą „Vilties“ draugija už Amerikoje surinktas aukas pastatė bendrabutį moksleivėms dab. Kražių g. P.334

Be projektinės veiklos K. Reisonas prisidėjo prie statybos amatų ugdymo: paruošė du vadovėlius „Žemės ūkio statyba“ (1926 m.) ir „Molio statyba“ (1928 m.). Šiauliuose

organizavo statybos dešimtininkų kursus, amatų mokyklą. Deja stinga ikonografijos, identifikuojančios K. Reisono suprojektuotus pastatus Šiauliuose. Juos pažymėti tegalime remdamiesi prisiminimais ir spėjimais. Taigi K. Reisonui priskiriamas puošnus su „šiaulietišku“ kampiniu bokšteliu Pociaus namas Vilniaus g. - Bažnyčios g. (Dariaus-Girėno g., dabar - Vasario 16-osios g.), turgaus halė (neišlikusi), Ch. Frenkelio namai su kino teatru Vilniaus g., turintys eklektikos ir šiaurės modernio atspalvį (7).

Atvirukas. 45.1.1. Šiauliai, Vilniaus – Bažnyčios (dabar Vasario 16-osios) gatvių kampas. Dab. Vilniaus ir Vasario 16-osios g. kampas. P.308

Atvirukas. 51.5.2. Šiaulių muziejaus /ir bibliotekos/ rūmai./ Muziejaus ir Bibliotekos Rūmai, visuomenės statomieji Šiaulių mieste. (Inž. K. Reisono projektas) Šiaulių kraštotyros draugija ir miesto savivaldybė 1930 06 24 sudarė Muziejaus-bibliotekos rūmų statybos komitetą. Pagal inžinieriaus K. Reisono projektą 1931 m. pavasarį, paėmus iš Finansų ministerijos paskolą, turėjo būti pradėta rūmų statyba. Tais pačiais metais pasikeitusi vietos valdžia motyvavo, kad mokykla Aušros al. yra reikalingesnė, todėl statyba buvo atšaukta. P.335

Daug sodybinių gyvenamųjų namų ir gamybinių patalpų jis projektavo pats arba patarinėjo ir sankcionavo statybą. Kitų K. Reisono pastatų projektai – „Birutės“ saldainių fabriko (buv.

Stoties g.), paminklo Sukilėlių kalnelyje, keleto gyvenamųjų namų Vilniaus gatvėje – tapo tartum įžangą į Prisikėlimo bažnyčios Kaune ir pokarinius projektus emigracijoje (54).

Po K. Reisono miesto inžinieriumi tampa Vladas Bitė (Bitis). Galima drąsiai teigti, kad to meto Šiaulių urbanistinį vaizdą formavo ir ženkliausias pėdsakus paliko K. Reisonas ir V. Bitė.

Statomas didžiausias to meto administracinis pastatas – Apygardos teismo rūmai (inž. K. Kriščiukaitis) tampa Aušros alėjos pradžios vaizdine dominante. Į šią pastatų grupę organiškai įsikomponuoja keturaukštis Mordelio gyvenamasis namas ir naujieji Pašto rūmai. Jų autorystė nėra tiksliai nustatyta – minimi Anatolius Rozenbliumas ir K. Duž Dunauskas. Šis keturaukštis monolitiškas pastatas tuo metu susilaukė kritikos dėl langų formos ir monotoniško jų išdėstymo. Neaiški ir Dramos teatro rūmų autorystė, minimas ir K. Reisonas, ir Stasys Kudokas. Spėjama (o gal tik legenda), kad dr. S. Volperto namą suprojektavo įžymus Berlyno architektas Erichas Mendelsohnas.

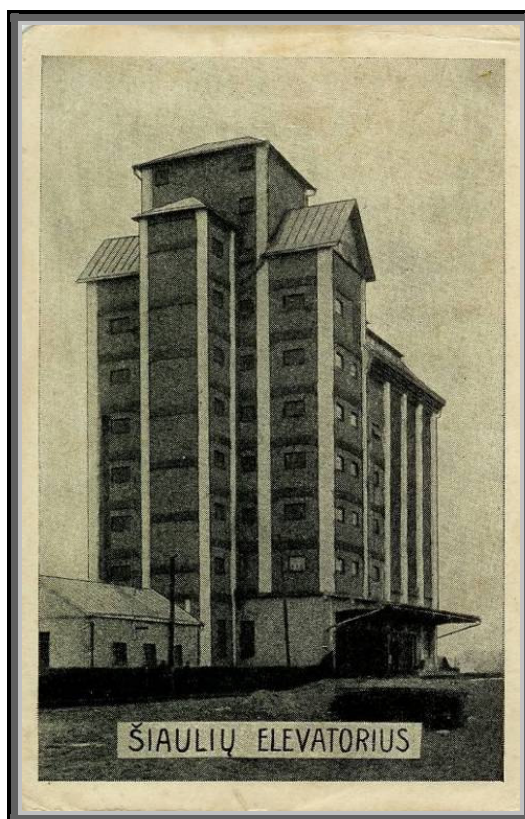
Inžinierius Steponas Stulginskis Šiaulių miesto inžinieriumi buvo 1938-1940 metais. Tuo metu buvo pastatyti Prekybos instituto rūmai pagal inž. E. Manomaičio projektą.

S. Stulginskis rūpinosi bendrąja miesto plėtra, ruošė perspektyvinį planą.

Čia išvardinti toli gražu ne visi pastatai, verti didesnio ar mažesnio dėmesio, ne visi projektuotojai, buvusios idėjos ir planai. Tačiau kiekvienas iš tų objektų turi savo įdomią istoriją.

Tarpukario Šiaulių siluetą artėjant į juos iš visų pusių ženklino bažnyčios bokštas, apie jį spietėsi keliolika gamyklų kaminų, liudijančių, kad tai pramonės miestas. Centrinų gatvių lauko akmenų grindys (brukas) pradėtas keisti tašytais akmenimis, įrengtas vandentiekis ir kanalizacija (jau pokario metais užbaigtas vandentiekio bokštas tapo antruoju po bažnyčios bokšto vertikaliuoju miesto akcentu). Buvo įrengtas pirmasis keleivinis liftas (Mordelio name), pirmosios naujos technologijos gelžbetonio lubos Prekybos instituto aktų salėje (inž. E. Manomaitis). Aušros alėjos pradžioje susiformavo modernus konstruktyvinės architektūros ansamblis, dėl laimingo atsitiktinumo išlikęs nesugriautas.

Atokiau nuo centro, Gubernijos dvarvietės aplinkoje, susiformavo Šiaulių pramoninis rajonas: šalia seniausioj „Gubernijos“ alaus bravoro ir karo metas įrengtos plačiojo (Rygos kryptis) ir siaurojo geležinkelių stoties pastatytas fabrikas „Maistas“, „Lietūkio“ elevatorius ir sandėliai, linų perdirbimo fabrikas ir kt. Kiti pramoniniai objektai (Frenkelio, Nurokų, Choronzickio odų gamyklos, saldainių fabrikas „Rūta“) taip pat ir liko vienetinais pramoniniais darniais gyvenamųjų namų apsuptyje.

Atvirukas. 51.7.1. Šiaulių elevatorius. Pirmojo grūdų elevatoriaus sekcija buvo pastatyta 1925 m., o antroji – 1930 m. (dab. Basanavičiaus g. 103). P.337

Miestas vystėsi kaip geležinkelių ir plentų kryžkelėje, įtraukdamas į savo tinklą Radviliškį ir Kuršėnus, o centrinių gatvių tinklas, tartum užkoduotas XVIII amžiaus Joseph'o Poussier ir Giuseppe's Sacco projektuose, vis iš naujo lėmė besistatančio, griauamo ir vėl atgimstančio miesto sklaidą.

Tarpukario Šiauliai – planuojamos, reglamentuojamos ir stichinės veiklos simbiozės reiškiny. Tai tarpinis miesto būvis su visais teigiamais, diskusiniais ir neigiamais bruožais, daręs įtaką ir naujajai – pokario metų epochai (54).

V.1. Gyvenamieji namai

Šiauliuose ryškus XX a. pradžios laikotarpis. Tuomet statyti dažniausiai trijų aukštų, nuomojimui bei viešbučiams skirti namai. Jų išorėje atsispindi moderno ir modernizuoto neoklasicizmo bruožai. Fasadų kompozicijose atsiranda erkeriai, bokšteliai, į vertikalias juostas sulygiuoti langai (24).

V.1.1. Venclauskių namas

Tarpukario laikotarpiu Venclauskių namus suprojektavo inžinierius Karolis Reisonas. (3). Šis racionalus konstruktyvizmo atstovas, matyt pasidavė užsakovo pageidavimams. Todėl advokato Kazimiero Venclauskio namas – su lodžijomis, dekoratyviniais balkonėliais, turintis modernio ir eklektikos bruožų (54).

Šiame name 1926-1940 m. gyveno advokato Kazimiero Venclauskio šeima. Namas statytas 1926 m. Pastatas priskiriamas XX a. pr. eklektikos stiliui su modernio bruožais. Teritorija aptverta tvora, dalį teritorijos užima senas sodas, kuriame yra keletas vertingų eksponatų (A. Raudonio skulptūra „Perkūnas“, akmuo su dubenėliais) (55). Išgyvenęs karus, šis pastatas jo paveldėtojų Danutės ir Gražbylės Venclauskaičių sprendimu buvo padovanotas „Aušros“ muziejui ir dabar vadinamas Venclauskių namas (54).

Atvirukas. 45.1.34 Adv. Venclauskio nam. Namas pastatytas 1926 m. Jame iki 1940 m. gyveno advokato Kazimiero Venclauskio šeima. Dab. pastatas priklauso Šiaulių „Aušros“ muziejui. P. 313

Pastatas dviejų aukštų su paaukštinta cokoline dalimi, stačiakampio plano, fasadai dekoruoti tvorelėmis. Pastato kampuose ir laiptinės tūrį rėmina rustuoti piliastai. Viršutinę pastato dalį juosia karnizas. Išryškintos fasadų vidurinės dalys – planiniai atitrauktos nuo pagrindinės sienos plokštumos. Langai aprėminti profiliuotu apvadu. Ties lango centine dalimi – iškili pleištinė spyna. Vidurinėse pastato dalyse dekoratyvūs frontonai su arkinėmis angomis. Pastato viršutinėje dalyje įrengta didelė terasa su arkomis. Pagrindinis fasadas asimetriškas. Vertikalus laiptinės tūris dalija fasadą. Kairėje jo pusėje terasa su arkomis, dešinėje pusėje – pusapvalis erkeris.

Patalpų vidus anfiladinio plano – pereinamos patalpos perimetru jungiasi aplink laiptinės patalpą.

Kazimieras Venclauskis (1881-1940)

Nuo 1908 m. vertėsi advokato praktika Šiauliuose.

1911 m. buvo išrinktas į Šiaulių m. tarybą.

1918 11 26-1919 04 17 buvo Šiaulių miesto burmistru.

Buvo įvairių draugijų, organizacijų, bendrovių narys.

Kartu su žmona Stanislava Jakševičiūte-Venclauskiene priglaudė, išaugino, išauklėjo ir išmokslino apie 120 pamestinukų (55).

Adresas: Vytauto g. 89

V.1.2. Gydytojo S. Volperto gyvenamasis namas

Name pastatytame 1930 m. apsigyveno Volpertas Simonas – odos ir veneros ligų gydytojas. Jame buvo privati odos ir veneros ligų ligoninė.

*Gydytojo Simono Volperto gyvenamasis namas Višinskio g.
Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

Kalbama, kad šį pastatą projektavo pasaulinė šlovės vokiečių architektas Erichas Mendelsohnas. (Jo žymiausias pastatas – Potsdamo fizikinė observatorija, turinti kitą, oficialų pavadinimą – Einštetino bokštas. Jame dirbo šio šimtmečio genijus Albertas Einšteinas). Gydytojas S. Volpertas Antrojo Pasaulinio karo metais buvo išvežtas į getą, Dahau ir Štuthofio koncentracijos stovyklą. Jo žmona Raisa Volpert, Odesos cukraus fabriko savininko dukra, Vokietijoje baigė konservatoriją. Ten pat, universiteto medicinos fakultete mokėsi jos vyras

šiaulietis Simonas Volpertas. Karo metu ji buvo kalinama Osvencime. Volpertams pavyko išgyventi, jie susitiko po karo savo name P. Višinskio gatvėje, kur apsikeitė meilės dienoraščiais rašytais mirties stovyklose (S. Volpertas mirė 1967 m. Palaidotas Donelaičio kapinėse) (57). Simono Volperito gyvenamasis namas yra ryškus konstruktyvizmo pavyzdys. Iš pirmo žvilgsnio nekrintanti į akis namą sudaro du vienas kitą dengiantys kvadratai bei jaukios vidaus erdvės. Dabar jame įkūrė Šiaulių apskrities žydų bendruomenė.

Adresas: P. Višinskio g. 24

V.1.3. Inžinieriaus V. Bitės gyvenamasis namas ir kiti jo projektuoti pastatai Šiauliuose

Po inž. K. Reisono miesto inžinieriumi (kas atitinka šiandienos miesto vyriausiojo architekto pareigybę) tapo Vladas Bitė (Bitis), 1930 m. pradžioje apsigynęs statybos inžinieriaus diplomą Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Technikos fakultete. Pirmą kartą su V. Bitės pavarde susiduriame 1931 m. gegužės mėn., kai jis prie „Kapitol“ kino teatro (Bažnyčios g., buvę statybininkų kultūros namai) Vasario 16-osios g. 48. pristato medinių dekoracijų sandėlį, pritaikydamas šias patalpas dramos teatrui. Tais pačiais metais šv. Juozapo draugijos vieanaaukščiuose namuose, buvusiuose Dvaro g., įrengia kino teatrą „Triump“.

Atvirukas. 51. 6.1. Lietuvių Tautininkų Sąjungos/Šiaulių Apskrities Namai/Šiauliai, Aušros alėja 21 a./ Reklaminis tekstas (nepateikiamas). Tautininkų namai pastatyti 1934 m. dab. Aušros Al. 21. Projekto autorius – inžinierius Vladas Bitė. P. 336

Vėliau jis suprojektavo ir pastatė nemažai pastatų: senelių prieglaudą Rėkyvoje, pradžios mokyklą Aušros alėjoje, kur antrame aukšte ir palėpėje įsikūrė „Aušros“ muziejus, Aušros

alėja 47 ir senelių prieglauda Rėkyvoje, (dab. Pagrindinė mokykla). Tautininkų rūmus, Apygardos ligonių kasą, nuosavą namą ir kt. Šie projektai apibūdina V. Bitę jau kaip naujos estetikos propaguotoją, subtilių proporcijų ir formų meistrą (7).

1934 m. Aušros alėja 21 pastatomi Tautininkų namai, kuriuose dar telpa „Mūsų krašto“ redakcija, „Vilties“ spaustuvė, Valstybinis centrinis knygynas. Netgi šiame moderniam kvartale greta vėlesnių namų pastatas išsiskiria grakščia elegancija, gyva asimetriška tūrių struktūra, architektūrinė jo puošmena – įstiklintas kampas, užbaigtas laiptuota sienute. (Šiuo metu pastate įsikūręs Šiaulių raj. Kultūros skyrius). Apie 1934 m. pastatytas ir asmeninis V. Bitės namas. Aušros al. 15a, pasižymintis nauja estetika, subtiliomis formomis ir proporcijomis.

*Vlado Bitės gyvenamas namas Aušros alėjoje.
Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

Greta jo Aušros alėja 15 nugriautų Vartotojų bendrovių sąjungos namų vietoje 1936 m. pastatyta Apygardos ligonių kasa. Fasaduose pasikartoja vertikalūs į juostas įgilintų abiejų aukštų langų ir ištisinių tarplangių – briaunų motyvas. Pastate dabar įsikūręs Šiaulių miesto Kultūros skyrius ir kitos kultūrinės įstaigos.

Stambiausias ir svarbiausias objektas – Apskritis valdybos rūmai Vilniaus g. 263. (Sukilėlių g.), suprojektuoti 1933 m., pastatyti 1935 m. Kubatūra – 2786 m², kaina 103 890 litų. Rūmai dviaukščiai, kampinio plano, savo struktūra iš principo panašūs į Rėkyvos prieglaudą, tik užapvalinta kampinė dalis (vestibiulis) – uždara. Eksterjero kompozicija ritminga – nedideli langai sparnuose įjungti į horizontales, kampinio fasado briaunos – piliastrai ir aukšti langai akcentuoja vertikalumą. Įėjimą pabrėžia platūs paradiniai laiptai. Sklype (3 ha 1037 m²) buvo užveistas medelynas, kurio sodiniais ketinta apšodinti apskritis

vieškelius (7). V. Bitės pastatams būdinga ryškių tūrių ir linijų, simetrijos ir asimetrijos darna. Konstruktyvistinės, estetizuotos V.Bitės nuostatos atliko, o gal ir inspiravo kitų antrojo dešimtmečio pastatų projektavimą ir statybą (54).

Adresas: V. Bitės gyvenamas namas Aušros alėja 15a.

V.1.4. Brolių Mordelių gyvenamasis namas

Priešais Šiaulių miesto Centrinį paštą Aušros alėjos ir Dvaro gatvių sankryžoje stovi 4-ių aukštų mūrinis namas (22). Didmiesčio standartus atitinkantis Mordelių namas pastatytas 1938 metais (7). Projekto autorystė nėra tiksliai nustatyta – minimas Anatolijus Rozenbliumas (54).

Tai buvo bene didžiausias gyvenamasis namas mieste: keturių aukštų (planai kartotiniai), sekcijinis (abi sekcijos turi savas laiptines). Namas buvo įrengtas pagal paskutinę to meto technikos madą: butai su patogumais, pagalbinėmis patalpomis (7). Šis keturaukštis monolitiškas pastatas tuo metu susilaukė kritikos dėl langų formos ir monotoniško jų išdėstymo (54). Mordelių name priešais centrinį paštą veikė pirmasis Lietuvoje liftas (62). Broliai Mordeliai buvo avalynės fabriko „Batas“ administratoriai (7).

Adresas: Aušros al. 11/13

*Brolių Mordelių gyvenamasis namas Aušros alėjoje.
Fotografija Vyt. Butvilo. 2007 m.*

V.2. Visuomeninės paskirties pastatai

V.2.1. Apygardos teismo rūmai

Konstruktivinės, estetizuotos V. Bitės nuostatos atliko, o gal ir inspiravo kitų antrojo dešimtmečio pastatų projektavimą ir statybą (54). Be to, Šiauliams projektavo ir kauniečiai. Apygardos Teismo rūmus (Aušros al. 19, VRS) suprojektavo inž. K. Kriščiukaitis. Jų statyba 1934 m. (nugriautų Šiaulių Ekonomijos administracijos namų vietoje) vyko dviem etapais: 1934 m. rudenį patvirtinus projektą pradėta Šiaulių rinktinės statyba, tačiau žiemą nuspręsta, kad Šiaulių užmojis per platus ir rūmus reikia pritaikyti realesniam tikslui: Valstybės teatrui, Divizijos štabui ar apygardos teismui. Pasirinktas paskutinis pasiūlymas, ir 1935 m. rudenį tvirtinamas perdirbtas projektas. Tų metų Šiauliams tai jau iš tiesų didelis statinys: trijų aukštų L formos, ilgasis korpusas – 44 m, trumpasis 27 m. ilgio, korpusų plotis – 17 m. Pastato paskirtį perteikė monumentalė, statiška architektūra. Vidinė dalis kiek įgilinta, sugrupuotus langus atsveria lygios plokštumos, iškeltas masyvus cokolis, sujungiantis su aukštu aptakiu portalu (7). Pastatas tampa Aušros alėjos pradžios vaizdine dominante (54). Šiame pastate iki 1940 metų dirbo Apygardos teismas. Jis buvo pastatytas nugriovus Šiaulių ekonomijos pastatą. Prieš I-jį Pasaulinį karą čia veikė 4 klasių mokykla berniukams, II-jo Pasaulinio karo metais čia buvo vokiečių srities komisariato buveinė. Šiandien šiame pastate įsikūręs Šiaulių miesto vidaus reikalų skyrius.

Adresas: Aušros al. 19

*Buvę apygardos teismo rūmai Aušros alėjoje.
Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

V.2.2. Ligonių kasos rūmai

1937 m. buvo pastatyti erdvūs Šiaulių apygardos Ligonių kasos rūmai, inž. V. Bitė, į kuriuos persikėlė ne tik Ligonių kasos administracija, bet ir sveikatos centras.

Namo fasaduose pasikartoja vertikalus įgilintų abiejų aukštų langų ir išsisiužusių tarplangių – briaunų motyvas. Šiaulių Apygardos Ligonių kasa pradėjo veikti nuo 1928 m. Jos ribos buvo Šiaulių m. ir apskritis, Raseinių valsčius ir Kėdainių apskrities valsčiai. Valdybos pirmininkas ir jos organizatorius buvo inž. V. Bielskis. Ligonių kasos direktoriumi buvo J. Sondeckis. Pagal ligonių kasos įsakymus socialinis draudimas darbininkams buvo privalomas. Draudžiamų asmenų socialinio draudimo mokesčius sudarė 3% pagrindinio darbo užmokesčio. Apdraustieji, išbuvę nariais ne mažiau kaip mėnesį ir sirgę, iš ligonių kasos galėjo gauti nemokamą medicinos pagalbą: gydymą namie, dantų gydymą, protezus. Ligonių kasos valdyba apmokėdavo gydytojų, ligoninių sąskaitas, nustatydavo gimdymo ir laidotuvių pašalpas. Šiaulių sveikatos centras, įsteigtas 1933 m. Centras iš Ligonių kasos gavo veltui patalpas, kurą, elektros apšvietimą. Jo tikslas buvo globoti kūdikius, vaikus ir motinas, kad auganti karta būtų sveika ir stipri (56).

Adresas: Aušros al. 15

*Fotografija. Ligoniu kasu pastatas. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.
Fotografas nežinomas.*

V.2.3. Pašto rūmai

Pirmasis paštas Šiauliuose buvo pastatytas 1852 m. Tilžės gatvėje, prie Prisikėlimo aikštės, toje vietoje, kur dabar stovi buvę Projektavimo instituto rūmai. Dabartinis paštas, esantis Aušros alėjoje, statytas prieš 67-ius metus, miško medžiagos sandėlio vietoje.

Prancūzų kilmės architektas Žozefas Pusje (Poussier) suprojektavo Šiaulių pašto stotį, pastatytą Turgaus aikštėje (22).

Aušros al. (Dvaro g.) 1938 m. pradėta didžiulių keturaukščių Pašto rūmų statyba. Manoma, kad juos, kaip paštą projektavo inž. K. Duž-Dunauskas. Plokšti fasadai, tankus, monotoniškas langų ir vertikalių tarplangių pasikartojimas sukelia monolito išpūdį, cokolinis aukštas ir didingas portalas, į kurį įtraukti platūs laiptai, apdailinti akmens plokštėmis (7).

Štai ką apie jų statybą rašo 1938 m. birželio 2 d. „Lietuvos žinios“.

„1938 m. gegužės 19 d. įvykusiose varžytinėse Šiaulių pašto rūmų statybą paėmė rangovai Kaplanas ir Romas už 747 440 litų. Varžytines turės patvirtinti susisiekimo ministeris, o po to prasidės statybos darbai. Visa statyba turės būti baigta per 14-ka mėnesių iki 1939 m. rugpjūčio 1d. (22). Pastato projektą sudarė – Pašto valdybos inžinierius K. Duž-Dunauskas (21). Rūmai bus trijų aukštų ir užims kone pusę Aušros alėjos kvartalo tarp Dvaro ir Varpo gatvių“.

1939 m. rugsėjo 18 d. paštas persikėlė į naujuosius rūmus, kur jam buvo skirti 2 aukštai, o trečiajame – laikinai įsikūrė Prekybos institutas. Tuometiniai pašto rūmai – buvo didžiausias pastatas Šiauliuose, ir puošė visą miestą, o ypač Aušros alėją. Pradėjus veikti paštui, į Šiaulius perkelta dalis senosios Kauno telefono stoties įrengimų, o Šiaulių telefonai „Katarinkos“ buvo atiduoti į provincijos miestelius. 1940 m. kovo 29 d. pašte pradėjo veikti nauja telefono stotis, kurios įrengimas kainavo 575 000 litų.

1940 m. balandžio 13 d. įvyko naujųjų pašto rūmų šventinimo iškilmės, į kurias atvyko Susisiekimo ministras J. Masiūnas, pašto valdybos direktorius V. Birutavičius ir kiti svečiai.

*Buvę Šiaulių pašto rūmai. Dab. Šiaulių centrinis paštas Aušros alėjoje.
Vaizdas nuo Dvaro g. Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

Tarpukario Lietuvoje Šiauliuose buvo vienas paštas, 2-i pašto agentūros, 1-as pašto punktas. Pašto materialinę bazę sudarė penki telegrafo aparatai. 1938 m. mieste buvo 700 telefonų ir 2152 radijo aparatai. Tik 165 radijo aparatus turėjo darbininkai.

Įvedus Sovietinę valdžią, pašto patarnavimai atpigė ir žymiai išsiplėtė. Telefonų abonentų skaičius padidėjo iki 1000.

Antrojo Pasaulinio karo metais vokiečiai padarė daug žalos ir Šiaulių paštui. Traukdamiesi jie išvežė pagrindinę aparatūrą, o ko nespėjo pagrobt, sudaužė. Todėl pokario metais reikėjo įdėti daug triūso, kol ryšių patarnavimai išaugo iki šiandienini lygio (22).

Įdomu, kad pagal tradiciją, nuo centrinio pašto buvo numeruojamas kelių kilometražas. Berods ši tradicija yra išlikusi ir dabar (61).

Statinys priklauso konstruktyvizmo stiliui. Pastato fasadas plokščias. Plokščią pastato fasadą juosia monotoniškas langų ir vertikalių tarplangių pasikartojimas. Cokolinis aukštas pasižymi didingu portalu. Į pastatą veda platūs įgilinti laiptai.

Adresas: Aušros alėja Nr. 42

V.2.4. Prekybos instituto rūmai

Prekybos instituto rūmai Vytauto g. (buvęs Pedagoginis institutas, dab. Šiaulių Universitetas) pastatyti 1939 m. pagal inž. E. Manomaičio projektą (Jis rengė vidaus planavimą ir statybai vadovavo), jau statybos metu pritaikytas atkeltam iš Klaipėdos Prekybos institutui (1941 m.).

*Prekybos instituto rūmai. Dab. Šiaulių universiteto pastatas.
Vaizdas nuo Vytauto g. Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

Vokiečiams užgrobus Klaipėdą, iš ten reikėjo evakuoti Prekybos institutą, tad nebaigtas pastatas skubiai pritaikytas mokymo reikmėms. Iš tiesų rūmų asketiška architektūra labiau atitinka dabartinę paskirtį nei derėtų viešbučiui. Ramus, ritmingas pasikartojančių elementų dėstymas, cokolio jungimas su portalais – būdingas jau ankščiau minėtų visuomeninių pastatų eksterjerų komponavimo bruožas (7).

Pastato fasadas suskaidytas stačiakampių langų nišomis, tarp langų – vertikalios mentės (lizenos). Pastate vyrauja ritmingas langų ir menčių pasiskirstymas. Pastato cokolis jungiamas su karnizu. Pastate išryškintas portalas. Prekybos instituto aktų salėje buvo įrengtos pirmosios naujos technologijos gelžbetonio lubos (58).

Adresas: P. Višinskio g. 25

V.2.5. Šiaulių miesto ligoninė

Iki XVI a. pradžios mažai yra žinių apie Šiaulius ir miesto gyventojų sveikatos apsaugą. Užregistruoti faktai, kad 1610, 1630, 1652, 1661, 1701, 1849 metais Šiauliuose siautė maras, 1793 m. – vidurių šiltinė, o 1848 m. miestą nusiaubė choleros epidemija.

Nėra abejonės, kad mieste egzistavo špitolė, turėjusi gydymo įstaigos charakterį. 1908 m. Varšuvoje išleistoje knygoje „Zapiski a dziejov špitalnictva v davnej Polše“ nurodoma, kad Šiauliuose XVIII a. prie parapijos bažnyčios veikė špitolė. Centriniam Valstybiniam Istorijos archyve Telšių R. K. vyskupijos 1843 m. fonde aprašomos jos patalpos. Kada ši špitolė įsteigta žinių nerasta, tačiau reikia manyti, kad ji turėjo būti anksčiau negu Joniškėje, kur špitolė veikė nuo 1623 m.

Pirmasis gydytojas Šiauliuose buvo J. Volanskis, atvykęs iš Gardino. Jis įsikūrė čia pagal 1777 m. gruodžio 12 d. sudarytą su juo Šiaulių Ekonomijos kontraktą, pasirašytą Lietuvos karališkųjų dvarų administratoriaus A. Tyzenhauzo. J. Volanskio apsigyvenimas Šiauliuose susijęs ir su pirmosios miesto vaistinės atsiradimu: jis savo namuose laikė vaistinę, kurioje pats ruošdavo vaistus pacientams (22).

Pirmoji ligoninė Šiauliuose įsteigta 1843 m. grafo Zubovo dvaro mediniame pastate. Po I-ojo Pasaulinio karo ji įsikūrė buvusios žydų ligoninės (įsteigtos 1890 m.) pastate, Vytauto gatvėje, kur dabar yra senoji poliklinika. Šiaulių miesto gydytoju, 1844-1855 m., buvo medicinos daktaras Konradas Dimitrijevičius Gartmanas. Jis buvo ir pirmasis Šiaulių ligoninės vedėjas. Prieš I-įjį Pasaulinį karą, ligoninei vadovavo gydytojas Šup. 1912 m. ligoninėje buvo chirurginės, vidaus, gimdymo ir užkrečiamų ligų lovos. Mieste ir apskrityje buvo išplitusi

trachoma. Gydytojas Petras Avižonis, dirbęs Šiauliuose nuo 1911 m. iki 1918 metų šimtus žmonių išgelbėjo nuo aklumo. Su trachoma mieste kovojo ir Šiaulių okulistas Cumftas, nuo 1894 m. vadovavęs skrajojančiais okulistų brigadai. Prieš I-jį Pasaulinį karą veikė jo privati akių ligoninė, įsikūrusi dabar tebestovinčiame 2-jų aukštų pastate, Vasario 16-osios ir Trakų gatvių kampe.

1915 m. balandžio 26 d. prasidėjo pusketvirtų metų trukusi vokiečių okupacija. Šiaulių miestas liko beveik be gydytojų, nes žydų tautybės gydytojai, caro įsakymu, turėjo skubiai evakuotis. 1921 m. gruodžio 21 d. buvo atidaryta odos ir veneros ligų ambulatorija, kurią organizavo ir kurioje iki 1951 metų dirbo gydytojas S. Volpertas. 1923 m. ligoninės vedėjas Mickus ligoninėje įrengė savo rentgeno kabinėtą. 1933 m. buvo atidaryta kovos su džiova draugijos Šiaulių skyriaus tuberkuliozinė ambulatorija (58).

1933 metais nupirkus privatų namą, buvo nutarta jį tinkamai atremontavus, paversti į akių, ausų, nosies ir gerklės ligų ligoninę ir įsteigti savivaldybės vaistinę (60). Vieta pasirinkta senojo ir naujojo miesto susidūrimo zonoje. Šioje vietoje savivaldybė įsigijo beveik visą kvartalą tarp Vilniaus, Sukilėlių, Miglovaros ir Valančiaus gatvių užimančių apie 3 ha ploto sklypą, parceliuojant buvusio Gubernijos dvaro žemę. Didesnė iš pietų pusės sklypo dalis skiriama didžiulei ligoninei statyti, kurios projektas jau paruoštas (59).

Štai ką rašė „Šiaurės Lietuva“ 1933 12 03 Nr. 49 straipsnyje „Nauja ligoninė jau atidaroma“. „Šiaulių apskrities savivaldybės akių, ausų, nosies ir gerklės ligoninė bus atidaryta savuose kapitaliai moderniškai išremontuotuose, namuose gruodžio 5 d. 10 val. Į atidarymo iškilmes kviečiami sveikatos departamento direktorius dr. Maciūnas ir medicinos skyriaus viršininkas dr. Katilius ir tos srities profesoriai ir docentai. Be to, visa eilė Šiaulių miesto ir apskrities gydytojų“ (60).

1938 m. naują 300 lovų miesto ligoninę apsiėmė statyti miesto ir apskrities savivaldybių paragintas Raudonojo kryžiaus Šiaulių skyrius.

1939 m. rugsėjo 3 d. architektas V. Lansbergis-Žemkalnis suderino su miesto visuomenės atstovais paruoštą naujosios miesto ligoninės projektą. Tais pačiais metais prie Parodos aikštės (dabar V. Kudirkos g.) įkalti kuoliukai pamatams – pradėta nauja 300 lovų miesto ligoninės statyba. Baigta 1940 m. Gydymas miesto ligoninėje, kaip ir kitose medicinos įstaigose buvo mokamas. Už gydymą per parą ligoniai mokėjo: miestiečiai – po 6 lt., iš apskrities – po 7 lt., už operaciją – nuo 10 iki 150 lt., už gimdymą – 40 lt. Antrojo pasaulinio karo metais vokiečiai ligoninės pastate įsteigė savo kariuomenės ekipiruotės remonto įmonę „ABA“, kurioje dirbo 150 žydų iš geto (56). Besibaigiant Antrajam pasauliniam karui 1944 m. Respublikinė ligoninė

buvo užbaigta statyti (54, 21). <...> – anot autoriaus architekto. V. Lansbergio-Žemkalnio, nesilaikant pirminio projekto (7).

1940 m., okupavus sovietams, prie miesto ligoninės buvo prijungtos visos kitos ir privačios ligoninės. Įvestas nemokamas gydymas, ligoninės išplėtimui atiduodami 2-jų aukštų namai (59).

Statinys priklauso konstruktyvizmo stiliui. Yra išėsto stačiakampio simetriško plano. Pastato fasadas plokščias, suskaidytas stačiakampių langų nišomis. Plokščiaame pastato fasade vyrauja ritmingas langų ir vertikalių tarplangių pasikartojimas. Tarp langų – vertikalios mentės (lizenos). Pastato cokolis jungiamas su karnyžu. Pastate išryškintas portalas. Į pastatą veda įgilinti laiptai.

Adresas: V. Kudirkos g. 9

*Šiaulių miesto ligoninė. Dab. Šiaulių apskrities ligoninė
V. Kudirkos g. Fotografija Vyt. Butvilo 2007 m.*

VI. ANTROJO PASAULINO KARO PASEKMĖS ŠIAULIUOSE

Antrasis pasaulinis karas Šiaulius užklupo, vystymosi modernėjimo tarpsnyje (54).

Šiauliai po 1941 m. masinių gyventojų represijų, 1941-1944 metų vokiečių okupacijos ir karo sugriovimų dar negreit atsigavo (41).

Antrasis pasaulinis karas miestą nušlavė, galima sakyti, nuo žemės paviršiaus (3). Sugriauta labai daug – 85 % pastatų (54). Šiauliai, svarbus plentų ir geležinkelių mazgas, matyt, buvo pagrindinis atakų taikynys. Kita vertus, tie patys keliai padėjo atstatyti miestą ir skatino jo spartų augimą (3).

*Fotografija. Stoties pastatas, sugriautas 1944 m. Foto Stasys Ivanauskas.
Iš J.Janonio gimnazijos muziejaus rinkinių.*

*Fotografija. Miesto centras 1944 m., praūžus karui. Kairėje baltas namas – senasis
paštas. Foto Stasys Ivanauskas .Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.*

VII. IŠVADOS

Daug dalykų yra pamirštami arba juos negrįžtamai sunaikina laikas. Gyvybingiausia ir patvariausia iš mus pasiekusio kultūros palikimo yra tai, kas koncentruoja nuo mūsų tolstančių kartų išgyventą ir sukauptą patirtį, skatina mus giliau ją suvokti ir geriau išvelgti dabartį.

Jau daug metų dirbu Šiaulių „Aušros“ muziejuje, tad turėdamas galimybę susipažinti su fonduose sukaupta medžiaga pastebėjau, kad išsamaus leidinio, kuriame sukoncentruota informacija apie Šiaulių miesto architektūrą, nėra. Šį įspūdį sustiprino Šiaulių turizmo informacijos centre baigti gidų kursai. Todėl man kilo mintis, kad surinkus išsibarsčiusią įvairiuose leidiniuose medžiagą apie Šiaulių miesto vertingiausius architektūros statinius, išnagrinėjus ją, išsiaiškinus, kaip visuomenės vystymosi poreikiai įtakojo atskirų specifinių objektų atsiradimą (šventųjų apaštalu Petro ir Pauliaus katedra, senasis miesto kalėjimas, geležinkelio stoties rūmai, tardymo izoliatorius, bankas ir t.t.), būtų verta parašyti diplominį magistro darbą „Šiaulių architektūra - miesto istorijos liudininkė“ (raida iki 1945 m.). Šiuo savo darbu norėjau prisidėti prie Šiaulių miesto populiarinimo ir informacijos apie jį sklaidimo visuomenėje.

Iki šiol tokio apibendrinančio darbo apimančio istoriškai reikšmingiausius objektus Šiauliuose, savo paskirtimi ir funkcija susijusius su miesto bendruomene, nebuvo, išskyrus publikacijas, straipsnius, brošiūras, skirtas atskiriems architektūros objektams.

Ieškodamas ir lygindamas XVII a. Šiaulių architektūrą su XIX a. architektūra susidūriau su problema, kaip skirtingi laikmečiai skirtingai įtakojo architektūros vystymąsi. Šis mano darbas apima penkias epochas ir stilius, palikusius ryškius pėdsakus Šiaulių miesto architektūroje: renesansą, klasicizmą, istorizmą, modernizmą, konstruktyvizmą.

Savo darbe paminėjau įvairiu laiku statytus statinius, kurie vienaip ar kitaip įtakojo Šiaulių miesto istorijos vystymąsi. Tai pastatai, kurių fasaduose yra išlikę autentiškos detalės arba pastatai, kurie vėliau buvo iš dalies perstatyti, paaukštinti ir t. t.

Darbe rėmiausi Lietuvos autorių publikuota istorinių ir kultūrinių tyrimų medžiaga bei publikacijomis periodinėje spaudoje.

Iliustracijoms panaudojau 2006 m. išleistą Šiaulių „Aušros“ muziejaus atvirukų katalogą „Senieji Šiauliai atvirukuose 1902-1944“, o taip pat medžiagą iš Šiaulių J. Janonio gimnazijos muziejaus ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių, bei mano paties darytas fotografijas.

Manau, kad šis meno istorijos darbas aktualus tuo, kad jame atsispindi Šiaulių miesto istorija per architektūros raidą, nuo renesanso iki konstruktyvizmo laikotarpio. Vieni

urbanistinės struktūros komponentai išliko nepakitę nuo savo formavimosi pradžios iki mūsų dienų (jų vertė yra didžiausia). Kiti istorijos tėkmėje keitėsi, tačiau išlaikė daugelio epochų bruožus (jie irgi yra vertingi). Treti visiškai išnyko (kartu neteko ir urbanistinės – architektūrinės vertės).

Šiam meno istorijos darbui atlikti buvo taikoma aprašomoji hipotezės rūšis.

Magistro darbo rengimo metu įgijau kūrybinės, teorinės, praktinės patirties, kurią, tikiuosi, galėsiu realizuoti individualioje kūrybinėje veikloje.

Dairykimės, studijuokime aplinkinį pasaulį, stebėkime, kaip objektai siejasi vienas su kitu, kokios jų formos, kaip jie kontaktuoja tarpusavyje. Tada atrasime grožį mus supančioje aplinkoje, kuri kitiems atrodo neverta dėmesio. Išmokti matyti yra be galo svarbu, jei norime tuo ką matome ir žinome pasidalyti su kitais.

VIII. CONCLUSIONS

A lot of things are forgotten or they are destroyed by time. The most vital and stable cultural heritage that has reached us is the one which concentrates the experience of our receding generations, encourages us to realize it deeply and to better envisage the present.

I have been working in Šiauliai “Aušros“ museum for a long time. Having the opportunity to get acquainted with the material accumulated in the funds I have noticed that there is no comprehensive publication with the information on the architecture of Šiauliai city. The guide courses finished in the centre of Šiauliai tourism information have strengthened this impression. That is why it occurred to me that having collected the material on the most valuable architectural buildings of Šiauliai city scattered in various publications, analyzed it, found out how the needs of the society’s development influenced the coming of separate specific objects (the Cathedral of Saint Apostles Peter and Paul, the old prison of the city, the house of the railway station, the inquisitional ward, the bank, etc.), it would be useful to write the master thesis “Šiauliai Architecture – the Witness of the City’s History” (the development until 1945). With the help of this work I wanted to contribute to the popularization of the city and to the spread of the information about it in the society.

There has been no resumptive work on historically the most significant objects in Šiauliai, related to the city’s community according to the purpose and function, except for publications, articles, brochures dedicated to separate architectural objects.

Seeking and comparing Šiauliai architecture of the 17th century with the architecture of the 19th architecture I have faced the problem how different times differently influenced the development of architecture. This work includes five eras and styles which left deep traces in the architecture of Šiauliai city: renaissance, classicism, historicism, modernism, constructionism.

I have mentioned the buildings built in various times which one way or another influenced the development of the history of Šiauliai city. These are the buildings which facades still have authentic details or the buildings which later were partly rebuilt, etc.

In the work I referred to the material of historic and cultural research published by Lithuanian authors and publications in the periodic press.

As illustrations I have used the postcard catalogue “Old Šiauliai in Postcards from 1902 till 1944” published by Šiauliai “Aušros“ museum in 2006, the material from the collections of

the museum of Šiaulių J. Janonio gymnasium and Šiaulių “Aušros“ museum as well as the photographs made by myself.

In my opinion, the work of art history is relevant in such a way that it reflects the history of Šiauliai city through the development of architecture, from renaissance till constructionism. Some components of the urbanism structure have remained unchanged from the beginning of their formation until nowadays (their value is the biggest one). Other components have changed in the current of history but they have retained the features of many eras (they are also valuable). The rest components have completely disappeared (they have lost the value of urbanism – architecture).

The descriptive hypothesis has been applied to the work of art history.

While writing the work I have acquired the creative, theoretical, practical experience which, I hope, could be realized in the individual creative activities.

Let us look round, study the surrounding world, observe how objects are connected, what their forms are and how they correlate together. Then we will find the beauty in the environment surrounding us which is not noticeable by others. It is very important to learn to see if we want to divide with other people what we see and know.

IX. Terminų žodynis

Antablementas – kolonų palaikoma sienos dalis. Ją dažniausiai sudaro architravas, frizas ir karnizas.

Apsida – pusapvalė, daugiakampė, kartais stačiakampė rytinė bažnyčios dalis.

Architravas – apatinė antablemento dalis, kurią sudaro nuo kolonos iki kolonos uždėtos sijos.

Baliustrada - balkonų, laiptų, parapetų užtvara, sudaryta iš profiliuotų stulpelių. (baliustrų), sujungtų turėklų juosta.

Bazilika - pailgos stačiakampės formos pastatas, stulpų, kolonų, piliorių eilėmis padalintas į tris ar penkias išilgines navas; pailga bažnyčia su aukštesne ir platesne centrine nava ir žemesnėmis bei siauresnėmis šoninėmis navomis.

Cokolis – viršžeminė pamato dalis; apatinė kiek praplatinta sienos ar kito elemento dalis.

Frizas - antablemento vidurinė dalis, esanti tarp architravo ir karnizo, dažniausiai puošiama ištisiniu ornamentu.

Frontonas – trikampio formos pastato fasado dalis virš antablemento.

Juosta – nedaug išsikišęs, horizontalus, platus ir tiesus architektūrinis profilis.

Kapitelis – kolonos, piliastro ar pilioriaus viršutinė praplatinta ir profiliuota dalis, į kurią remiasi architravo sija ar arkos pėda.

Karnizas – viršutinė praplatinta juostos pavidalo profiliuota sienos (antablemento) dalis, apsauganti sieną nuo lietaus vandens; būna tarpaukštinių ir kitokių karnizų.

Katedra – svarbiausioji vyskupijos bažnyčia; vyskupo bažnyčia.

Kolona – vertikali atrama, palaikanti siją, antablementą arba arkos pėdą ir paprastai sudaryta iš bazės, liemens ir kapitelio.

Kontraforsas – pastorinimas, daromas sienos išorėje, dažniausiai tarp langų, jai sustiprinti ir skliauto skėtimo jėgoms perimti.

Kryžmė – centrinės navos ir transepto susikirtimo perimetras (erdvė).

Kupolas – pusrutulinis skliautas.

Liunetas - nedidelis skliautas, statmenai iš šono susikertantis su patalpą perdengiančiu pagrindiniu skliautu. Jame įstatoma pusapvalio lango viršutinė dalis.

Mentė – nedaug išsikišusi, nadekoruota, vertikali sienos juosta.

Narteksas – krikščionių bažnyčios stačiakampis, erdvus prieangis prie pagrindinio įėjimo.

Nava – bažnyčios vidaus išilginė dalis nuo nartekso iki transepto ir presbiterijos, tarp kolonų eilės ir sienos bei tarp dviejų kolonų eilių. Būna centrinė, šoninė, skersinė (transeptas), aplinkinė (deambulatorijus) navos.

Piliastras – vertikalus, stačiakampis sienos pastorinimas, imituojantis orderinę koloną ir išsikišantis iš sienos iki ketvirčio kolonos skersmens.

Piliorius – masyvi atrama, laikanti arkas ar skliautus.

Plintas – žemutinė, kiek išsikišusi kolonos, pilioriaus bazės dalis.

Portalas - architektūriškai apipavidalintas įėjimas į pastatą.

Presbiterija – bažnyčioje vieta prie didžiojo altoriaus.

Reljefas – skulptūriškas puošybos elementas su įdubusiomis ir išsikišusiomis dalimis.

Rizalitas – šonuose nuo pagrindinio korpuso esančios atsikišusios pastato dalys.

Sandrikas – trikampis, juostinis ar segmentinis karnizėlis virš lango.

Transeptas – bažnyčios skersinė nava, statmenai susikertanti su išilginėmis navomis.

X. Nuorodos

Įvadas

1. Ramon Rodriguez Llera (2006). / Trumpa architektūros istorija. Vilnius, p. 5.
2. Lietuvos architektūros istorija (1987). Tomas I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. / Redkol.: Minkevičius J. (moksl. red.) ir kt. Vilnius, p. 5.
3. Rimkus V. (1986). Miesto istorija architektūroje. // Kultūros barai Nr. 9, p.23.
4. Bilevičius P. (1972). / Šiauliai. Vilnius, p. 2-3, 17.
5. Baliutavičienė S., Baliutavičius V. (1999). / Šiaulių istorija (iki 2000 metų). Vilnius, p. 155-156.
6. Batūra R. (1983). Pirmasis Šiaulių paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. // Raudonoji vėliava 09 15 Nr. 182, p. 2-3.
7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai. Vilnius, p. 168-169.
8. Puzinas J. (1930). Šiaulių miestas. // Šiaulių kraštyros draugijos leidinys (Istoriniai bruožai), p. 1.
9. Miškinis A. (1986). Šiaulių urbanistinės raidos bruožai. // Raudonoji vėliava 10 31 Nr. 217, p. 2-3.
10. Miškinis A. (1986). Šiaulių urbanistinės raidos bruožai. // Raudonoji vėliava 11 04 Nr. 219, p. 2-3.
11. Tyla A. (1984). Šiauliai ir jų apylinkės karo su švedais (1655-1660) metu. // Raudonoji vėliava 11 28 Nr. 236, p. 2-3.
12. Tyla A. (1989). Šiauliai karo su švedais (1655-1660) metu. // Kraštyra. Nr. 23. Vilnius, p. 14-15.
13. Puronas V. (2007). / Brangus paukštis feniksas. Tomas I. Įdomioji Šiaulių istorija. Šiauliai, p. 380.
14. Jurginis J. (1978). / Lietuvos valstiečių istorija (Nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo). Vilnius, p. 182, 184-185.

Renesansas

15. Tarptautinių žodžių žodynas (1985). / Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius, p. 422.
16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII-XX a.). Vilnius, p. 45, 56.

Šv. Petro ir Povilo bažnyčia

17. Levandauskas V. (1988). / Šiaulių renesanso paminklas. Vilnius, p. 3-4, 7-12, 15, 17-18, 20-22, 24, 26-29, 31-35, 56, 59, 61.

18. Kryževičius V. (1984). Miestiečių kova dėl miesto teisių. // Raudonoji vėliava 10 02 Nr.196, p. 2-3.

19. Gasperaitis G. (1994). Bažnyčios architektūrinių formų simbolika. // Kultūros barai Nr. 2, p. 49-53.

20. Levandauskas V. (1986). Unikalus Renesanso ir manierizmo paminklas. // Statyba ir architektūra Nr. 9, p. 22.

16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII – XX a.). Vilnius, p. 67 .

Klasicizmas. XVIII a. 70 - jį m. – XIX a. vid.

15. Tarptautinių žodžių žodynas (1985). / Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius, p. 246.

16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII-XIX a.). Vilnius, p. 86-88, 95.

41. Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.) (1991). / Redaktorius A. Gumuliauskas. Šiauliai, p. 48-49.

Buvusi miesto rotušė

21. Knizikevičienė B. (1987). / Šiaulių kultūros raida 1236 – 1986 m. (Datų ir faktų rinkinys). Šiauliai, p. 26.

22. Darbutienė D. Knizikevičienė B. Rinkūnienė E. (1985). / Kapsuko V. gatvė Šiauliuose. Šiauliai, p. 21.

23. Duomenys paimti iš paminklo paso, p. 1.

Šiaulių buvusio dvaro (Didždvario) sodybos fragmentai

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.) Vilnius, p. 214.

25. Rimkus V. (1995). Rūmai miesto parke. Zubovai ir Lietuva. // Konferencijos medžiaga. Šiauliai, p. 9-11.

26. Jocys V. (1994). / Didždvario dvaras Šiaulių m. Istoriniai tyrimai. UAB „Historia“. Vilnius, p. 3, 5, 7, 9, 11-16.

Senasis miesto kalėjimas

27. Bulzgis S. (1994). Iš kalėjimo išleido daugiau kaip 300 pasmerktųjų. // Šiaulių naujienos. 02 03 Nr. 23, p. 4.

28. Jacovskis E. (1965). / Už grotų. Iš buržuazinės Lietuvos kalėjimo istorijos. Vilnius, p. 126-127.

29. Bulzgis S. (1985). / Šiauliai. Mažasis vadovas. Vilnius, p. 8.

30. Lietuvos architektūros istorija (1994). Tomas II. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio. m. / Redkol.: Jankevičienė A. (red. koleg. pirm.) ir kt. Vilnius, p. 214.

Istorizmas.

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 89.

16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII-XX a.). Vilnius, p. 98.

Visuomeninės paskirties pastatai:

Geležinkelio stoties rūmai

31. Petuchovskis A. M., Kostinas A. I. (1971). / KSM-TRS Pabaltijo geležinkelis. Šiaulių stotis 1871-1971. Šiauliai, p. 1-10, 13, 16-17.

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 207-208.

4. Bilevičius. P. (1972). / Šiauliai. Vilnius, p. 17.

Fabrikai:

Ch. Frenkelio odų fabrikas

32. Laumakys A. (1930). Ch. Frenkelio garinis odų fabrikas. // Naujas žodis Nr.1, p. 20.

8. Puzinas J. (1930). / Šiaulių miestas. Šiaulių kraštotyros draugijos leidinys, p. 34

33. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1975-1975, ŠAM, IA Vilniaus g. Nr. 2/34 p. 69

A. Gricevičiaus saldainių fabrikas „RŪTA“

34. Peleckis-Kaktavičius L. (2004). / Vizitinė kortelė. Antano Gricevičiaus Lietuvių saldainių fabrikas „Rūta“ istorija ir dabartis. Šiauliai, p. 16, 19-20.

35. Balčiūnas D. (1998). / A. Gricevičiaus lietuvių saldainių fabrikas „Rūta“. Trumpa istorinė ir veiklos apžvalga 1913-1998 m. Šiauliai, p. 13.

M. Iserlio tabako fabrikas

36. Zdzikauskis V. (1938). Šiaulių miesto ir apygardos kronologija. / Šiaulių metraštis Nr. 5, p. 157.

Šiaulių tardymo izoliatorius

37. Barisaitė R. (1981). / Šiaulių tardymo izoliatorius. Istoriniai tyrimai. Šiaulių m. Paminklotvarkos tarnyba, p. 1.

Lietuvos bankas

38. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Nr. 2/34 Dvaro g., p.129-131

Gimnazijų pastatai:

Šiaulių berniukų gimnazija

39. Krivickas J. (1991). / Šiaulių berniukų gimnazijos – J. Janonio vidurinės mokyklos istorija (1851-1991). Kaunas, p. 5-6, 40.

3. Rimkus V. (1986). Miesto raida architektūroje. // Kultūros barai Nr. 9, p. 25.

Šiaulių mergaičių gimnazija

29. Bulzgis S. (1985). / Šiauliai. Mažasis vadovas. Vilnius, p. 51.

40. Girčius V. (1993). Stiprybės semiamės iš praeities. // Šiaulių kraštas 10 16 Nr. 197, p. 5.

41. Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.) (1991). / Redaktorius A. Gumuliauskas. Šiauliai, p. 107.

42. Mokykla prie kaštonų alėjos 1898-1998. (1998). Atsiminimai. Šiauliai Didždvario vidurinė mokykla. / Sudarytoja ir leidybos vadovė Žukauskaitė L. Šiauliai, p. 9-10, 13-14, 16-19.

43. Rimkus J. (1990). Pirmieji Šiaulių Lietuviškosios gimnazijos metai. // Varpai Vilnius, p. 135.

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III . Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 211-212.

Talmud-Toros mokykla Šiauliuose

24. Lietuvos architektūros istorija. (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 211-212.

44. Žydų gimnazija naujose patalpose (1934). // Šiaulių kraštas 02 11 Nr. 6, p. 12.

Gyvenamieji namai

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 213-214.

Kulto pastatai:

Cerkvės

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 318-323, 324.

45. Jankevičienė A. (1994). Cerkvės – netyrinėtas Lietuvos istorizmo architektūros tipas. // Kultūros barai Nr. 4, p. 67-69.

46. Laukaitytė R. (2001). Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918 -1940 m.: Kova dėl cerkvių. // Lituanistica Nr. 2 (46), p. 15.

Šiaulių Šv. Jurgio bažnyčia

47. Mons. Bitvinskas A. (Monsinijoras) (1995). Šiaulių šv. Jurgio bažnyčios istorija. Šventasis Jurgis ir rankšluosčiai. // Konferencijos medžiaga. / Sudarytojas ir dailininkas A. Vasiliauskas. Šiauliai, p. 8-10, 12.

Šv. Petro ir Povilo stačiatikių parapijos cerkvė

48. Stanelis A. (1992). Cerkvė prie judraus kelio. // Šiaulių naujienos 03 11. Nr. 48, p. 11.

41. Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.) (1991). / Redaktorius A. Gumuliauskas. Šiauliai, p. 263.

49. Rimkus V. (1999). Cerkvė ir bažnyčia. // Šiaulių kraštas 05 27. Nr. 121, p. 16.

21. Knizevičienė B. (1987). Šiaulių kultūros raida 1236-1986 m. (Datų ir faktų rinkinys). Šiauliai, p. 28.

Sinagogos

24. Lietuvos architektūros istorija. (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 326-328, 335-336.

50. Rimkus V. (1994). Prie Prūdelio – sinagoga. // Šiaulių naujienos 10 08 Nr. 197, p. 11.

33. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1975-1975, ŠAM, IA Vilniaus g. Nr. 2/34 p. 69

51. Tolvaišienė-Lukšionytė N. (1990). Namas prie fabriko Vilniaus gatvėje. // Varpai Vilnius, p. 126-129.

Modernizmas ir kitos XX a. pradžios kryptys

16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII – XX a.). Vilnius, p. 107.

Ch. Frenkelio rūmai (Secesija)

51. Tolvaišienė-Lukšionytė N. (1990). Namas prie fabriko Vilniaus gatvėje. // Varpai Vilnius, p. 126-129.

52. Kirkutis V. (1993). Šiauliai, Vilniaus gatvė Nr. 74. // Šiaulių kraštas 04 10. Nr. 66, p. 4.

53. Lipšic L. (1993). Frenkelio rūmai: bandymas praskleisti užmaršties šydą. // Šiaulių kraštas 05 08. Nr.85, p. 4.

Šiaulių architektūros raida tarpukario metu:

Konstruktyvizmas

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 94-96.

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, Vilnius, p. 168-169, 171-173.

16. Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII – XX a.). Vilnius, p. 110.

Gyvenamieji namai

24. Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 215.

Venclauskių namas

3. Rimkus V. (1986). Miesto istorija architektūroje. // Kultūros barai Nr. 9, p. 25.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 95.

55. Duomenys paimti iš kultūros vertybės dosjė, p. 1.

Inžinieriaus V. Bitės gyvenamasis namas ir kiti jo projektuoti pastatai Šiauliuose

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, Vilnius, p. 171-173.

54. Rimkus V. (1986). Šiauliai tarpukaryje. // Kultūros barai Nr. 9, p. 94.

56. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Nr. 2/34 Aušros alėja. p.106.

Gydytojo Simono Volperto gyvenamasis namas

57. Levitas E. (1989). Apie vertybę, kurios nežinojo Lietuva. // Šiaulių naujienos 09 20. Nr. 186. p. 2.

Brolių Mordelių gyvenamasis namas

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, Vilnius, p. 174.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 94.

62. Baliutavičius R. (2007). Vilius Puronas: Gyvenu savame mastelyje. // Šiaulių naujienos. 11 13 Nr. 260, p. 9.

Visuomeninės paskirties pastatai:

Apygardos teismo rūmai

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, p. 174.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 95.

Ligonių kasos namai

56. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Nr. 2/34 Aušros alėja. p.106.

Šiaulių pašto rūmai

22. Darbutienė D. Knizikevičienė B. Rimkūnienė E. (1985). / Kapsuko V. gatvė Šiauliuose. (Kraštotyriminkų ekspedicijos medžiaga). Šiaulių centrinis paštas. Šiauliai, p. 77.

61. // Nelabai įdomus mūsų momentas (1990). rugsėjis Nr. 12, p. 5.

21. Knizikevičienė B. (1987). / Šiaulių kultūros raida 1236-1986 m. (Datų ir faktų rinkinys). Šiauliai, p. 28.

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, p. 174.

Prekybos instituto rūmai

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai, Vilnius, p. 174.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 94.

Šiaulių miesto ligoninė

22. Darbutienė D. Knizikevičienė B. Rinkūnienė E.(1985). / Kapsuko V. gatvė Nr. 53, p. 196.

58. Knizikevičienė B. (1985). / Informacijų archyvas, p. 34 - 37.

59. Bir. V. inž. (1934). Šiaulių apskrities savivaldybės rūmai. // Savivaldybė. Mėnesinis Lietuvos savivaldybių laikraštis, sausio mėn. Nr. 1 (128), p. 36.

21. Knizikevičienė B. (1987). / Šiaulių kultūros raida 1236-1986 m. (Datų ir faktų rinkinys). Šiauliai, p. 28.

60. Nauja ligoninė jau atidaroma (1933). // Šiaurės Lietuva 12 03 Nr. 49, p. 2.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 95.

56. Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Nr. 2/34 Aušros alėja. p.107.

7. Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai Vilnius, p. 175.

Antrojo Pasaulinio karo pasekmės Šiauliuose

41. Šiaulių miesto istorija (Iki 1940 m.). (1991). / Redaktorius A. Gumuliauskas. Šiauliai, p. 198.

3. Rimkus V. (1986). Miesto istorija architektūroje. // Kultūros barai Nr. 9, p. 23.

54. Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // Archiforma 4, p. 93-96.

Terminų žodynėlis

16. Gendrikas L. / (2002). Architektūros stiliai (VIII – XX a.). Vilnius, p. 130-132 .

Ilustracijos

63. Senieji Šiauliai atvirukuose 1902-1944 (2006). Katalogas. Šiauliai, p. 5, 30, 33, 36, 47, 48, 80, 84, 87, 107, 108, 113, 119, 132, 155, 158, 162, 172, 180, 183, 191, 192, 212, 213, 214,

215, 217, 229, 244, 253, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 308, 312, 313, 314, 320, 326, 328, 334, 335, 336, 337.

63.(I) Bagdonavičiaus G. piešinys. / Iliustracijos.

63.(II) Butvilo Vytauto fotografijos. / Iliustracijos.

63.(III) Iš Janonio J. gimnazijos muziejaus rinkinių. / Iliustracijos.

63.(IV) Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių. / Iliustracijos.

Metodiniai patarimai

64. Garbačiauskas R., Tamošiūnas T.(2006). / Metodiniai patarimai rengiantiems dailės magistratūros baigiamuosius darbus. ŠU (Šiaulių universitetas). Šiauliai, p. 12, 13.

XI. Literatūra

- 1.(35) Balčiūnas D. (1998). / Sudarytojas ir parengėjas. A. Gricevičiaus lietuvių saldainių fabrikas „Rūta“. Trumpa istorinė ir veiklos apžvalga 1913-1998 m. Šiauliai, p. 13.
- 2.(64) Baliutavičius R. (2007). Vilius Puronas: Gyvenu savame mastelyje. // Šiaulių naujienos 11 13 Nr. 260, p. 9.
- 3.(5) Baliutavičienė S., Baliutavičius V. (1999). / Šiaulių istorija (iki 2000 metų). Vilnius, p. 155-156.
- 4.(37) Barisaitė R. (1998). / Šiaulių tardymo izoliatorius. Istoriniai tyrimai. Šiaulių m. Paminklotvarkos tarnyba, p. 1.
- 5.(6) Batūra R. (1983). Pirmasis Šiaulių paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. // Raudonoji vėliava 09 15 Nr. 182, p. 2-3.
- 6.(4) Bilevičius P. (1972). / Šiauliai. Vilnius, p. 2-3, 17.
- 7.(60) Bir. V. inž. (1934). Šiaulių apskrities savivaldybės rūmai. // Savivaldybė. Mėnesinis Lietuvos savivaldybių laikraštis, sausio mėn. Nr. 1 (128), p. 36.
- 8.(47) Bitvinskas A. (Monsinijoras) (1995). Šiaulių šv. Jurgio bažnyčios istorija. Šventasis Jurgis ir rankšluosčiai. // Konferencijos medžiaga. / Sudarytojas ir dailininkas A. Vasiliauskas. Šiauliai, p. 8-10, 12.
- 9.(27) Bulzgis S. (1994). Iš kalėjimo išleido daugiau kaip 300 pasmerktųjų. // Šiaulių naujienos 02 03 Nr. 23, p. 4.
- 10.(29) Bulzgis S. (1985). / Šiauliai. Mažasis vadovas. Vilnius, p. 8, 51.
- 11.(22) Darbutienė D. Knizikevičienė B. Rinkūnienė E. (1985). / Kapsuko V. gatvė Šiauliuose. (Kraštotyriminkų ekspedicijos medžiaga) Šiauliai, p. 21, 77, 196.
- 12.(23) Duomenys paimti iš paminklo paso, p. 1.
- 13.(55) Duomenys paimti iš kultūros vertybės dosjė, p. 1.
- 14.(64) Garbačiauskas R. Tamošiūnas T. (2006). / Metodiniai patarimai rengiantiems dailės magistratūros baigiamuosius darbus. ŠU (Šiaulių universitetas). Šiauliai, p. 12, 13.
- 15.(19) Gasperaitis G. (1994). Bažnyčios architektūrinių formų simbolika. // Kultūros barai, 2. p. 49-53.
- 16.(16) Gendrikas L. (2002). / Architektūros stiliai (VIII-XX a.). Vilnius, p. 45, 56, 67, 86-88, 95, 98, 107, 110, 130-132.
- 17.(40) Girčius V. (1993). Stiprybės semiamės iš praeities. // Šiaulių kraštas 10 16 Nr. 197, p. 5.

- 18.(28) Jacovskis E. (1965). / Už gročių. Iš buržuazinės Lietuvos kalėjimo istorijos. Vilnius, p. 126-127.
- 19.(45) Jankevičienė A. (1994). Cerkvės – netyrinėtas Lietuvos istorizmo architektūros tipas // Kultūros barai Nr. 4, p. 67-69.
- 20.(26) Jocy V. (1994). / Didždvario dvaras Šiaulių m. Istoriniai tyrimai. UAB „Historia“. Vilnius, p. 3, 5, 7, 9, 11-16.
- 21.(14) Jurginis J. (1978). / Lietuvos valstiečių istorija (Nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo). Vilnius, p. 182, 184-185.
- 22.(7) Kančienė J. (1992). Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais. // Varpai Vilnius, p. 168-169, 171-173, 174-175.
- 23.(52) Kirkutis V. (1993). Šiauliai, Vilniaus gatvė Nr. 74. // Šiaulių kraštas 04 10. Nr. 6, p. 4.
- 24.(21) Knizikevičienė B. (1987). / Šiaulių kultūros raida 1236-1986 m. (Datų ir faktų rinkinys). Šiauliai, p. 26, 28.
- 25.(59) Knizikevičienė B. (1989). / Informacijų archyvas. I, p. 34-37.
- 26.(18) Kryževičius V. (1984). Miestiečių kova dėl miesto teisių. // Raudonoji vėliava 10 02 Nr.196, p. 2-3.
- 27.(39) Krivickas J. (1991). / Šiaulių berniukų gimnazijos – J. Janonio vidurinės mokyklos istorija (1851-1991). Kaunas, p. 5-6, 40.
- 28.(17) Levandauskas V. (1988). / Šiaulių renesanso paminklas. Vilnius, p. 3-4, 7-12, 15, 17-18, 20-22, 24, 26-29, 31-35, 56, 59, 61.
- 29.(20) Levandauskas V. (1986). Unikalus Renesanso ir manierizmo paminklas. // Statyba ir architektūra Nr. 9, p. 22.
- 30.(2) Lietuvos architektūros istorija (1987). Tomas I. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. / Redkol.: Minkevičius J. (moksl. red.) ir kt. Vilnius, p. 5.
- 31.(24) Lietuvos architektūros istorija (2000). Tomas III. Nuo XIX a. II-jo dešimtmečio iki 1918 m. / Redkol.: Lukšionytė-Tolvaišienė N. (moksl. red.). Vilnius, p. 89, 207-208, 211-215, 318-324, 326-328, 335-336.
- 32.(30) Lietuvos architektūros istorija (1994). Tomas II. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio. / Redkol.: Jankevičienė A. (red. koleg. pirm.) ir kt. Vilnius, p. 214.
- 33.(32) Laumakys A. (1930). Ch. Frenkelio garinis odų fabrikas. // Naujas žodis Nr. 1, p. 20.

- 34.(46) Laukaitytė R. (2001). Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918-1940 m.: Kova dėl cerkvių. // *Lituanistica* Nr. 2 (46), p. 15.
- 35.(53) Lipšic L. (1993). Frenkelio rūmai: bandymas praskleisti užmaršties šydą. // *Šiaulių kraštas* 05 08. Nr. 85, p. 4.
- 36.(57) Levitas E. (1989). Apie vertybę, kurios nežinojo Lietuva. // *Šiaulių naujienos* 09 20. Nr. 186, p. 2.
- 37.(9.) Miškinis A. (1986). Šiaulių urbanistinės raidos bruožai. // *Raudonoji vėliava* 10 31 Nr. 217, p. 2-3.
- 38.(10) Miškinis A. (1986). Šiaulių urbanistinės raidos bruožai. // *Raudonoji vėliava* 11 04 Nr. 219, p. 2-3.
- 39.(42) Mokykla prie kaštonų alėjos 1898-1998. (1998). Atsiminimai. / *Šiauliai: Didždvario vidurinė mokykla. / Sudarytoja ir leidybos vadovė Žukauskaitė L. Šiauliai*, p. 9-10, 13-14, 16-19.
- 40.(61) Nauja ligoninė jau atidaroma (1933). // *Šiaurės Lietuva* 12 03 Nr. 49, p. 2.
- 41.(62) // Nelabai įdomus mūsų momentas (1990). *rugsėjis* Nr. 12, p. 5.
- 42.(13) Puronas V. (2007). / Brangus paukštis feniksas. Tomas I. Įdomioji Šiaulių istorija. *Šiauliai*, p. 380.
- 43.(8) Puzinas J. (1930). / Šiaulių miestas. Šiaulių kraštotyros draugijos leidinys (*Istoriniai bruožai*), p. 1, 34.
- 44.(31) Petuchovskis A. M., Kostinas A. I. (1971). / KSM-TRS Pabaltijo geležinkelis Šiaulių stotis 1918-1971. *Šiauliai*, p. 1-10, 13, 16-17.
- 45.(34) Peleckis-Kaktavičius L (2004). / Vizitinė kortelė. Antano Gricevičiaus Lietuvių saldinių fabrikas „Rūta“ istorija ir dabartis. *Šiauliai*, p. 16, 19-20.
- 46.(1) Ramon Rodriguez Llera (2006). / Trumpa architektūros istorija. *Vilnius*, p. 5.
- 47.(3) Rimkus V. (1986). Miesto istorija architektūroje. // *Kultūros barai*. Nr. 9, p. 23, 25.
- 48.(25) Rimkus V. (1995). Rūmai miesto parke. Zubovai ir Lietuva. // *Konferencijos medžiaga. Šiauliai*, p. 9-11.
- 49.(43) Rimkus J. (1990). Pirmieji Šiaulių Lietuviškosios gimnazijos metai. // *Varpai* *Vilnius*, p. 135.
- 50.(49) Rimkus V. (1999). Cerkvė ir bažnyčia. // *Šiaulių kraštas* 05 27. Nr. 121, p. 16.
- 51.(50) Rimkus V. (1994). Prie Prūdėlio – sinagoga. // *Šiaulių naujienos* 10 08 Nr. 197, p. 11.
- 52.(54) Rimkus V. (2002). Šiauliai tarpukaryje. // *Archiforma* 4, p. 93-96.

- 53.(63) Senieji Šiauliai atvirukuose 1902-1944 (2006). / Sudarytojai: Šlivinskas A. Kaminskas P. Barisaitė R. Katalogas. Šiauliai, p. 5, 30, 33, 36, 47, 48, 80, 84, 87, 107, 108, 113, 119, 132, 155, 158, 162, 172, 180, 183, 191, 192, 212, 213, 214, 215, 217, 229, 244, 253, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 308, 312, 313, 314, 320, 326, 328, 334, 335, 336, 337.
- 53.(63-I) Bagdonavičiaus G. piešinys. / Iliustracijos.
- 53.(63-II) Butvilo Vyt. fotografijos. / Iliustracijos.
- 53.(63-III) Iš Janonio J. gimnazijos muziejaus rinkinių. / Iliustracijos.
- 53.(63-IV) Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių. / Iliustracijos.
- 54.(48) Stanelis A. (1992). Cerkvė prie judraus kelio. // Šiaulių naujienos 03 11. Nr. 48, p. 11.
- 55.(41) Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.) (1991). / Redaktorius A. Gumuliauskas. Šiauliai, p. 48-49, 107, 198, 263.
- 56.(15) Tarptautinių žodžių žodynas. (1985). / Ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius, p. 246, 422.
- 57.(11) Tyla A. (1984). Šiauliai ir jų apylinkės karo su švedais (1655-1660) metu. // Raudonoji vėliava 11 28 Nr. 236, p. 2-3.
- 58.(12) Tyla A. (1989). Šiauliai karo su švedais (1655-1660) metu. // Kraštotyra. Nr. 23. Vilnius, p. 14-15.
- 59.(51) Tolvaišienė-Lukšionytė N. (1990). Namas prie fabriko Vilniaus gatvėje. // Varpai Vilnius, p. 126-129.
- 60.(33) Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1975-1975, ŠAM, IA Vilniaus g. Nr. 2/34 p. 69
- 61.(38) Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Dvaro g., p.129-131
- 62.(56) Zdzichauskas V. (2003). / Apie Šiaulių gatves ir kitus objektus. Rankraštis, Šiauliai, 1974-1975, ŠAM, IA Aušros alėja, p. 106,
- 63.(36) Zdzikauskas V. (1938). Šiaulių miesto ir apygardos kronologija. // Šiaulių metraštis Nr. 5, p. 157.
- 64.(44). Žydų gimnazija naujose patalpose (1934). // Šiaulių kraštas 02 11 Nr. 6, p. 12.

XII. Iliustracijos

Šiauliai carinės Rusijos atvirukuose 1902-1914

Atvirukas. 1.1.5. Mergaičių gimnazija. Buv. Mergaičių, dab. Didždvario, gimnazija. Veikia nuo 1898 m. P.30

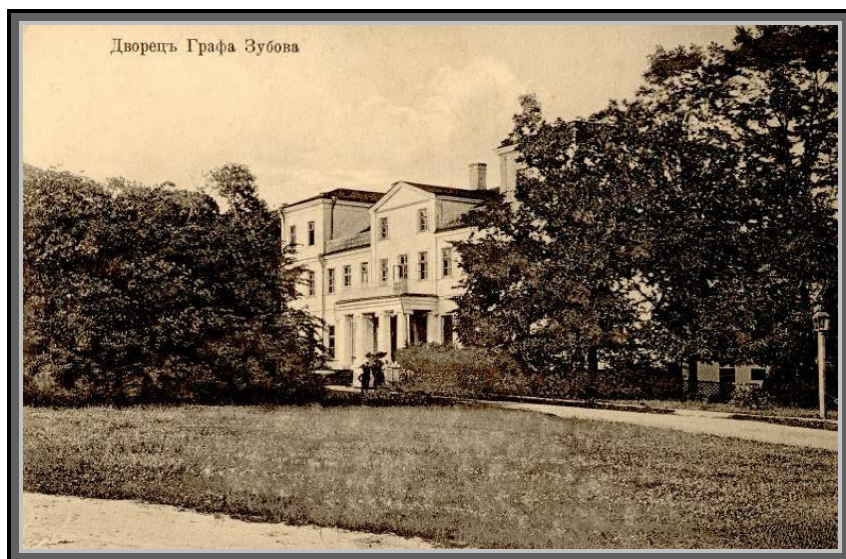
Atvirukas. 1.3.1. Berniukų gimnazija. Buv. Berniukų, dab. J. Janonio, gimnazija. Veikia nuo 1851 m. P.33

Atvirukas. 1.4.6. Mergaičių gimnazija. Buv. Mergaičių gimnazija, dab. Didždvario, gimnazija, Veikia nuo 1898 m. P.36

Atvirukas. 3.2.4. Frenkelio rūmai. Chaimo Frenkelio vila pastatyta 1908 m. Dab. pastatas priklauso Šiaulių „Aušros“ muziejui. P.48

Atvirukas.6.4.9. Grafo Zubovo rūmai. Dab. Šiaulių universiteto Menų fakulteto rūmai, stovintys Aušros al. P.80

Atvirukas. 6.4.11. Dr. Čumfto akių gydykla. Daktaro Jono Čumfto akių gydykla veikė dab. Vasario 16-osios g. Pastatas rekonstruotas, dab. Šiaulių miesto savivaldybės administracijos pastato dalis. P.80

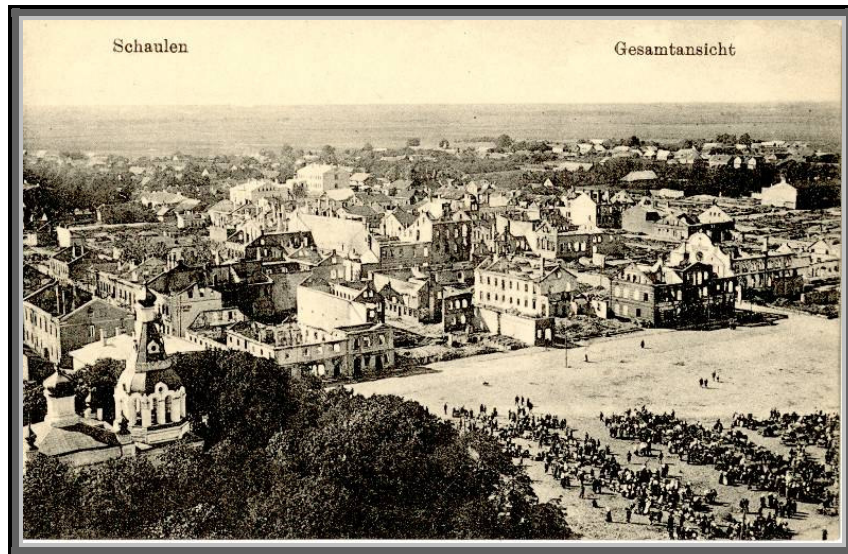
Šiauliai Pirmojo pasaulinio karo metu atvirukuose 1915-1918

Atvirukas.13.1.1. Be pavadinimo. Vieta nenustatyta. P.107

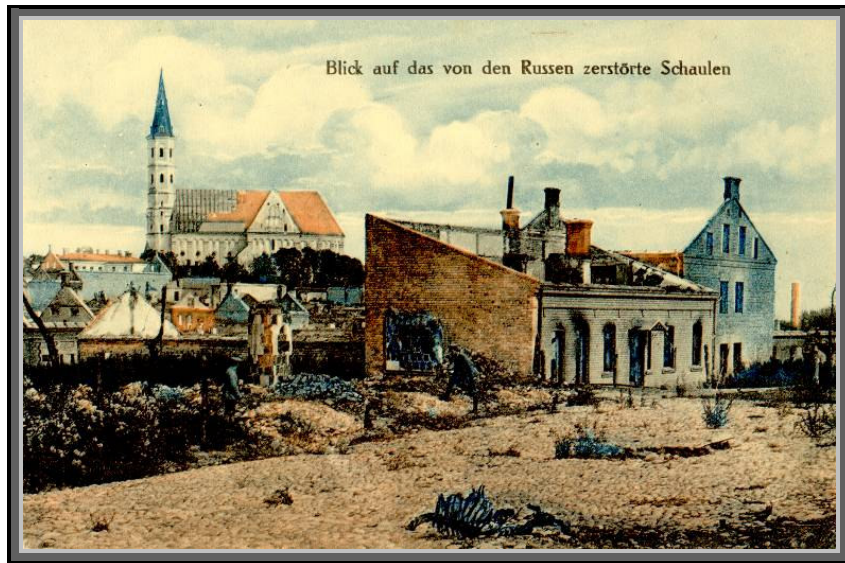
Atvirukas. 13.1.5. Be pavadinimo. Sugriauta dab. Vasario 16-osios g. Katedros link. P.108

Atvirukas.14.2.6. Panorama su turgaus aikšte. Sugriautas miestas ir dab. Priskėlimo a. iš Katedros bokšto. P.119.

Atvirukas.17.1.16. Katalikų bažnyčia Šiauliuose. Dab. Šv. Jurgio bažnyčia pastatyta 1909 m. kaip karinės rusų įgulos cerkvė. Leidėjas klaidingai ją pavadino katalikų bažnyčia. P.132

Atvirukas. 20.3.8. Žvilgsnis į rusų sugriautus Šiaulius. Vaizdas nuo dab. Rūdės ir Vilniaus g. pusės. P.155

Atvirukas. 20.4.9. Vokiečių kavalerijos patruliai joja per degantį Šiaulių miestą. Dab. Vasario 16-osios g. perspektyva Katedros link. P.158

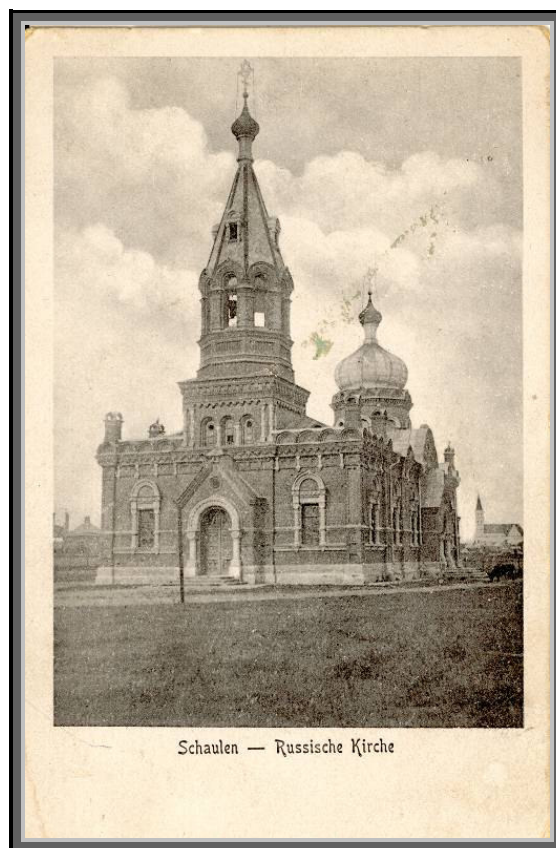
Atvirukas.23.1.1 Sugriauti Šiauliai. Nežinomo vokiečių dailininko paveikslo reprodukcija. Vaizdas tapytas nuo dab. Vilniaus g. tarp P. Višinskio ir Rūdės g. P.172

Atvirukas.27.1.3.Šiauliai. Valymo darbai. Vieta nenustatyta. P. 180

Atvirukas. 27.1.18. Šiauliai. Odų fabrikas prie Šiaulių-Mintaujos plento. Brolių Nurokų odų fabrikas buvo įkurtas 1898 m. dab. Tilžės g. Veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Išlikęs pastato fragmentas integruotas į dab. AB „Šiaulių stumbras“ pastatų kompleksą. P.183

Atvirukas.27.4.3. Rusų bažnyčia. Dab. Šv. Jurgio bažnyčia pastatyta 1909 m. P.191

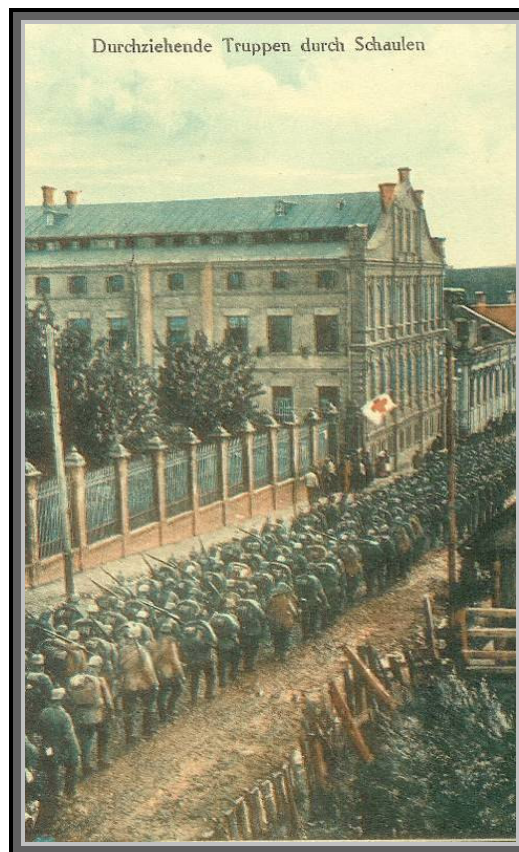
Atvirukas. 34.1.7. Apygardos teismas. Dab. Šiaulių apygardos teismo rūmai Dvaro g. Pastatas rekonstruotas. P.212

Atvirukas. 34.1.31. Š. Nurokų bankas, stovėjo dab. Vilniaus ir Dvaro g. sankirtoje, centro link. P.215

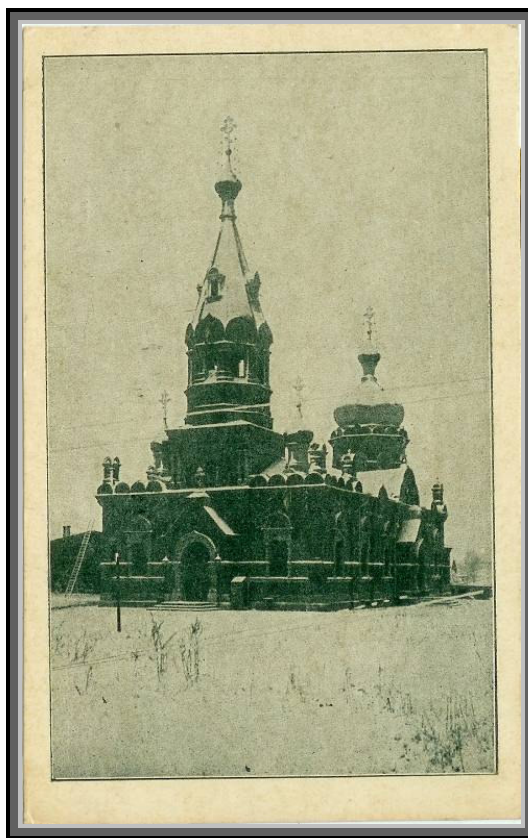

Atvirukas. 34.2.7. Vokiečių kareiviai žygiuoja per degantį Šiaulių miestą. Dab. Tilžės g. nuo Vilniaus g. Katedros link. P.217

Atvirukas.34.5.6. Pro Šiaulius žygiuojantys karių būriai. Buv. Chaimo Frenkelio odų fabrikas, dab. Vilniaus g. P.22

Šiauliai nepriklausomos Lietuvos metu atvirukuose 1918-1940

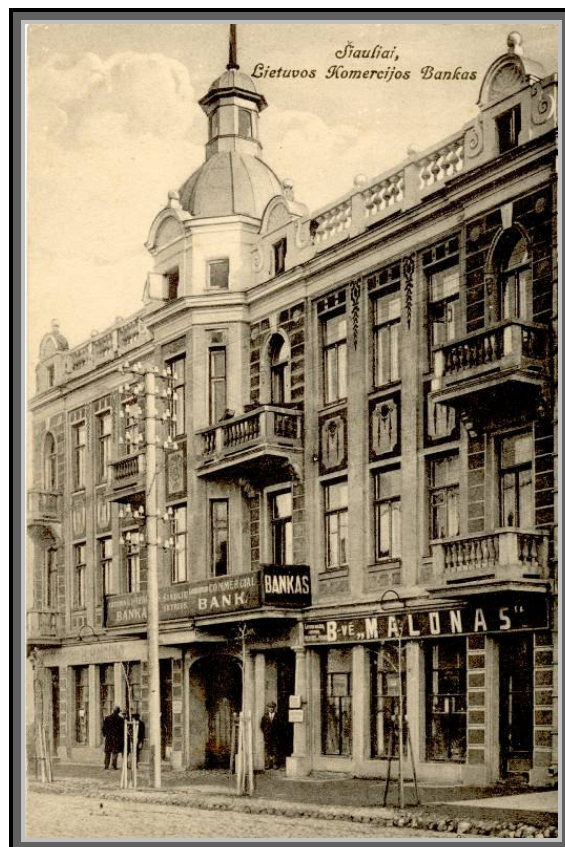
*Atvirukas.39.1.10. Rusų bažnyčia.
Dab. Šv. Jurgio bažnyčia. P.253*

Atvirukas. 43.2.9. Šiauliai, Prekybos ir Pramonės Bankas. Buv. Lietuvos prekybos ir pramonės banko Šiaulių skyriaus tarpukariu buvo išikūręs gydytojo Jono Cumfto akių gydykloje, dab. Vasario 16- osios g. Pastatas rekonstruotas ir integruotas į Šiaulių miesto savivaldybės pastatų kompleksą. P.291

Atvirukas.43.3.3-4. Šiauliai, Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Dab. Šiaulių šv. apaštalu Petro ir Pauliaus katedra ir Prisikėlimo a. fragmentas. P.294

Atvirukas.43.3.9-10. Šiauliai/ Lietuvos Komercijos Bankas Buv. Lietuvos komercijos banko Šiaulių skyrius veikė Tilžės g. Pastatas, išliko, dab. Šiaulių darbo birža. P.295

*Atvirukas.43.3.33.Šiauliai, Viešbutis „Kęstutis“ Žalsvai pilkas.
Buv. viešbutis „Kęstutis“ stovėjo dab. Vytauto ir Vasario
16-osios g. kampe. Pastatas išliko. P.300*

*Atvirukas. 43.3.42. Šiauliai, Buv. Mergaičių, dab. Didždvario,
gimnazija. Veikia nuo 1898 m. P.302.*

Šiauliai, Dvaro g-vė.

Atvirukas.45.1.25. Dvaro g. Dab. Dvaro g. nuo Vilniaus g. Aušros alėjos link. Kairėje – dab. Šiaulių apygardos teismo rūmai. Pastatas rekonstruotas. P.312

Šiauliai, Geležinkelio stotis.

Atvirukas.45.1.31. Geležinkelio stotis. Vaizdas nuo perono pusės. P.313

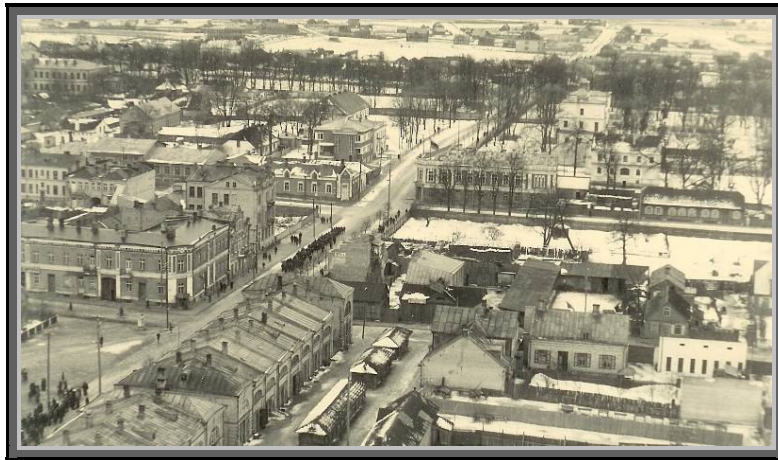
*Atvirukas.48.1.1. Sudeginti Šiauliai (žiūrint iš bažnyčios bokšto).
Miesto panorama į pietvakarių pusę. P.320*

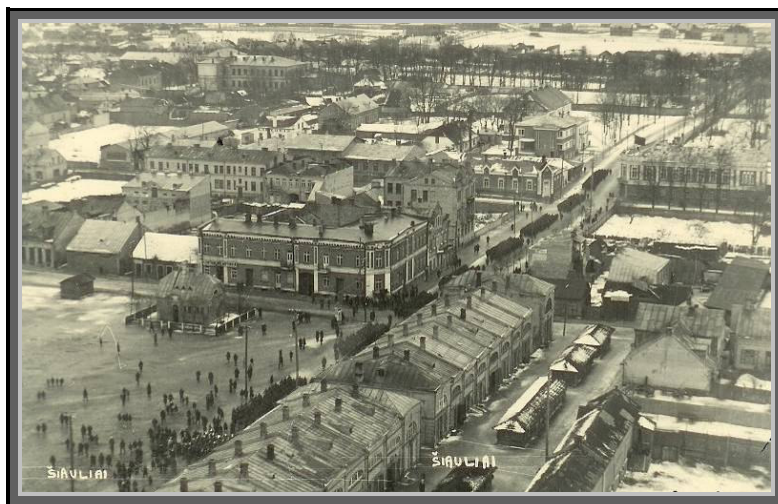
*Atvirukas.43.1.3.Sudeginti Šiauliai Miesto panorama
į pietryčių pusę. P.320*

Fotoatvirukas. Kelias į Mintaują. Dab. Tilžės g. iš Katedros bokšto Jelgavos (buv. Mintauja) link. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

Fotoatvirukas. Panorama. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

Fotoatvirukas. Panorama. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

*Fotoatvirukas. Vilniaus g. Šiauliai. Fotografas nežinomas.
Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.*

*Fotoatvirukas. Aušros alėja. Šiauliai. Fotografas nežinomas.
Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.*

Fotoatvirukas. Dariaus ir Girėno g. Šiauliai. Dab. Vilniaus ir Vasario 16-osios g. sankryža. Kairiau matosi buv. Stasio Pociaus namas. Pastatas išliko. Dešiniau buv. saldainių fabriko „Birutė“ savininko Vlodo Vaitkaus namai. Po Antrojo pasaulinio karo šio pastato antrame aukšte buvo restoranas „Baltija“. Apie 1960 m. namas sudegė. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

Fotoatvirukas. Vilniaus ir Dariaus-Girėno gatvių kampas. Matomame pastate buvo Birutės saldainių fabriko firminė parduotuvė, o pokario metais buvo „Baltijos“ restoranas. Pastatas nugriautas apie 1960 metus (po gaisro). Dabar toje vietoje – medinės arkos ir paminklas P. Višinskiui. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.

*Fotografija. Vilniaus g. Šiauliai. Pastatai išlikę.
Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių. Spėjama, kad fotografas M. Fligelis.*

*Fotoatvirukas. Bažnyčios g. Šiauliai .Fotografas nežinomas.
Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių.*

XIII. KITA

VYTAUTAS BUTVILAS

Išsilavinimas, kvalifikacija

Aukštasis universitetinis:

- 2001-2006 m.** Šiaulių universitetas (ŠU) menų fakultetas, dailės ir technologijų specialybė, įgytas dailės bakalauro kvalifikacinis laipsnis ir mokytojo profesinė kvalifikacija.
- 1972-1976 m.** Šiaulių K. Didžiulio politechnikumas, pramoninės civilinės statybos specialybė, įgyta techniko-statybininko kvalifikacija.
- 1964-1972 m.** Mokiausi Radviliškio 2-oje vidurinėje mokykloje (dabar V. Kudirkos).

Papildomi mokymai

- 2004 m.** Esu baigęs Šiaulių turizmo informacijos centro organizuotus gidų kursus ir įgijęs antros kategorijos gido kvalifikaciją.

Darbo patirtis

- Nuo 1999-01-04** Dirbu Šiaulių „Aušros“ muziejuje.
- Iki 1999-01-04** Dirbau įvairius darbus Radviliškyje, Kaune, Šiauliuose.

Kiti sugebėjimai

- Dalyvavau 13-oje įvairiažanrių grupinių parodų, kuriose rodžiau savo tapybos, fotografijos, fluxus darbus.
- Dalyvavau 6 akcijose: Radviliškyje (1997 m.), (1998 m.), (1999 m.), Šiauliuose (2000 m.), Druskininkuose (2001 m.), (2006 m.).
- Rodžiau 3 performansus: Druskininkuose (1998 m.), Radviliškyje (1999 m.), Obeliuose (Rokiškio raj., 2002 m.).
- 1997-2004 m. ir 2006 m.** Dalyvavau Tarptautiniame literatūros festivalyje „Poetinis Druskininkų ruduo“ (PDR).
- 2000-2003 m.** Buvau 5 parodų kuratorius. Parodos buvo surengtos Šiauliuose (trys) ir Radviliškyje (dvi).
- Nuo 2000 m.** Dalyvavau 56-iose etnokultūros šventėse ir renginiuose Lietuvoje ir užsienyje: Latvijoje, Lenkijoje, Suomijoje, Švedijoje, Vokietijoje.
- Nuo 2003 m.** Lietuvoje 15-oje renginių ir švenčių metu reklamavau ir pristaciau gyvąjį kaimišką „Jovarų“ alų.

Priklausymas bendrijoms ir organizacijoms

- Nuo 1997 m.** Esu Radviliškio liberalios minties ir veiksmo klubo „Zabėgalovkė“ tikrasis narys.

Nuo 2002 m. Esu Lietuvos eksperimentinės archeologijos klubo „Pajauta“ narys.

Licenzijos ir sertifikatai

2006 09 28 Antros kategorijos gido pažymėjimas, išduotas Lietuvos Respublikos Valstybinio Turizmo departamento.

Publikacijos spaudoje

Rašau eilėraščius, miniatiūras, straipsnius.

1994 m. Pasirodė pirmosios publikacijos spaudoje.

1995-2005 m. Mano kūrinėlius spausdino dienraščiai: „Šiaulių kraštas“, „Klaipėda“, Radviliškio „Mūsų kraštas“, „Šiaulių naujienos“, savaitraščiai: „Literatūra ir menas“, „Šiaurės Atėnai“, žurnalas „Nemunas“, žurnalo „Sandora“ priedas „LUX“ jauniems, almanachai: „Poezijos pavasaris 99“, Radviliškio krašto almanachas „Takai prie šaltinio“.

Lietuvos kino studija

Filmavausi Lietuvos kino studijoje šiuose kino filmuose:

1976 m. „Seklio Kalio nuotyčiai“. Režisierius Arūnas Žebriūnas.

1981 m. „Lošimas be kozirių“. Režisierius Algimantas Kundelis.

1999 m. „Nauji Robin Hudo nuotyčiai“. Režisierius Adrianas Carras. Kino ir televizijos kampanija „Warner brothers“, JAV.

2006 m. „Karas ir taika“. Režisierius Robert Dornhelm. Prodiuserinė kompanija – Lux Vide, Italija.